

Stampij en sociale onrust in Nederland?

Naar een beter begrip van
21e eeuwse protest en oproer

Tom Postmes
Maarten van Bezouw
Susanne Täuber
Hans van de Sande

Rijksuniversiteit Groningen

Stampij en sociale onrust in Nederland?

**Naar een beter begrip van
21e eeuwse protest en oproer**

**Tom Postmes
Maarten van Bezouw
Susanne Täuber
Hans van de Sande**

Rijksuniversiteit Groningen

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1. Inleiding	12
12 Eenvoudige waarheden over massagedrag	13
Een uitnodiging aan u, de lezer: Neem een ander perspectief	17
Dit rapport: taxonomie van massagedrag en selectie van casussen	18
2. Casus A: Parijs, najaar 2005	21
Tijdslijn van de gebeurtenissen	23
Kenmerken van de onlusten	26
Onmiddellijke Oorzaken	28
Achtergronden	29
Conclusie	31
3. Casus B: Londen, augustus 2011	34
Tijdslijn van de gebeurtenissen	35
Kenmerken van de onlusten	37
Onmiddellijke oorzaken	40
Achtergronden	41
Conclusie	42
4. Casus C: Crisisellen, 2010-2012	44
Tijdslijn van gebeurtenissen	45
Kenmerken van onvrede en onlusten	50
Oorzaken	53
Achtergronden	57
5. Casus D: Feestrellen	60
Beschrijving van typerende gebeurtenissen	61
Onmiddellijke aanleidingen	63
Achtergronden	64
Conclusie: maatschappelijke onrust?	65

6. Predictoren van massagedrag: een literatuuroverzicht	68
Individueel geweld en haar relatie met massagedrag	69
Economische predictoren	71
Politieke predictoren	74
Sociaal structurele tegenstellingen en identiteiten	76
Demografische predictoren	76
Fysiologische predictoren	77
Omgevingsfactoren	79
Psychologische predictoren	80
Communicatie en communicatietechnologie	83
Massamedia	86
Integrerend Model	87
7. Sociale onrust en onlusten: Risico's en beleid	90
Risicofactoren	91
Beleidsprincipes	102
Antwoord op vragen	109
8. Coda: Eenvoudige ideeën, complexe realiteiten	113
Noten	118
Referenties	124
Bijlage: Interviews over de crisisrellen in Europa	138
Colofon	144

Samenvatting

Protesten, demonstraties, rellen en onlusten zijn concrete uitingen van sociale onrust. Alhoewel ze ‘van alle tijden’ zijn, zien we in de geschiedenis forse verschuivingen in aard en intensiteit van massagedrag. Dit rapport onderzoekt de mechanismen achter *moderne* vormen van protest en rellen. Is massagedrag wezenlijk aan het veranderen?

Kennis en inzicht in massagedrag zijn enorm gegroeid. Maar het publieke debat over massagedrag blijft achter: na incidenten trekt men voorbarige conclusies, gebaseerd op bevooroordeelde ‘idées reçues.’ Die conclusies zijn meestal onjuist. We nodigen lezers uit om zichzelf te immuniseren. De heilige verontwaardiging bij het zien van wanorde en schade is een obstakel voor begrip. Massagedrag wordt inzichtelijk vanuit een onbevooroordeeld perspectief op basis van empathie (of het nu om een onschuldige demonstratie of genocide gaat). Hoe onappetijtelijker dit idee, des te meer er waarschijnlijk te leren valt.

We analyseren 4 casussen die verschillende vormen van massagedrag illustreren: er kan sprake zijn van duidelijke wij/zij tegenstellingen of niet, van ‘top-down’ organisatie of ‘bottom-up’ groei en van een collectief doel of een bundel individuele doelen. Gedurende de 19e en 20ste eeuw werd protest steeds meer top-down georganiseerd, gericht op verwezenlijking van concrete collectieve doelen, ondergeschikt aan een helder onderscheid tussen activisten en doelgroep. Gelet op de invloed van moderne communicatietechnologie en maatschappelijke veranderingen is modern massagedrag vaker bottom-up van aard.

Casus A: Parijs 2005

In 2005 doen zich grootschalige ongeregeldheden voor in de banlieues van Parijs. Ze verspreiden zich door het hele land. Groepen jongeren (meestal man) steken auto’s in brand. Overheidsgebouwen en politie worden een doelwit. Voor zover bekend zijn zij geen criminelen maar ‘gemiddelde’ bewoners van de buitensteden. Het doel van de acties lijkt het toebrengen van symbolische en materiële schade aan politie en overheid, mogelijk uit wraak voor de behandeling die de jongeren ervaren: respectloze interacties met politie en leerkrachten, stigmatisering door de overheid en een gebrek aan kansen door discriminatie. Etniciteit lijkt geen bepalende rol te spelen. Jongeren ontlenen hun identiteit aan de achterstandswijken waar ze wonen. Ze keren zich tegen de Franse overheid en het politieapparaat.

Casus B: Londen 2011

Na een incident waarbij een zwarte man wordt doodgeschoten breken onlusten uit in Londen die zich verspreiden over het hele land. We zien drie typen onlusten: acties tegen de politie, plunderingen en incidenteel geweld tegen de middenklasse. Een groot deel van de arrestanten heeft eerdere veroordelingen, wat betreft etniciteit lijken de betrokkenen

een afspiegeling van de wijken waar zij wonen. Alhoewel sociale media een rol spelen in de verspreiding van informatie over locaties van onlusten, lijkt geen sprake van centrale organisatie van onlusten. Traditionele media lijken door foutieve of suggestieve berichtgeving bij te dragen aan de escalatie. Op de achtergrond spelen drie factoren een belangrijke rol: (a) een tegenstelling tussen wijkbewoners versus politie en gegoede middenklasse, (b) morele verontwaardiging over politiegedrag en aversie jegens uitbuiting door rijken en (c) het idee dat politie de controle volledig kwijt was. Samen maken ze het uitbreken en verloop van de onlusten inzichtelijk.

Casus C: Crisis en bezuinigingen in Europa, 2010-2011

In een analyse van sociale onrust in 5 landen (Portugal, Italië, Griekenland, Spanje en Ierland) zien we enorme verscheidenheid in reacties op crisis en bezuinigingen. Ierland en Italië blijven opmerkelijk rustig. In Portugal wordt één groot protest door jongeren bottom-up georganiseerd. In Griekenland en Spanje zien we veel onrust, met stevige repressie en soms ernstige onlusten. In 2010 worden protesten georganiseerd door vakbonden en activisten. Vanaf mei 2011 zien we langdurige en grootschalige acties georganiseerd via sociale media: het bottom-up protest van 'indignados' heeft de sympathie en steun van een grote meerderheid van de bevolking, terwijl het traditionele actiegroepen buitensluit. Crisis en bezuinigingen zijn geen reden om de straat op te gaan, verontwaardiging over corrupte en falende overheden wel.

We zien verder in alle landen alternatieve economische structuren ontstaan, zonder banden met overheid en bedrijfsleven. Dit is niet louter een succesverhaal van zelfredzaamheid. De initiatieven zijn zowel instrumenteel (gedreven door noodzaak) als moreel gemotiveerd (gedreven door verontwaardiging over corruptie en afkeer van de consumptiemaatschappij).

Casus D: Feestrellen in Nederland

In Nederland vinden de meeste massale verstoringen van de publieke orde tegenwoordig plaats tijdens feesten. Rond de jaarwisseling is er een traditie van brandstichtingen gepaard gaand met vernielingen en overlast. Bij andere volksfeesten als Koninginnedag en Carnaval zien we incidenten die vergelijkbaar zijn met uitgaansgeweld, maar doorgaans op zeer laag niveau. Waar het uit de hand loopt is geen sprake van structurele onderliggende spanningen tussen bijvoorbeeld burgers en overheid of maatschappelijke onrust. Een lokale traditie (kerstbomen in brand steken) schept een verwachting bij overheid en burgers over wat komen gaat. Als er incidenten ontstaan komt dit meestal omdat, mede door deze verwachting, feestvierders en politie tegenover elkaar komen te staan.

Inzichten uit de literatuur

De casussen zijn interessante illustraties, maar een completer inzicht krijgt men uit een overzicht en integratie van de onderzoeksliteratuur.

Allereerst de observatie dat collectieve onrust *ongereleerd* is aan individueel geweld. (a) De intensiteit van beide is gedurende de laatste eeuwen onafhankelijk: individueel geweld daalt scherp, maar massaal geweld fluctueert van tijd tot tijd, (b) de aard van het gedrag is volkomen verschillend en (c) ze worden voorspeld door heel verschillende factoren. De drie beste voorspellers van individueel misdadig gedrag (sociale desorganisatie, deprivatie, anomie) zijn zelfs zwakke voorspellers voor massale onlusten. Wat zijn dan wel goede voorspellers? We onderscheiden variabelen in de 'achtergrond', psychologische variabelen en sociale processen op de 'voorgond'.

1. Achtergrondvariabelen

De **economische situatie** is geen betrouwbare voorspeller van protest. Noch conjunctuur, noch deprivatie (armoede), noch relatieve deprivatie (achterstelling ten opzichte van anderen) zijn aanjagers van protest. Slechts daar waar relatieve deprivatie van groepen aanleiding geeft tot een sterk gevoeld collectief onrecht is er een verhoogde kans op protest. De economische situatie heeft, bij nader inzien, met name een directe invloed op overheden: bij recessie is er een verhoogde bereidheid tot repressief optreden.

Ook de **politieke situatie** is geen betrouwbare voorspeller. Politieke instabiliteit en polarisatie leiden niet noodzakelijk tot meer onlusten en mensen gaan niet de straat op alleen omdat dat opportuun is. Politiek en massagedrag zijn gerelateerd, maar indirect: sinds halverwege de 19e eeuw worden beiden instrumenten waarmee groepen hun belangen nastreven. In sommige gevallen zijn de betrokken organisaties met elkaar verbonden (zoals de arbeiderspartijen en de vakbeweging) maar dat men uit dezelfde bron drinkt wil niet zeggen dat men op hetzelfde moment het glas heft. Van belang is om op te merken dat in de recente periode het belang van de sociale bewegingen afneemt. We zien meer bottom-up protest waarin de regulering van gedrag niet geschiedt door een centrale organisatie maar eerder door een gedeelde sociale identiteit.

De sterkste voorspeller van sociale onrust op macroniveau vloeit soms voort uit economische of politieke tegenstellingen, maar heeft regelmatig een andere oorsprong. Protest ontstaat als er een geïdeologiseerde **structurele tegenstelling** bestaat tussen twee groepen: een wij/zij verschil waarin 'zij' de oorzaak zijn van een bepaald kwaad. Zo'n tegenstelling vormt de basis voor een **groepsidentiteit** die gekoppeld is aan negatieve vooroordelen over de ander, vaak gepaard gaand met **gedeelde morele emoties** (onrecht, verontwaardiging, walging).

Er zijn geen eenduidige **demografische predictoren** voor de bereidheid tot collectieve

actie. Dat komt omdat sociale onrust verschillende vormen kan aannemen; iedere vorm spreekt een ander publiek aan. Jonge mannen en sociaal achtergestelde klassen zijn oververtegenwoordigd bij zowel individueel geweld als bij massaal geweld, maar ook hier zien we grote verschillen afhankelijk van de aard van het protest. In de 17de en 18de eeuw speelden vrouwen nog een prominente rol in massaal protest (ook indien dat gewelddadig was).

Over de rol van drugs, alcohol en temperatuur als **fysiologische predictoren** van massagedrag is niet veel bekend. Wel is er veel literatuur over de effecten van deze factoren op individuele agressie. Alcohol heeft een ontremmende werking en is een risicofactor bij mogelijke conflictsituaties. Voor andere drugs is het beeld gemengd. Tenslotte is een hoge temperatuur gerelateerd aan meer agressie. Plaatselijke weersomstandigheden hebben sterke invloed op de neiging van mensen om de straat op te gaan.

Kijkend naar **omgevingsfactoren** constateren we dat ze indirect een forse invloed kunnen hebben op sociale onrust, met name door hun invloed op de sociale samenstelling van woonomgevingen en de sociale netwerken binnen de wijk. Maar de invloed is niet zo eenduidig als men vaak veronderstelt. Zo is segregatie op zichzelf geen risico: clustering van hogere sociale klassen leidt doorgaans niet tot oproer en segregatie heeft ook voordelen voor de groep. In extreme situaties kan segregatie echter wél bijdragen aan sociale onrust: in combinatie met stigmatisering van de wijk of van de groep kan segregatie territorialiteit en protest aanmoedigen. Segregatie draagt tevens bij aan sterke solidariteit (of hechte sociale netwerken) die protest indirect kan versterken.

2. Psychologische variabelen

Drie **socialpsychologische factoren** houden een sterk en direct verband met collectieve actie. De belangrijkste is sociale identiteit: ervaren solidariteit is een voorwaarde voor collectieve actie. Deze sociale identiteit ontwikkelt zich enerzijds in het contact met andere groepen (zoals de politie of overheid). Anderzijds ontwikkelt de sociale identiteit via communicatie in sociale netwerken binnen de eigen groep. Een tweede factor is morele beroering (met name ervaren onrecht jegens 'ons' door 'hen'). Tenslotte speelt de verwachte effectiviteit een rol: een calculatie van de kans op succes.

3. Sociale processen op de voorgrond

Communicatie is een essentieel onderdeel van collectieve actie. Het reguleert de percepties van de besproken achtergrondvariabelen, maakt het mogelijk dat gemeenschappen een sociaal gedeelde betekenis geven aan situaties en gebeurtenissen en staat zo aan de wieg van het ontstaan van sociale identiteiten en morele emoties. Deze communicatie vindt voor een belangrijk deel plaats binnen lokale gemeenschappen (in gesprekken met familie, vrienden en collega's). Bij moderne protesten is de invloed van **communicatietechnologie** onmiskenbaar. Informatie en mobilisatie geschiedt deels via sociale media, netwerksites en

mobiele telefoons die mogelijkheden voor bottom-up acties vergroten (en het belang van centrale organisatie doen afnemen).

Massamedia spelen daarnaast een andere onmiskenbare rol in collectieve actie en protest door het reguleren en creëren van een sociale realiteit. Beeldvorming (framing) van protest speelt hierbij een cruciale rol. Die kan positief zijn, met name door het bevorderen van contact en begrip tussen groepen. Maar ze kan conflict aanwakkeren als een vertekend beeld wordt gegeven van situaties, gebeurtenissen of sociale relaties. Noch demonstranten noch overheden zijn passieve slachtoffers. Beiden proberen de media in hun voordeel te gebruiken.

Beleidsimplicaties

Op basis van de casussen en literatuur kunnen we voorzichtig inventariseren welke factoren op dit moment voor Nederland de kans op protest en onrust zouden verhogen. De **economische situatie** kan leiden tot onrechtvaardige tegenstellingen tussen groepen zoals bijvoorbeeld starters op de arbeidsmarkt, jonge allochtonen of ouderen. Ook de tegenstelling burger-overheid verdient de aandacht, zeker daar waar bezuinigen sterke morele reacties oproept. De **politieke situatie** is in onze optiek niet problematisch door polarisatie of instabiliteit, maar wel op het moment dat in het politieke debat tegenstellingen tussen groepen worden aangewakkerd.

Kijkend naar de **verhoudingen** tussen groepen: een aandachtspunt betreft de overheid zelf. Als de landelijke overheid taken afstoot die lokale overheden niet kunnen overnemen dan zal dat vermoedelijk snel voor onrust zorgen. Lokale problemen hebben in toenemende mate nationale gevolgen. Zorgen over minderheden hebben mensen nog steeds, maar dit vertaalt zich meestal niet naar concrete problemen op wijkniveau. We zien dat zelforganisatie in Nederland op kleine schaal van de grond komt.

Wat betreft **massamedia** lijkt het een zaak voor de overheid om een bron van feiten en genuanceerde oordelen te blijven. Onze constatering is dat massamedia vaak de plank misslaan en problemen escaleren. Dit roept (ook elders in Europa) gedachten op over sterkere regulatie. Wij denken echter dat ook met de media meer samenwerking mogelijk is—het verspreiden van onjuiste berichten zal meestal niet de bedoeling van journalisten zijn. In het licht van toegenomen communicatiemogelijkheden is de hoge vlucht van nieuwe **communicatietechnologie** geen probleem; het biedt eerder kansen. De overheid heeft een scala aan middelen om snel accurate informatie te verspreiden of om onjuiste en tendentieuze berichten direct (zonder interventie van reguliere media) te ontzenuwen.

Een meer algemene methodiek voor beleid ten aanzien van sociale onrust bestaat uit vier kernprincipes. 1) *Signalering en analyse* van tegenstellingen, sociale identiteiten en morele oordelen in de samenleving en in wijken. 2) *Communicatie en dialoog* met relevante groepen via een breed palet aan directe kanalen. 3) *Facilitatie van legitieme doelen* waardoor betrokkenheid toeneemt en weerstand vermindert. 4) *Probleemgerichte interventie* door middel van gedifferentieerd beleid.

Toepassing van deze principes kan zowel op de hierboven beschreven achtergrondfactoren, op de processen in de voorgrond van het publieke discours en in de analyse en aanpak van (potentiële) incidenten. Op al deze niveaus spelen dezelfde factoren: sociale identiteit, morele commotie en effectiviteit (of macht) bewegen groepen mensen tot protest. Tenslotte constateren we in de *aard* van modern protest een verschuiving naar meer bottom-up protest op basis van gelijkheid. Deze groeiende pluriformiteit kan een aanzet zijn tot beleid waarin dialoog en facilitatie centraal staat.

Hoofdstuk 1

Inleiding

Massagedrag, rellen, protesten, demonstraties en onlusten zijn verschijnselen van alle tijden en doen zich dus ook in de huidige tijd voor. De wereld van de 21e eeuw lijkt echter in veel opzichten totaal anders dan voorgaande tijden. De verworvenheden neemt men voor lief: sterk toegenomen welvaart, historisch relatief lage inkomensongelijkheid, goede gezondheidszorg en infrastructuur en een hoog niveau van voorzieningen in de wijk. In het persoonlijk leven is men tevreden en vertrouwt men overheden en bureaus. Maar het publiek debat in dit land van melk en honing is doordrenkt van zorgen over groeiende inkomensongelijkheid, conflict tussen verschillende bevolkingsgroepen in Nederland, verslechtering van omgangsvormen, toenemende criminaliteit en fraude, het verdwijnen van solidariteit en (sinds het uitbreken van de crisis) een dalende welvaart (zie ook Boutellier, van Wonderen, Bakker, & Van der Gaag, 2012).¹ Door Internet en sociale media zouden sociale structuren drastisch aan het veranderen zijn. De maatschappij is meer dynamisch en minder hiërarchisch dan ooit, zo luidt de mantra. Het individu staat voorop en sociale verbanden (verenigingen, politieke bewegingen, religie) verdwijnen of worden een privéaangelegenheid. En is 'onze' Nationale cultuur, tenslotte, aan het verwateren door globalisatie, Islamisering en Europese regelgeving?

De vraag doet zich nu voor of genoemde massaverschijnselen ook aan het veranderen zijn. Het is deze vraag die centraal staat in onze analyse. In het huidige rapport zal sociale onrust in Nederland vanuit een sociaalpsychologische, wetenschappelijke achtergrond benaderd worden. We behandelen de vraag aan de hand van een analyse van de mechanismen die schuil gaan achter moderne protesten en rellen.

Eenzijds voeren we hiertoe een literatuuronderzoek uit waarin we resultaten van meer dan een halve eeuw onderzoek uit een breed scala aan vakgebieden proberen te integreren. Anderzijds behandelen we een viertal casussen. We analyseerden massale onlusten in Parijs in 2005 en de recentere grootschalige rellen in Londen in 2011. Zowel voor Parijs als Londen geldt dat relatief kleinschalige incidenten zich uitbreidden tot dagenlange rellen en onlusten die het hele land beroerden. We analyseerden ook de onvrede en onlusten rond de economische malaise in Zuid-Europa in 2010 en 2011. Tenslotte zal, dichterbij huis, een beschrijving gegeven worden van rellen en ongeregelde heden in Nederland tijdens verschillende feesten. Maar voordat we de inhoud van het rapport verder toelichten richten we ons eerst tot u, onze lezer, met een uitnodiging.

12 Eenvoudige waarheden over massagedrag

Onze kennis over massagedrag is de laatste 50 jaar sterk gegroeid. Daarbij werden gevestigde denkbeelden over 'de massa' die honderden jaren opgang deden een voor een ontzenuwd. Al dit onderzoek onder historici, sociologen en psychologen legde een stevig fundament voor een beter begrip én voor het effectief beteugelen van sociale onrust. Helaas is daarvan in het publiek discours niet altijd veel te merken. Gevestigde ideeën over massagedrag zingen nog steeds rond. Sommige van deze 'idées reçues' werken

als vooroordelen: ze steken steeds weer de kop op en vertroebelen het begrip. Voor vooruitgang in kennis zijn ze daarom een risico. Wellicht is de belangrijkste graadmeter voor de effectiviteit van dit rapport dan ook ons vermogen om u, de lezer, te immuniseren tegen de versturende werking ervan.

Het is om deze reden dat we dit rapport openen met een oproep aan u, de lezer, om eerlijk bij uzelf te rade te gaan: Wat zijn precies uw *eigen* ideeën over Parijs, Londen en Haren? Aan het eind van het rapport blikken we terug: beschouw het als een kennistoets met voor- en nameting!

Daarom kort een opsomming van 12 gangbare ideeën over de massa.² In sommige gevallen doen ze sinds de oudheid de ronde; in sommige gevallen zijn ze bij uitstek van deze tijd. We noemen verklaringen van ‘rechts’ en van ‘links’. Om het wat interessanter en uitdagender te maken voor u: niet alle ideeën zijn volkomen onjuist.

1. Massagedrag is heel eenvoudig te verklaren. Alhoewel dat in de kakafonie van meningen over oorzaak en toedracht niet altijd direct helder wordt, blijkt bij nader onderzoek vrijwel altijd dat er een eenvoudige oorzaak is waarom mensen massaal de straat opgaan en waarom een bijeenkomst ontspoot.
2. De massa heeft een kort lontje. Kleine incidenten zorgen al snel voor een ramp als vele mensen bij elkaar zijn. We zien dit in het uitbreken van massale paniek, in rellen en in massaal uitgaansgeweld. Hierdoor zijn grote steden, festivals, manifestaties en andere concentraties van grote aantallen mensen intrinsiek een groot risico voor de veiligheid. Er zijn verschillende redenen waarom dit zo is (zie 3 t/m 7).
3. Het individu verliest in de massa het gezond verstand.
4. De massa laat zich meeslepen door emoties. Dit idee gaat vaak samen met het voorgaande: Het verlies aan ratio wordt gecompenseerd of gefaciliteerd door een overdaad aan emotionele impulsen die het individu overweldigen. De overdracht vindt plaats door een soort van ‘besmetting.’ Dit is een automatisch proces. De emoties in de massa slaan hierdoor snel om: waar het ene moment sprake is van een feestelijke stemming, is men een moment later agressief of in blinde paniek.
5. In de massa imiteren mensen elkaar voortdurend. Vrijwel onnadenkend doet de mens na wat hij om zich heen ziet gebeuren. In groepssituaties overheerst daardoor conformiteit. In grote massa’s zien we dit in overtreffende trap: De massa gedraagt zich hier zeer eenvormig. Je ziet dezelfde kleding, hoort dezelfde leuzen, herkent hetzelfde gemoed. Alleen een bewust en principieel individu heeft de geesteskracht om zich hiertegen te verzetten.
6. De massa bestaat uit criminelen en ander ‘slecht volk’. Verantwoordelijke burgers mijden massale bijeenkomsten en laten zich niet meeslepen. Op een bepaald slag individuen (kansarmen, criminelen, hooligans) oefent de massa echter een grote aantrekkingskracht uit: ze komen doelgericht op de massa af omdat ze kansen zien voor het verstoren van de publieke orde. Deze individuen bevinden zich in grote getale onder de massa en staan vooraan als er zich kansen voordoen op

- geweldpleging, plundering, etc. Criminelen en kansarmen zijn primair gericht op persoonlijk gewin. Bij hooligans zijn andere, meer dierlijke motieven in het spel: rellen geeft een 'kick'.
7. De massa bestaat meestal uit gewone burgers, maar onruststokers ontketenen een rel. Deze onruststokers (bijvoorbeeld hooligans of autonomen) zijn in wezen buitenstaanders die massale bijeenkomsten bijwonen met het doel om een rel te ontketenen. Daartoe proberen ze om de politie te provoceren en om gewone burgers mee te krijgen.
  8. De massa is in wezen vreedzaam. Ze bestaat doorgaans uit eerbare, gewone burgers. Als deze mensen de straat opgaan dan is dat vooral uit nood: deprivatie (achterstelling) is de motor van de massa. In tijden van zware recessie neemt de bereidheid tot massagedrag dan ook toe. De massa reageert op onrechtvaardige onderdrukking en probeert door collectieve actie de machtsverhoudingen in de maatschappij te beïnvloeden: ze eist een rechtvaardig deel van de welvaart. Geweld ontstaat met name doordat overheden dit proberen te blokkeren (zie 9).
  9. Massaal geweld komt niet uit de massa maar 'van boven.' Overheden en werkgevers zetten zich samen in voor het beschermen van de status quo, indien noodzakelijk met geweld. De meeste rellen worden veroorzaakt door de ME.
  10. Massaal geweld ontstaat door een 'geweldsspiraal.' Twee of meer groepen zoeken hierin naar confrontatie met elkaar, vaak uit revanchistische motieven. De groepen proberen de ander maximale schade toe te brengen.
  11. De meest rellen zijn vermijdbare ongelukken. Ze worden veroorzaakt door 'soft' of halfslachtig politieoptreden of door falend veiligheidsbeleid. Harde repressie is een probaat middel om de massa tot rede te brengen.
  12. Massaal geweld wordt gepleegd door jonge mannen, vaak onder invloed van alcohol en pillen.

Uiteraard zijn deze ideeën hier nogal karikuraal beschreven. Maar wellicht herkent u ze, bij uzelf of uit de krant. We vinden we ze in ieder geval vaak terug in het publiek debat. Het zijn vaste elementen in een 'repertoire' waar verhalenvertellers uit putten. We geven drie illustraties. De eerste is een passage uit de Telegraaf, twee dagen na de 'Facebookrellen' in Haren:

Nederland is altijd goed in het nakaarten over de schuldvraag, maar in dit geval staat het onomstotelijk vast dat de schurken die het in hun hoofd hebben gehaald om zich in Haren zo misdadig te gedragen volledig verantwoordelijk zijn voor dit straatterrorisme. Deze criminelen, die zich met drank en drugs hebben volgestopt en als wilden tekeer zijn gegaan, zullen zich in hun verdediging ongetwijfeld beroepen op hun beroerde opvoeding, hun sociale milieu of hun slechte vriendenkring.
(Telegraaf, 23/9/2012)

15

Een kort citaat wellicht, maar we herkennen tussen de superlatieven door nummers 1, 7, 12 en de ontkenning van 8. Het recent voltooide onderzoek van de commissie Cohen

(2013) spreekt de Telegraaf hier op vrijwel alle punten tegen, met uitzondering van de aanwezigheid van alcohol.

Andere gebeurtenissen roepen uiteraard om andere verklaringen. Zo is dit de eerste officiële reactie van de burgemeester van Rotterdam na afloop van de 'strandrellen' in Hoek van Holland. In een brief aan de gemeente (24/8/09, twee dagen na het incident) stelt hij:

Het gebruik van geweld past in een patroon dat ik de afgelopen maanden bij een aantal grootschalige muziek- en voetbal evenementen, zowel in als buiten Rotterdam, heb geconstateerd [...] Dit is voor mij reden om een breder onderzoek in te stellen [...] naar de geweldsspiraal tijdens evenementen. [...] De gebeurtenissen in Hoek van Holland brengen mij tot het besluit om tijdens een periode van onderzoek en bezinning geen vergelijkbare evenementen toe te staan. Grootschalige gratis toegankelijke dance-evenementen, die kennelijk het risico inhouden van excessief en massaal geweld, zijn tenminste voor een periode van twee jaar op Rotterdams grondgebied niet toegestaan.'

We herkennen hier nummers 2 en 10 – overigens is op het moment dat de burgemeester dit schrijft nog niet bekend dat de afgevuurde kogels allen van de politie zelf afkomstig zijn. Het COT rapport constateert later dat geweld tijdens dergelijke evenementen zeer zeldzaam is: Hoek van Holland maakt geen onderdeel uit van een patroon.

Tenslotte een voorbeeld van verklaringen voor een ander type massagedrag: de ramp tijdens de Love Parade in Duisburg – een voorbeeld van dood door verdrukking in een grote mensenmassa. Bij verdrukking is paniek een vast onderdeel van het repertoire. Het redactioneel commentaar van het NRC trekt twee dagen na het ongeval alvast 'de les van Duisburg':

Wat een schandaal! Negentien jonge mensen doodgedrukt, doodgetrapt. [...] En de verantwoordelijken proberen zich eruit te praten, men zal 'in de komende weken en maanden grondig moeten onderzoeken' wat tot deze catastrofe bij de Love Parade in Duisburg heeft geleid. Dat zal wel. [...]

Maar men mag nu ook al een paar eenvoudige waarheden opnoemen. Bijvoorbeeld: de organisatoren van de grootste massabijeenkomst in Duitsland konden het niet aan. [...] levens werden achteloos op het spel gezet. Want wat verwacht men eigenlijk van jonge mensen die naar zo'n megamanifestatie komen? Dat ze de braafheid zelve zijn? Dat ze niet alles zullen proberen om op het terrein te komen? Dat ze nooit hekken omvergooien om snel vooraan te komen? Hebben de crisisonderzoekers niet gezien hoe mensen bij eerdere Love Parades in bomen, op stoplichten en in lantaarnpalen hingen? [...] Was het dan zo moeilijk in het ergste geval overmoedige jongeren in te calculeren die zich via een verboden weg in de menigte storten en paniek veroorzaken? [...] De mensenmassa is een veiligheidsrisico geworden. (NRC, 26/6/2010)

We zien: de massa zou een emotioneel kruitvat zijn. Verklaringen 1, 2, 4, 7, 11 passeren allemaal de revue, met een vleugje van 3. Het is ons niet helemaal duidelijk wie de ‘crisisonderzoekers’ zijn waar naar wordt verwezen, maar we vermoeden dat het hier gaat om wetenschappelijke adviseurs van de organisatie. Later onderzoek zal uitwijzen dat bij de ramp vermijdbare fouten zijn gemaakt, maar de ‘eenvoudige waarheden’ van het NRC blijken geen van allen rol te hebben gespeeld (zie o.m. Helbing & Mukerji, 2012). Ook de snel reagerende expert en professional kan niet altijd voorspellen wat een degelijk onderzoek zal uitwijzen. Een dag later verschijnt een opinie van Frans Copini in NRC:

De menigte is niet meer hetzelfde als vroeger. De menigte wordt groter, is alerter en reageert nerveuzer. Grote groepen mensen worden door autoriteiten steeds meer als veiligheidsrisico gezien en - misschien juist daardoor - ook door het publiek zelf. De overheid roept ons in spotjes bovendien op waakzaam te zijn voor een terreuraanslag. De paniek op de Dodenherdenking afgelopen mei is een goed voorbeeld. De ervaren risico's worden groter en paniek is een serieuze risicofactor. Daar komt bij dat paniek een grotere impact krijgt omdat de mensenmassa groter wordt. Een zichzelf versterkend effect. En verstoringen die paniek kunnen veroorzaken, blijken kinderlijk eenvoudig te realiseren.

Hier zien we letterlijk de aanname terug die het fundament vormt voor ons onderzoek: De menigte is niet meer hetzelfde als vroeger. De verdere thema's die Copini aanboort in zijn stuk zijn verklaring 1, maar we zien ook 2, 3, 4 en 7 de revue passeren. Later zal blijken dat paniek niet de reden was dat het in Duisburg mis liep.

Een uitnodiging aan u, de lezer: Neem een ander perspectief

Het is ironisch dat sommige van deze waarheden bij uitstek van toepassing zijn op de eerste reacties die media, bestuurders en experts graag geven ('Publiek debat op drift door tsunami van emoties' lijkt ons een mooie kop, zie verklaring 3, 4 en 5). Om u te immuniseren is kennis van deze 12 een mooie basis, maar niet voldoende. We nodigen u bovendien uit om uzelf een spiegel voor te houden. Wat is uw eigen perspectief op de massa en op sociale onrust? Bent u een lid van de gegoede middenklasse die met afschuw kijkt naar de beelden van Haren? Kijkt u met een zekere weerzin naar demonstrerende menigten of autonomen? U hanteert eerder verklaringen 3-7. Bent u daarentegen een oude socialist die met weemoed denkt aan de protesten waar u als jongeling aan deelnam in de jaren '70? Of een jonge man die over straat rende in Haren? Kijkt u met een zekere weerzin naar een peloton ME'ers? Wij vermoeden dat verklaringen 8 en 9 u iets meer aanspreken.

Om te begrijpen welk perspectief het meeste kans biedt op inzicht in sociale onrust en massaal protest is het nuttig een kort overzicht te geven van de geschiedenis van het onderzoek naar massagedrag. Vrijwel alle onderzoekers die zich in de eerste helft van de 20ste eeuw met dit onderwerp bezig hielden namen het perspectief in van een 'outsider.'

Mede hierdoor overheerste in hun theorieën het onbegrip voor de massa, de weerszin tegen de deelnemers en de pathologisering van hun gedrag. Hun theorieën zijn inmiddels allen ontkracht. Een fundamenteel probleem van deze outsiders was dat ze niet genoeg aandacht besteedden aan wat zich nou precies in de massa afspeelt. Als systematisch onderzoek naar massagedrag dit serieus gaat bestuderen (vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw) dan blijken de resultaten radicaal anders dan de buitenstaanders vermoedden. Sommige verklaringen zijn incompleet, anderen doen volkomen af: het idee dat de massa haar verstand verliest, bijvoorbeeld (nummer 3 op onze lijst), is een mythe (McPhail, 1991). Massagedrag blijkt niet impulsief, onnadenkend of ongestructureerd. Massagedrag is ook niet homogeen. En vrijwel nooit is er 1 eenvoudige verklaring.

Om verschillende redenen komt het onderzoek naar massagedrag in de jaren '60 in een enorme stroomversnelling. Deels is dit doordat een nieuwe generatie onderzoekers moderne wetenschappelijke methoden toepast. Maar ook (en vooral) doordat deze nieuwe generatie een 'insider' perspectief inneemt. Velen zijn zelf activist, of hebben linkse of links-liberale sympathieën. Hun ideeën zijn weliswaar gebaseerd op een nieuwe verzameling vooroordelen (aannames over klassenstrijd, deprivatie en solidariteit), men schroomt echter niet om deze nieuwe ideeën ter discussie te stellen en (in sommige gevallen) te verwerpen.

Deze constatering bevat een essentiële les over het perspectief dat wij u, de lezer, uitnodigen om in te nemen. Goed begrip van de massa is onmogelijk van een grote afstand of op basis van vooringenomen standpunten. We parafraseren het boek 'Wij weten niets van hun lot: gewone Nederlanders en de holocaust' van Bart van den Boom:

In plaats van [deelnemers] de maat te nemen –ónze maat– zouden wij moeten pogen hen van binnenuit te begrijpen, vanuit hún perceptie van de gebeurtenissen en hún gedachten over goed en fout. Als gedrag [van deelnemers] ons verbijstert, dan schiet ons begrip blijkbaar tekort. Dat zou ons moeten aanzetten tot nieuwsgierigheid en empathie, niet tot heilige verontwaardiging' (p. 428).

Kortom: we nodigen u uit om wat volgt te lezen op basis van nieuwsgierigheid naar de vergaarde kennis en op basis van empathie met deelnemers aan demonstraties, onlusten en rellen.

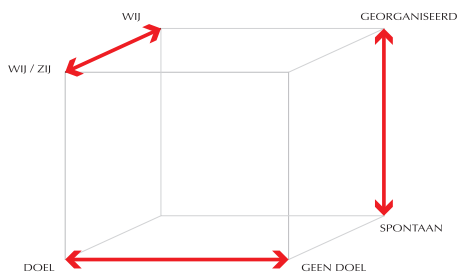
Dit rapport: taxonomie van massagedrag en selectie van casussen

- 18 Zoals gezegd beantwoorden we in dit onderzoek de vraag welke mechanismen schuil gaan achter *moderne* protesten en rellen. We beantwoorden deze vraag aan de hand van een 4-tal casussen en een literatuurstudie waarin we een overzicht geven van belangrijke voorspellers van protest.

In het laatste deel van deze inleiding verantwoorden we graag de selectie van de casussen. Hiertoe is het nuttig om allereerst verschillende vormen van massagedrag te onderscheiden. Bij protest gaat het om het vertoon van collectieve onvrede. In het Nederlands worden, net als in andere talen, verschillende termen door elkaar gebruikt: manifestatie, demonstratie of betoging, bijvoorbeeld. Maar zo'n uiting kan ook een ander karakter aannemen: sabotage, een bezetting, blokkade, een boycot, een mars, handtekeningenactie of het aanbieden van een petitie. We zien in ook toenemende mate digitale vormen van zulk protest ontstaan. Ook stakingen zijn een uiting van collectieve onvrede, doorgaans met betrekking tot een heel specifiek onderwerp.

Anderzijds besteden we ook aandacht aan *collectieve* onlusten. Hier spreekt men van ongeregelde, een opstootje, rel, oproer of (in overtreffende trap) revolutie. Alhoewel niet alle massaal geweld geworteld lijkt in diep gevoelde onvrede, is ook 'spontaan' massaal geweld relevant als indicator van latente maatschappelijke onrust.

Zoals deze overdaad aan begrippen illustreert is het belangrijk om de grote verscheidenheid aan vormen van massagedrag iets te ordenen. In dit rapport maken we een indeling in verschillende vormen van massagedrag op basis van drie dimensies. Ten eerste kunnen bijeenkomsten een georganiseerd of een spontaan karakter hebben. Ten tweede hebben sommige mensenmassa's een formuleerbaar gezamenlijk doel, terwijl andere gericht zijn op amusement, kicks of het beleven van andere (individuele) sensaties. De derde dimensie tenslotte maakt een onderscheid tussen massale bijeenkomsten waarin deelnemers het gevoel hebben een grote groep te vormen en bijeenkomsten waar sprake is van meerdere groepen met een scherp wij/zij verschil. Dit classificatiesysteem is in Figuur 1 modelmatig weergegeven.

Figuur 1. Een taxonomie van massagedrag.

Het verschil tussen georganiseerde en meer spontane onlusten wordt goed geïllustreerd door de protestvormen rondom de economische crisis in, met name, Zuid-Europa. Waar protesten in eerste instantie vaak door een vakbond of andere sociale bewegingen geïnitieerd werden, is er sinds 2010 steeds vaker sprake van protest waarin kleine, particuliere initiatieven uitgroeien tot een massaal protest, onder meer door de snelle verspreiding van informatie via nieuwe communicatietechnologie. Men zou ook kunnen spreken van 'opgelegde' versus 'emergente' organisatie.

Naast de organisatie van protest is een onderscheid te maken tussen massagedrag met een helder omschreven collectief doel en massagedrag dat tot stand komt doordat individuen of deelgroepen ieder hun particuliere doelen nastreven. Voorbeelden van massagedrag met een collectief doel zijn stakingen, demonstraties voor of tegen bepaalde politieke maatregelen, maar ook de Occupy beweging, met haar roep om echte democratie. Ook de uiting van een emotie (de verontwaardiging van de ‘indignados’) kan een concreet doel zijn. Bij massagedrag zoals beschreven in de casus feestrellen is het doel, plezier maken, niet collectief: feestgangers kunnen soms plezier ten koste van elkaar hebben.

Een laatste tegenstelling is die tussen massagedrag waar een duidelijk tegenstelling is tussen twee groepen en massagedrag waar dat niet zo is. Als voorbeeld van de eerste was in Frankrijk, 2005, te zien dat jongeren bewust de politie belaagden, voortkomend uit een jarenlang groeiende haat jegens de politie en overheid. Maar bij veel grootschalige feesten, carnaval of Koninginnedag, is vooraf geen duidelijke tegenstelling tussen een bepaalde groep en ‘zij’, een mogelijk vijandige groep: iedereen hoort bij ‘wij’.

Hoofdstuk 2

**Casus A: Parijs,
najaar 2005**

In het najaar van 2005 doen zich in Parijs onlusten voor die zich gedurende twee weken over meerdere delen van Frankrijk verspreiden. In dit hoofdstuk bespreken we het verloop van de gebeurtenissen door middel van een chronologisch overzicht van de gebeurtenissen, onderverdeeld in drie fasen van de onlusten. Vervolgens geven we een meer gedetailleerde beschrijving van de betrokkenen en de directe redenen deel te nemen. Tenslotte beschrijven we de bredere context van de situatie in Frankrijk in relatie tot de onlusten.

Tijlijn van de gebeurtenissen

Vooraf: 25 Oktober 2005

Minister van Binnenlandse Zaken Nicolas Sarkozy bezoekt de achterstandswijk Argenteuil in Parijs en wordt bekogeld met stenen en flessen. Beschermd door bodyguards komt hij er ongeschonden vanaf maar het voorval is opgenomen door TV camera's waarop te horen is dat Sarkozy in gesprek gaat met een buurtbewoonster waarbij hij de term 'racaille' (uitschot) in de mond neemt³. De indruk wordt gewekt dat hij hiermee doelt op alle jongeren in de wijk, iets dat vervolgens voor de nodige ophef zorgt in de media⁴. De uitspraak van Sarkozy vindt plaats in een context waarin de minister van Binnenlandse Zaken een harde aanpak nastreeft van problemen in de banlieues, waarbij hij de indruk wekt dat het gaat om problemen met de wijk als geheel. Zo zegt hij in juni 2005 dat de wijk La Courneuve met de hogedrukspuit gereinigd zou moeten worden⁵.

Fase 1, ongeregeldheden in Clichy-sous-Bois

Donderdag 27 oktober

Bouna Traoré (15), Zyed Benna (17) en Muhittin Altun (17) lopen aan het eind van de middag met ongeveer tien jongens terug van een voetbalwedstrijd in Livry Gargan in de richting van hun eigen wijk Clichy-sous-Bois, beide achterstandswijken ten noordoosten van Parijs. Onderweg horen ze politiesirenes en zien ze anderen jongens weggrennen, blijkbaar vluchtend voor de politie. Aangezien ze geen identiteitsbewijs bij zich hebben en één van hen een strafblad (een taakstraf) heeft, vluchten ook zij. De drie verschuilen zich in een hoogspanningskast. Terwijl de politie op straat vijf jongeren oppakt, wordt de schuilplaats twee van de jongens fataal: Er ontstaat een kortsluiting (18u12) en ze komen door elektrocutie om het leven. De derde ontkomt met brandwonden en waarschuwt buurtbewoners en de politie⁶ (Mucchielli, 2009).

Direct na het voorval (18.45u) vallen tientallen jongeren wagens van de brandweer en later de politie aan bij de kazerne. Om 2u 's nachts is het weer rustig (Bertho, 2007).

Vrijdag 28 oktober

Minister van Binnenlandse zaken Sarkozy stelt dat de overleden jongens blijkbaar iets strafbaars hadden gedaan en dat de jongens niet 'fysiek' achtervolgd werden door de

politie (Mucchielli, 2009). 's Avonds worden meer dan 30 auto's in brand gestoken en zijn er confrontaties tussen politie en jongeren.

Zaterdag 29 oktober

Overdag is er een demonstratie tegen de 'mort pour rien' (dood voor niets) met 500 deelnemers in Clichy-sous-Bois. De demonstratie zelf verloopt rustig. Om half twaalf 's avonds meldt de brandweer 17 brandjes in vuilnisbakken en auto's maar er zijn geen gewonden en verder blijft het rustig.

Zondag 30 oktober

Alhoewel het de vorige nacht relatief rustig blijft neemt men deze dag een meer gespannen sfeer waar. Er worden projectielen naar de politie gegooid. De politie zet traangas in. Na enkele confrontaties is het pas rond middernacht rustiger.

Tijdens deze confrontaties vindt een incident plaats dat leidt tot verspreiding en verergering van de onlusten. Bij het bestrijden van de onlusten zet de politie traangas in. Hierbij zou een traangasgranaat een moskee ingeschoten zijn. Politie en politiek ontkennen de verantwoordelijkheid hiervoor (Mucchielli, 2009). Le Monde schrijft:

Il a dit que l'engin 'est en dotation des compagnies d'intervention (CRS) qui étaient sur place en Seine-Saint-Denis'. Mais le ministre de l'intérieur a précisé que cela ne voulait 'pas dire que c'est un tir fait par un policier, c'est l'enquête qui le déterminera'. 'Je rencontrerai l'imam de cette mosquée pour en parler avec lui', a-t-il ajouté.⁷

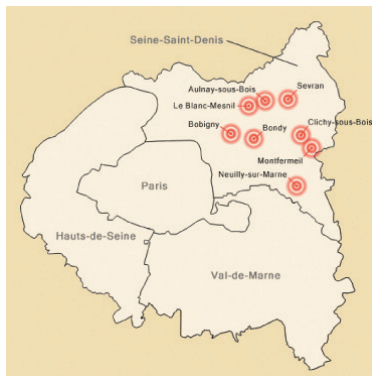
(Hij [Sarkozy] heeft bevestigd dat een dergelijk apparaat [om traangasgranaten af te vuren] ter beschikking stond van de ME in Seine-Saint-Denis. Maar dat wil volgens de minister van Binnenlandse Zaken 'niet zeggen dat het schot door een politieman is gelost. Dat zal onderzoek moeten uitwijzen.' Hij voegt eraan toe: 'Ik zal de imam van die moskee opzoeken en met hem spreken')

Daarnaast ontkent een bron binnen de politie dat het om een politiegranaat zou gaan: *'Peu après les faits, une source policière avait affirmé que la grenade lancée sur la mosquée de Clichy-sous-Bois n'appartenait pas à la police, voyant dans cet incident 'une provocation'⁸* [Kort na de gebeurtenissen verklaarde een bron bij de politie dat de granaat die in de moskee van Clichy-sous-Bois belandde niet van de politie afkomstig was en noemde het incident 'een provocatie']

Maandag 31 Oktober

De families van de overleden tieners beleggen een persconferentie in de moskee van Clichy-sous-Bois waarin zij vertellen dat ze niet met Sarkozy in gesprek willen wegens zijn uitspraken over de rellen en de inwoners van de achterstandswijken op televisie. Met premier de Villepin willen ze wel in gesprek⁹.

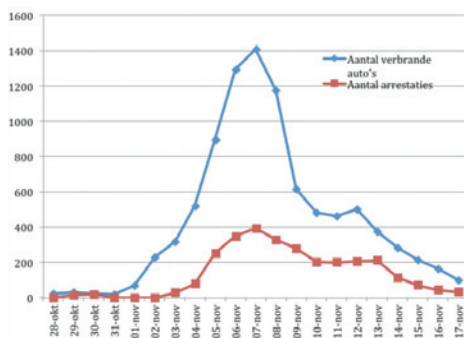
De onlusten in Clichy-sous-Bois houden aan. Maar er vinden ook incidenten plaats in nabijgelegen buitensteden: 's Avonds is er ook kleinschalige onrust in de naastgelegen buurten Sevran en Aulnay-sous-Bois waar onder meer meubilair op straat in brand wordt gestoken.

Figuur 2. Verspreiding van de onlusten rondom Parijs rond 1 november (Bertho, 2007)

Fase 2 Verspreiding van de onlusten buiten Clichy-sous-Bois (1 november- 8 november)

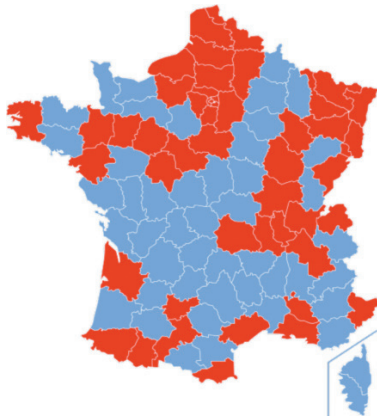
Vanaf 1 november verspreiden de onlusten zich over andere wijken (Aulnay-sous-Bois, Sevran, Bondy, Montfermeil, Neuilly-sur-Marne, Bobigny et Le Blanc-Mesnil, allen in Seine-Saint-Denis, Figuur 2). Er ontstaat een patroon van het op grote schaal verbranden van auto's, het toebrengen van schade aan overheidsgebouwen en confrontaties met de politie. Op 2 november verspreiden de onlusten zich over 10 wijken in Seine-Saint-Denis maar ook in de aan Parijs grenzende departementen Seine-et-Marne, Val-d'Oise en les Yvelines (Bertho, 2007). Op 3 november stelt de openbaar aanklager een onderzoek in naar het gedrag van de politie bij de dood van Zyed en Bouna (Mucchielli, 2009).

Figuur 3. Aantal verbrande auto's en aantal arrestaties gedurende de rellen in Frankrijk, 2005

Fase 3 Verspreiding heel Frankrijk (4 november-16 november)

Vanaf 4 november verspreiden de onlusten zich over andere delen van Frankrijk. De onlusten duren een kleine twee weken voort en beroeren grofweg de helft van de departementen. De verspreiding begint met het in brand steken van auto's, bussen en prullenbakken in de Noord-Franse steden Rouen, Rennes en Soissons (Bertho, 2007). De onlusten vinden plaats in arme buitenwijken in zowel grote als kleinere steden in heel Frankrijk (zie Figuur 4 voor de verspreiding). Er worden met name auto's in brand gestoken en overheidsgebouwen vernield waarbij er een piek in het aantal incidenten is op 6, 7 en 8 november (Figuur 3). Op 8 november roept President Chirac de noodtoestand uit. Een wet wordt actief waardoor iedere gemeente onder andere een avondklok kan instellen en de politie huiszoekingen kan uitvoeren om de rellen tegen te gaan. De maatregel wordt eenmalig verlengd tot 4 januari 2006.

Figuur 4. Departementen in Frankrijk (in rood) waar onlusten plaatsvinden in november 2005¹⁰

Kenmerken van de onlusten

De rellen in Frankrijk, 2005, waren zeer omvangrijk en er is inmiddels redelijk wat literatuur over geschreven. Maar daaronder bevindt zich slechts weinig gedetailleerd onderzoek. Een goed gedocumenteerd overzicht van de concrete gebeurtenissen van locatie tot locatie, bijvoorbeeld, konden wij niet ontdekken. Ook ontbreken nauwkeurige analyses van de samenstelling van de mensenmassa's, de politiereactie, de motieven van relschoppers, etc. Onderstaande overzicht is dan ook minder compleet dan wij zouden wensen. Toch zijn er interessante feiten te constateren.

Wie waren de betrokkenen?

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken rapporteert half december 2005 dat er 5.200 personen aangehouden werden, waarvan er 4.800 in bewaring zijn gesteld en er 800 een

gevangenisstraf kregen. Het Ministerie van Justitie verklaart eind november dat er 600 personen (489 volwassenen, 108 minderjarigen) een onvoorwaardelijke veroordeling hebben gekregen (Mucchielli, 2009).

Uit een analyse van de achtergronden van de arrestanten blijkt dat een grote meerderheid van hen geen antecedenten heeft. Dit komt naar voren uit een analyse van de rechtbanken van Bobigny (Mucchielli, 2009) en wordt later bevestigd in een geheim rapport van inlichtingendienst van de politie en het Ministerie van Binnenlandse Zaken waaruit de Franse krant *le Parisien* citeert. In dit rapport staat dat er geen sprake was van georganiseerde groepen of 'gangs' die verantwoordelijk waren voor het geweld en er nauwelijks sprake was van delinquentie: de meeste arrestanten kwamen tijdens de rellen voor het eerst in aanraking met justitie. Dit patroon geldt niet alleen voor de arrestanten in Parijs maar ook voor de rest van Frankrijk¹¹.

Welke strafbare feiten zijn er gepleegd?

Gezien de grootschaligheid van de rellen en het feit dat er op 280 verschillende plaatsen in Frankrijk incidenten plaatsvonden, vielen er opvallend weinig slachtoffers. Naast de dood van de twee jongens is het voornaamste directe slachtoffer een 56-jarige gehandicapte vrouw die niet op tijd kan ontsnappen uit een bus die door jongeren met benzine in brand werd gestoken. De vrouw loopt ernstige brandwonden op maar overleeft het voorval (Mucchielli, 2009). Verder houden twee sterfgevallen mogelijk indirect verband met de rellen. Een 34-jarige man overlijdt door het inhaleren van rook bij het blussen van een auto¹² en een 61-jarige man wordt in Seine-Saint-Denis, Parijs, aangevallen door een jongere op straat waarbij hij komt te overlijden¹³. Een mogelijke reden voor het geringe aantal slachtoffers is dat de strafbare feiten veelal gepleegd werden door kleine, mobiele groepen jongeren, er geen grote organisatie achter het geweld zat en er bij de ongeregelde heden geen grote mensenmassa's betrokken waren (Mucchielli, 2009). Daarnaast probeerde de politie directe confrontaties zoveel mogelijk te vermijden (Roché & De Maillard, 2009).

De strafbare feiten die gepleegd werden zijn met name brandstichting, vernieling en geweld tegen overheidsfunctionarissen. De agressie van het publiek was met name gericht tegen de politie maar ook de brandweer, overheidsgebouwen (politiebureaus, brandweerkazernes, bibliotheken), bedrijven en opvallend veel scholen. Daarnaast werden zo'n 10.000 particuliere auto's en 30.000 afvalcontainers in brand gestoken, was er schade aan 140 stadsbussen en 20 religieuze gebouwen waaronder protestantse en katholieke kerken, moskeeën en synagogen¹⁴. Ook gebouwen en auto's van de Franse Post waren een doelwit. In totaal lopen 201 agenten en andere functionarissen meest lichte verwondingen op; tien agenten raakten zwaarder gewond en kunnen meer dan tien dagen niet werken (Bertho, 2007). De (brand)schade aan gebouwen was zeer aanzienlijk. 80% van deze schade is aan overheidsgebouwen (Mucchielli, 2009).

Onmiddellijke Oorzaken

Zoals gezegd is er weinig systematisch onderzoek naar de rellen. Gedetailleerd onderzoek naar de handelingen van de politie (als belangrijke partij in het conflict) ontbreekt. Slechts van enkele onderzoeken leren we iets over de motieven van de jongeren. Een studie rapporteert interviews met jongeren (15-20 jaar oud) die actief hebben meegedaan aan de onlusten maar niet zijn gepakt, woonachtig in een achterstandswijk aangrenzend aan Seine-Saint-Denis (Mucchielli, 2009). Op één jongere na zegt geen van de jongeren in dit onderzoek specifieke emoties voelen bij de dood van Zyed en Bouna. De woede van de jongeren is primair gericht op de politie omdat ze zeggen zich structureel getreiterd, vernederd en gediscrimineerd te voelen³⁵. Eenzelfde gevoel is er volgens sommigen jegens de leraren en scholen waar zij op zitten. In het algemeen ervaren de jongeren vernedering en een ernstig gebrek aan respect (Mucchielli, 2009) waardoor zij wraak willen nemen. Er leeft een sterk gevoel van tegenstelling tussen ‘wij’, de benadeelde, kansarme en gediscrimineerde jeugd en ‘zij’, de politie, leraren en overheid.

De betrokkenen delen een identiteit als bewoners van een achterstandswijk, hun banlieue. Deze identiteit is bepalender geweest bij het ontstaan en verloop van de rellen dan bijvoorbeeld een etnische identiteit (Jobard, 2009). Over de reden dat auto's een specifiek doelwit worden is weinig bekend. Een van de jongeren die deelnam aan de rellen geeft aan dat hij enkele auto's in brand stak 'om te laten zien dat wij bestaan' en dat zij (de politie) ons niet de les kunnen lezen (p. 742), maar dit gedrag is tevens een vast onderdeel van het ritueel dat zich tijdens rellen in de Franse banlieues afspeelt sinds 1990/91 (Mucchielli, 2009). Een gevoel dat de rellen daadwerkelijk positieve gevolgen zullen hebben voor de jongeren ontbreekt. Het voornaamste doel van de rellen lijkt om wraak te nemen op de instanties die er volgens de jongeren voor zorgen dat ze geen kansen krijgen, hen discrimineren, respectloos behandelen of anderszins uitsluiten van maatschappelijke kansen.

Media en politiek

Een laatste factor die mogelijk een rol heeft gespeeld in het verloop van de gebeurtenissen is de wederkerige relatie tussen media en de betrokkenen. Waar de media uit zijn op het zo dramatisch mogelijk in beeld brengen van de rellen, ontstaat er een dynamiek waarbij de betrokkenen zo ostentatief mogelijk demonstreren. Op die manier ontstaat, met uitzondering van steden in het westen van Frankrijk en Marseille, een onderlinge competitie tussen groepen jongeren over wie met het meest radicaal en spectaculair in beeld komt met bijvoorbeeld het verbranden van auto's (Balibar, 2007).

Maar competitie tussen de wijken verklaart niet de brede steun in de banlieues voor de relschoppers onder de wijkbewoners (ook ouderen) die niet betrokken zijn bij het geweld (Adang et al., 2010; Marlière, 2006). In het 'verspreiden' van de verontwaardiging over de politie spelen media, politiek en overheden een centrale rol. Er is reeds kort gesproken over het voorval waarbij minister van Binnenlandse Zaken Sarkozy verweten werd de bewoners van de banlieues uit te maken voor het vernederende 'racaille'.³⁶ Alhoewel Sarkozy later zou

aanvoeren dat hij enkel de uitdrukking herhaalde die een buurtbewoonster in Argenteuil gebruikte, distantieert hij zich niet van deze uitlatingen. De opstandige jeugd omschrijft hij in de Assemblée Nationale als 75-80% delinquenten en benedeleden. Dit wordt twee dagen later tegengesproken door verschillende rechtbanken.¹⁷ Uit interviews met jongeren in de banlieues blijkt dat het taalgebruik van Sarkozy door velen werd opgemerkt (Roché & De Maillard, 2009): het is voor hen een van de vernederingen door politie en overheden (Muchielli, 2009). Het toont aan dat de presentatie en beeldvorming van incidenten in de media een rol kunnen spelen in het beginnen of verergeren van gevoelens van onrecht en daaropvolgende onlusten.

Maar belangrijker dan de provocerende woorden van Sarkozy is dat autoriteiten de schijn wekken dat zij 'partij kiezen' voor de politie. *Onmiddellijk na* de dood van de 2 jongens verklaart men tegen de media dat het om criminelen zou gaan, dat de politie geen blaam treft en dat geen onderzoek noodzakelijk is. In reactie op de onlusten volgen verklaringen dat de jongeren op straat leden van criminele organisaties zijn, dat de jongens zelf een traangasgranaat in de moskee gooiden, dat geen onderzoek naar dit incident gedaan hoeft te worden, etc. (zie o.m. Adang, 2010). Gezagsdragers voelen zich wellicht geroepen om partij te kiezen voor 'hun mensen', maar als bestuurlijk verantwoordelijke negeert men met dit soort overhaaste conclusies de belangen en rechten van burgers en ondermijnt zo de eigen legitimiteit.

De reactie van overheden is des te vreemder als men ze in de context beziet: men kende de grote afkeer in de banlieues jegens de politie. Het was algemeen bekend dat politieagenten met enige regelmatig onacceptabel gedrag vertoonden en dat zij onbetrouwbaar waren in hun rapporten over de toedracht van deze incidenten. Binnen de Franse politie was (en is) volgens mensenrechtenorganisaties en uitspraken van het Europees hof regelmatig sprake van disproportioneel politiegeweld, mishandeling, discriminatie en fysieke vernedering van zowel schuldige als onschuldige burgers (zie o.m. Adang et al., 2010). De uitlatingen van de autoriteiten zijn, in dit licht bezien, volkomen ongeloofwaardig voor de bewoners van de banlieues en hebben zo waarschijnlijk bijgedragen aan de geleidelijke verspreiding van de verontwaardiging: waar het in eerste instantie draaide om lokale woede over de onnodige dood van 2 jonge wijkbewoners, draait het uit op een conflict tussen overheden en probleemwijken die grote delen van het land in oproer brengen.

Achtergronden

De ongeregelheden in 2005 staan in Frankrijk niet op zichzelf. Hoewel de duur en de omvang uitzonderlijk zijn, is het patroon van de gebeurtenissen dat allerminst. In de 10 jaar voorafgaand aan de rellen vinden 13 vergelijkbare incidenten plaats.¹⁸ Het patroon is dat jongeren (vaak van Noord-Afrikaanse origine) dodelijk verongelukken tijdens een vlucht voor de politie, gedood worden tijdens aanhouding of overlijden op het politiebureau. De rellen na zo'n incident duren gemiddeld 3 dagen en zijn wat betreft verloop zeer vergelijkbaar.

Tekenend is de politie aankondigt dat de rellen op 16 november ten einde zijn omdat het aantal verbrande auto's dan weer op het 'normale' niveau van 90 tot 100 per nacht ligt (Bertho, 2007). Dit verbranden van auto's lijkt een specifiek Franse traditie waarvoor in de literatuur geen eenduidige verklaring gegeven wordt. Het verbranden van auto's vindt zijn oorsprong in de 'Minguettes rodeo's' waarbij jongeren uit de gelijknamige wijk in Lyon in juli 1981 bijna 200 (gestolen) auto's in brand staken, veelal na achtervolgingen met de politie en andere wilde ritten door de wijk. Sindsdien is het verbranden van auto's een fenomeen geworden met ongeveer 40.000 autobranden per jaar, dat zowel bij de jaarwisseling maar ook met nieuwjaarsvieringen voorkomt ¹⁹.

De structurele problemen die ten grondslag liggen aan de geweldsescalatie in november 2005 zijn gekoppeld aan de achterstandswijken in Parijs en de rest van Frankrijk, de plaatsen waar de ongeregelde plaatsen vonden. In 2006 leefden ongeveer 4 miljoen mensen in de achterstandswijken die door de Franse overheid aangeduid worden als Zone Urbaine Sensible (ZUS). In de ZUS is er sprake van een hogere werkloosheid, met name onder jongeren (rond de 40%), een slechtere gezondheid, onveiligheid, minder bedrijvigheid, slechter onderwijs en minder inkomsten dan het gemiddelde in Frankrijk (Maurel et al., 2010). Twee centrale thema's bij het wetenschappelijke debat over de ZUS zijn migratie en segregatie ²⁰.

Segregatie is een veelgenoemde achterliggende oorzaak van de onlusten in 2005 (Angéilil & Siress, 2012; Oberti, 2008; Schneider, 2008). De situatie in de achterstandswijken in Frankrijk is er een van scheiding tussen de welvarende stadscentra van Parijs en ook Lyon en de kansarme buitenwijken. Er is nauwelijks mobiliteit tussen beide. Zowel letterlijk door het ontbreken van metrolijnen naar het centrum als in sociaalmaatschappelijke zin waarin bewoners van ZUS moeilijk aan een baan in een betere omgeving kunnen komen (Oberti, 2008). Daarbij voelen de bewoners van de ZUS zich chronisch gestigmatiseerd en gediscrimineerd op basis van het soort wijk, banlieue, waarin zij wonen.

Hoewel etniciteit als oorzaak van de rellen in het publieke debat centraal staat, blijkt de factor van migratie op een complexere wijze een rol te spelen (Cesari, 2005). Voor de Franse wet is iedere legale burger een Fransman en wordt er geen onderscheid gemaakt op basis van afkomst, huidskleur, geslacht etc. Van de arrestanten was dan ook 93% Frans burger (Roy, 2005) maar hierbij moet worden opgemerkt dat meer dan 50% van hen tweede generatie immigrant was. Tevens is een feit dat de etnische achtergrond van de gearresteerden zeer divers was (overeenkomstig de samenstelling van de ZUS) en dat de autochtonen nog steeds de grootste groep onder hen waren. Belangrijker echter dan de afkomst van de betrokkenen lijkt ons hoe zij zichzelf zien. In de identiteit van de betrokkenen lijkt het belangrijker te zijn dat ze immigrant zijn en in een achterstandswijk in Frankrijk terecht komen dan dat ze zich Algerijn, Senegalees of Portugees in Frankrijk voelen (Jobard, 2009).

Verschillende auteurs wijzen daarnaast op de rol die de ontbrekende acculturatiestrategie van de overheid gespeeld kan hebben bij het veroorzaken van deze tegenstelling tussen

migranten-banlieues en de Franse burgerij (Oberti, 2008; Entzinger, 2009). De visie van de Franse overheid op immigratie werd lange tijd bepaald door het idee dat etniciteit en cultuur bij het maken van beleid geen rol mag spelen. Hierin week Frankrijk af van omliggende landen: een blinde vlek wat betreft acculturatie waarin Entzinger (2009) een reden ziet dat dit soort onlusten een 'typisch Frans' fenomeen zou zijn.

Maar het is wat gemakkelijk om de onrust enkel toe te schrijven aan de krampachtige kleurenblindheid van de Franse overheid. Er was immers een lange geschiedenis van kwetsend taalgebruik door politici en andere overheidsvertegenwoordigers jegens immigranten en de banlieues. In de politieke context van de naderende presidentsverkiezingen in 2006 schuwde de toenmalige minister en presidentskandidaat Sarkozy het harde taalgebruik niet. Bovendien werd het politieoptreden in die wijken ervaren als negatief (of zelfs bewust provocerend, Muchielli, 2009). Er werd weliswaar geen genuanceerd onderscheid gemaakt tussen verschillende groepen (hetzij op religieuze of etnische gronden), maar bij de bewoners van de banlieues heerste het gevoel dat de autoriteiten niet schroomden om alle immigranten in de banlieues als racaille (uitschot) te behandelen en benoemen. In die context is het niet verwonderlijk als er verontwaardiging en frustratie ontstaat: diezelfde autoriteiten benadrukten immers de gelijkheid van alle Fransen in de ogen van de wet.

Conclusie

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de rellen in Frankrijk in 2005 voortkomen uit een sterke tegenstelling tussen bewoners van achterstandswijken aan de ene kant en politie en overheid aan de andere kant. Het gebrek aan kansen en de ervaring van racisme zorgen voor een veenbrand in de ZUS die bij incidenten kan oplaaien. Zowel de aard van de onlusten als de aanleiding zijn herkenbaar.

Om de onlusten beter te kunnen duiden is het interessant om te kijken naar een aantal voor de hand liggende factoren en karakteristieken die juist géén rol speelden tijdens de rellen. Zo was er geen sprake van een georganiseerde opstand door criminelen of van religieus gemotiveerde rellen. Ook waren er geen grootschalige plunderingen wat er op duidt dat de onlusten vooral voortkwamen uit wraak en het gevoel van onrecht ten aanzien van politie en overheid en niet uit persoonlijk winstbejag. Bovendien vallen er zeer weinig burgerslachtoffers, wat er enerzijds op duidt dat er geen sprake was van verdeeldheid tussen buurtbewoners en anderzijds dat grootschalige confrontaties tussen politie en bewoners uitbleven.

Hoewel de meeste incidenten zich afspeelden in de ZUS zijn er opvallende regionale verschillen. Interessant is vooral dat Marseille in november 2005 rustig bleef, ondanks de probleemrijke achterstandswijken met grote groepen (Noord-Afrikaanse) immigranten. Reden voor het ontbreken van rellen in Marseille lijkt de indeling van de stad te zijn waarbij

de achterstandsgebieden verspreid zijn over de stad en er dus meer ruimte is voor onderling contact en mobiliteit tussen mensen met verschillende afkomst en uit verschillende sociale klassen (Mitchell, 2011). Verder valt Marseille in positieve zin op doordat de politie een veel directer en beter contact onderhoudt met wijkbewoners (Schneider, 2008). Tenslotte valt op dat niet alle inwoners van de ZUS zich met de rellen bemoeiden. Met name oudere bewoners hadden een meer ambivalente houding ten opzichte van het geweld waarbij ze enerzijds de frustratie van het leven in de ZUS deelden met de mensen die betrokken waren bij de rellen maar anderzijds niet vonden dat het vernielen van gebouwen en (hun eigen) auto's iets op zou leveren (Roy, 2005).

Samenvattend concluderen wij dat de rellen van 2005 veroorzaakt werden door een combinatie van factoren die er tezamen voor zorgen dat zeer veel van de 'ZUS' wijken een voedingsbodem voor onrust zijn: segregatie van minderheden en sociale problematiek in achterstandswijken, het negeren van acculturatiebeleid en stigmatisering en discriminatie vanuit politiek, overheid en politie. Anderzijds zijn er evenzeer achtergestelde 'ZUS' die veel minder bevattelijk blijken voor onlusten, waarschijnlijk door een betere ruimtelijke inrichting en door de betere banden tussen lokale overheid en burgers.

Hoofdstuk 3

**Casus B: Londen,
augustus 2011**

Tussen 6 en 10 augustus 2011 wordt Engeland geconfronteerd met rellen waaraan duizenden mensen in Londen en later de rest van Engeland deelnamen en die uiteindelijk 5 dodelijke slachtoffers eisen, meer dan £100 miljoen schade veroorzaken, en tot bijna 3000 arrestaties leiden (Reicher & Stott, 2001). De onmiddellijke aanleiding was het doodschieten van een zwarte man door de politie. Een protestmars enkele dagen later begint vreedzaam maar mondt uit in rellen. De dagen erna verspreidt het geweld zich verspreid over Londen en andere steden, met name in het midwesten en noorden van Engeland: uiteindelijk worden 66 gebieden getroffen. Na een korte beschrijving van de tijdlijn van de gebeurtenissen zal verder ingegaan worden op zowel de onmiddellijke oorzaken als de achtergronden, alsmede de rol van de verschillende media.

Tijdlijn van de gebeurtenissen

Vooraf: Donderdag 4 Augustus, 2011

Mark Duggan, een 29 jaar oude zwarte man, wordt rond 6 uur 's avonds door de politie doodgeschoten.²¹ Zijn dood wordt later toegeschreven aan gespecialiseerde agenten die wapendelicten onderzoeken in de Afrikaanse en Caraïbische gemeenschap.

Vrijdag 5 Augustus

Omdat er een dode was gevallen stelde de Independent Police Complaints Commission (IPCC) onmiddellijk een onderzoek in. Hangende het onderzoek wordt officieel geen informatie naar buiten gebracht over de toedracht. Desondanks berichten kranten dat zij van de IPCC gehoord zouden hebben dat Mark Duggan als eerste had geschoten en dat hij een 'gangster' zou zijn. De familie is geschokt en verbaasd: zij hoorden niets over de toedracht (Reicher & Stott, 2011, voor een overzicht).

Fase 1, ongeregelde heden in Tottenham

Zaterdag 6 Augustus

Familie en vrienden van Mark Duggan lopen in een optocht van ongeveer 120-200 mensen, hoofdzakelijk zwarte jonge vrouwen met kinderen, naar het politiebureau in Tottenham, Londen. Zij zijn verontwaardigd over wat ze in de krant lezen en eisen opheldering van de politie over het gebeurde. Bij het politiebureau aangekomen demonstreren zij eerst enkele uren vreedzaam, maar later wordt er een poging gedaan om het politiebureau binnen te dringen. De politie probeert de mensenmassa van het politiebureau te verwijderen. Als ze besluit de straat te ontruimen breken de eerste ongeregelde heden uit: een grote mensenmassa stroomt toe en de politie is niet bij machte in te grijpen. Er wordt een politieauto in brand gestoken. Politie te paard en ME verschijnen ten tonele en worden bekogeld. Later wordt een advocatenkantoor in brand gestoken. Meer politie verschijnt ten tonele en de rellen escaleren met zeer ernstige ongeregelde heden, meer brandstichting en de eerste rapportages van plunderingen. Aanwezige journalisten worden bedreigd en (later die

nacht) aangevallen. Diep in de nacht wordt geplunderd, onder meer in een winkelcentrum vlakbij.

Fase 2 Verspreiding van de rellen buiten Tottenham

Zondag 7 Augustus

De onlusten verspreiden zich. Ernstige plunderingen vinden plaats in andere buitenwijken in Noord- en Zuid-Londen. Op sommige plaatsen is politie aanwezig maar kijkt toe zonder in te grijpen. Op plaatsen waar politie ingrijpt (zoals in Brixton, een zuidelijke buitenwijk), wordt ze aangevallen en verdreven. De politie zet 4.300 agenten in ²² maar wat opvalt, in deze fase, is dat alhoewel het aantal betrokkenen in objectieve zin redelijk beperkt is, de politie meestal in de minderheid is. De Britse media besteden uitgebreid aandacht aan de rellen. Medewerkers van BBC en Sky News worden aangevallen.²³

Fase 3 Verspreiding heel Engeland

Maandag, 8 Augustus

De onlusten escaleren. In Londen zijn 6.000 politieagenten actief, maar zij krijgen de situatie niet onder controle. Plundering en vernieling van winkels wordt gerapporteerd in zeer veel Londense buitenwijken. Veel van deze incidenten worden toegeschreven aan groepjes jongeren die uit zijn uit op een ‘verzetje’ maar er zijn ook jongeren die het op de politie hebben gemunt. In Sutton jaagt de politie een groep van 30 mensen uit elkaar. In Hackney en Enfield breken ernstige en langdurige rellen uit. Ook buiten Londen breken ernstige ongeregelde heden uit: in Birmingham vinden plunderingen plaats, gevolgd door rellen. De eerste van vijf doden valt.²⁴

Dinsdag, 9 Augustus

Tijdens de ochtenduren zet het geweld zich voort met brandstichting, plunderingen en vernieling in London, maar ook daarbuiten in Manchester, Birmingham, Nottingham, Wolverhampton en Liverpool. Overdag is wederom sprake van brandstichting, plundering en vernieling. 's Nachts worden de West Midlands, Merseyside, Manchester, en andere gebieden getroffen door rellen. In London worden 10.000 politieagenten ingezet op straat. In London valt een dode bij een schietpartij.²⁵

Woensdag, 10 Augustus

Er zijn wat incidenten in Londen, maar het blijft relatief rustig. Er zijn 16.000 agenten op de been in Londen en er zijn inmiddels meer dan 1100 mensen gearresteerd, deels gebaseerd op verwerking van CCTV-beelden en sociale media. Maar buiten Londen blijft het onrustig. Er zijn forse onlusten in Liverpool (Salford) en andere gebieden. In Birmingham vallen drie doden.²⁶ Dit is de laatste dag met ernstige onlusten.

Nasleep

Donderdag, 11 Augustus

Op wat kleinere incidenten in de plaatsen Banbury, Dunstable en Hillington na, blijft het redelijk rustig. Het parlement wordt van zomerreces teruggeroepen.

Vrijdag, 12 Augustus

Van meer dan 1000 mensen die gearresteerd zijn tijdens de onlusten worden er 600 veroordeeld. De IPCC verklaart dat zij per ongeluk de media hadden laten geloven dat er sprake was van een vuurgevecht tussen de politie en Mark Duggan. Het wordt duidelijk dat hoewel Mark Duggan een pistool bij zich had, deze in werkelijkheid nooit was gebruikt.²⁷

Woensdag, 31 Augustus

De politie rapporteert dat er in totaal 2987 arrestaties hebben plaatsgevonden en er ongeveer £100 miljoen schade is gemeld aan 93 winkels en andere zaken.

Kenmerken van de onlusten

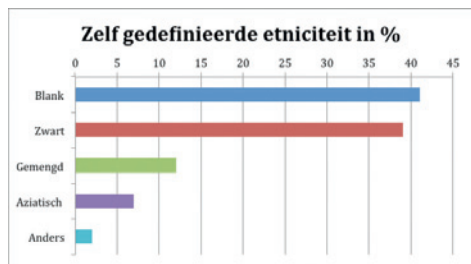
Er is redelijk veel onderzoek gedaan naar de onlusten in Londen. Dat verschaft een redelijk inzicht in de aard en het verloop van de gebeurtenissen, de samenstelling van mensenmassa's, motieven van relschoppers en de politiereactie.

Wie waren de betrokkenen?

Schattingen over het aantal betrokkenen bij de onlusten lopen uiteen van 13.000 tot 30.000. Het ministerie van Justitie concludeerde dat 78% van diegenen die voor de rechter moesten verschijnen een eerdere waarschuwing of veroordeling hadden. Hierbij had een flinke hoeveelheid (26%) meer dan tien eerdere veroordelingen. Onderverdeeld in leeftijdsgroepen had 83% van de volwassenen een eerdere waarschuwing of veroordeling tegenover 64% van de jongeren. Het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde vast dat 13% van de arrestanten verbonden was aan een gang. Het ministerie van Binnenlandse Zaken benadrukt daarbij dat de mensen die opgepakt zijn niet noodzakelijk een goede afspiegeling vormen van de gehele groep betrokkenen. Dit komt ook naar voren in recente analyses die benadrukken dat het eenvoudiger was om mensen die al bekend waren bij de politie met behulp van CCTV te identificeren en arresteren (Ball & Drury, 2012).

Volgens het rapport van het ministerie van Binnenlandse Zaken was 89% van de arrestanten man. In verder onderzoek wordt echter gesteld dat de daadwerkelijke samenstelling van betrokkenen minder uniform was en daarin hanteren zij een verhouding man/vrouw van 80/20 (Ball & Drury, 2012). 46% van de arrestanten was tussen de 18 en 24 jaar oud en 26% was tussen de 10 en 17 jaar oud. De mannelijke arrestanten werden merendeels

aangehouden voor orderverstoringen terwijl de vrouwelijke arrestanten vooral werden opgepakt voor vermogensdelicten. De etnische achtergrond van de arrestanten was 41% blank, 39% zwart, 12% gemengd, 7% Aziatisch en 2% anders (Figuur 5). De etnische achtergrond van de mensen die voor de rechter verschenen verschilde echter flink per gebied. In Londen was 33% wit en 46% zwart, in Liverpool was 73% wit en 13% zwart. De etnische status van de arrestanten lijkt niet onrepresentatief te zijn voor de relatief achtergestelde wijken waar zij wonen en waar de onlusten plaatsvinden. Dit wordt verder besproken in de volgende secties.

Figuur 5. Zelf gedefinieerde etniciteit in percent van diegenen die voor de rechter verschenen voor delicten die gerelateerd waren aan de onlusten tussen 6 en 9 Augustus 2011.

Wat voor strafbare feiten zijn er gepleegd?

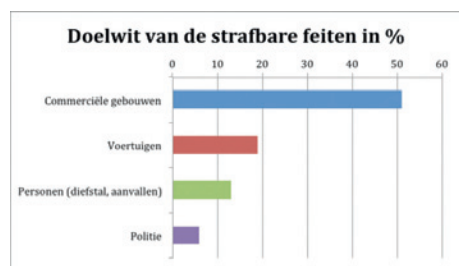
De eerste rellen in Tottenham en (2 dagen later) in Hackney richtten zich met name tegen de politie. Dat blijkt onder meer uit de aard van delicten: geweld tegen agenten, politieauto's en politiebureaus. Brandweermannen en –auto's daarentegen laten de aanwezigen met rust. Ook journalisten en cameraploegen worden aangevallen. Er waren weinig plunderingen (alhoewel er vaak demonstratief vernielingen plaatsvinden, in het volle zicht van de ME). Deze plunderingen lijken vooral bedoeld om projectielen te verzamelen die naar de onlusten gegooid konden worden, zoals flessen.

Maar de onlusten hierna verschillen sterk van elkaar in de aard van delicten. In gebieden zoals Brixham, Manchester en Birmingham bestonden de onlusten met name uit plunderingen. In deze gebieden was minder geweld, de betrokkenen vermeden over het algemeen de politie en hun doelen waren primair luxe winkels. Volgens Reicher en Stott (2011) wijst dit op een andere motivatie onder de betrokkenen. We zien dergelijke plundering vanaf het begin van de rellen, de eerste avond in Tottenham Hale en de avond erop in Brixham. Televisiebeelden suggereren dat de politie toekeek zonder iets te doen. Op plaatsen waar de politie toch ingrijpt, zoals zondagavond in Brixham, is ze in de minderheid en wordt ze soms gedwongen zich terug te trekken.

Tenslotte is er een derde soort onlusten. In Croydon en Ealing, waar de rellen op maandag 8 augustus begonnen, wordt de middenklasse het doelwit van geweld en vernieling. Symbolen van welvarendheid werden aangevallen: voornamelijk cafés, bars, restaurants,

auto's en winkels. Dit was ook het geval in andere wijken zoals Pimlico, Sloane Square en Notting Hill (Ball & Drury, 2013). Er wordt weinig geplunderd, maar veel vernield. Soms worden ook mensen die er welvarend uitzien het doelwit. De politie werd ook hier eerder vermeden dan aangevallen. Jonge mannen die meededen aan de onlusten noemden in hun verklaringen van het gedrag veelvuldig de frustratie in hun eigen leven dat ze geen baan konden vinden. Er heerste in deze wijken een sterk gevoel dat eigenaars van de 'luke' winkels in de wijk outsiders waren, die het lokale winkeliers moeilijk maakten maar tegelijk geen banen verschaften aan lokale wijkbewoners zoals zij (Bassell, 2012). Er is dus in Croydon en Ealing mogelijk een element van revanche jegens de middenklasse en de winkeleigenaars. Dit wordt bevestigd door de observatie dat in de straten waar geplunderd wordt, de winkels van lokale eigenaren merendeels met rust worden gelaten (Reicher & Stott, 2011).

Dus, we zien drie doelen bij de onlusten: anti-politierellen, plunderingen en anti-middenklasserellen. De allereerste demonstratie in Tottenham is een klassiek voorbeeld van een vreedzame betoging tegen waargenomen onrecht die escaleert door de dynamiek tussen betogers en politie. De rellen in Hackney zijn eveneens gericht tegen politieoptreden. Maar in het machtsvacuüm dat ontstaat door deze rellen wordt het mogelijk om te plunderen. Geen van deze fenomenen is ongewoon. Dat is anders voor de onlusten die zich nadrukkelijk richten tegen de middenklasse.

Figuur 6. Doelwit van de strafbare feiten tijdens de onlusten tussen 6 en 9 augustus, 2011, in procenten.

Media

Het is van belang om kort stil te staan bij de rol van sociale media en de reguliere media. Jongeren gebruiken sociale media zeer intensief. Ook tijdens de onlusten werden sociale media gebruikt voor communicatie met bekenden en voor het verspreiden van 'nieuws' via Twitter etc. Er is echter weinig indicatie dat sociale media gebruikt zijn bij de organisatie van rellen. Eerder versnelden ze de stroom van informatie en vergrootten daarmee de betrokkenheid met, en het bewustzijn van, wat er lokaal gebeurde. Ook werden geruchten verspreid via sociale media. Interessant is echter dat Twitter niet alleen dient om geruchten te verspreiden: het blijkt ook een uitstekend medium om geruchten snel mee te ontzenuwen.²⁸

De rol van traditionele media kreeg in de pers beduidend minder aandacht. Toch spelen de media een belangrijke rol zowel bij het ontstaan als het escaleren van de problemen. Onderzoek constateerde dat de traditionele media veel fouten maakten en dat berichten vaak te stigmatiserend en moraliserend waren.²⁹ De woede van de familie wordt veroorzaakt door wat kranten schrijven over Duggan. Diverse claims van de kranten (Duggan zou geschoten hebben, Duggan was een gangster) worden later door de politie tegengesproken. Verder versterken de media het beeld dat de politie de controle volledig kwijt is – een self-fulfilling prophecy wellicht.

Onmiddellijke oorzaken

Gedetailleerde analyse van enkele situaties en aanleidingen

De eerste rel in Tottenham op 6 augustus heeft een herkenbaar verloop.³⁰ Het ontbreken van adequate communicatie staat centraal in de aanloop. De politie licht de familie van het slachtoffer onvolledig of niet in over de toedracht. De familie is geschokt over de eerste berichten in de media: Duggan is geen gangster. Duggan schoot niet op de politie (de IPCC bevestigt dit in de namiddag van 9 augustus, de laatste dag van onlusten in Londen). Geruchten doen vervolgens de ronde via sociale media en door de informatiestop van de politie worden ze niet tegengesproken. Dit alles voedt de perceptie van onrechtmatig handelen door de politie. Ook is er woede over de behandeling van de familie. Maar het doel waarmee men naar het politiebureau gaat is toch vooral dat men antwoorden wil van de politie over de toedracht.

Rond 17.00 uur kwamen de demonstranten bij het politiebureau op Tottenham High Road en eisten een gesprek met een hoge politiefunctionaris. Een hoofdinspecteur geeft uitleg, maar die kan niet veel vertellen. Rond 20.00 uur komt een officier met hogere rang, maar ook deze kan geen antwoorden verschaffen. De mensen zijn boos, maar er lijken zich geen grote incidenten voor te doen totdat ME wordt ingezet om de straat voor het politiebureau te ontruimen rond 20:45u. Het optreden van de politie voedt de woede van de betogers: zij zien een aanval van meerdere politieagenten op een jonge vrouw van 16 jaar. Dit wekt hevige verontwaardiging (geruchten hierover gaan via Twitter dagenlang rond. Videobeelden registreren wel de verontwaardiging op straat, maar het incident zelf is niet te zien en later kan niet vastgesteld worden of het slechts een gerucht is of dat het incident daadwerkelijk heeft plaatsgevonden³¹). De commotie trekt omstaanders aan. De politie wordt zwaar bekogeld; een politieauto wordt rond dit tijdstip in brand gestoken. De ME trekt zich terug richting politiebureau. De rellen breken los. Na wat incidentele gevallen van brandstichting volgen plunderingen. Het zijn handelingen die de dagen erna domineren.

40

De rol van de politie valt ook op tijdens de eerste rellen op maandagmiddag in Hackney. Het begin van deze rellen en de escalatie zijn vrij nauwkeurig gereconstrueerd en het is instructief om er dieper op in te gaan. Het begint met gedoe rond een aanhouding: twee

zwarte mannen worden geboeid door de politie op grond van anti-terroriswetgeving die het mogelijk maakt verdacht uitzieende personen aan te houden (de omstrede 'stop and search' regeling). De gebeurtenissen zijn op film vastgelegd.³² We zien dat mannen geboeid worden temidden van een grote groep politieagenten. Een gemengd gezelschap kijkt toe. De politie blijft vrij dicht bij elkaar staan, dicht bij een kerkgebouw. Hierdoor staan al snel 2 groepen naar elkaar te kijken. De twee mannen protesteren luid tegen de arrestatie. Geleidelijk beginnen omstanders zich ermee te bemoeien. Men roept: 'ze zijn onschuldig, jullie moeten oprotten' en ook 'jullie hebben een man vermoord'. De agenten gaan naar hun busjes en trekken 'riot gear' aan. Versterkingen arriveren. En alsmaar groeit de commotie. Er wordt een klein kordon gevormd, er wordt wat geschreeuwd, maar de situatie loopt nog niet uit de hand. Op beelden zien we dat er inmiddels veel meer toeschouwers zijn: op dit moment nog steeds een gemengd publiek. Maar vlak voor de politie staan 20 tot 40 – meest donkere – mannen. Enkelen dagen de politie uit en daarmee begint de situatie geleidelijk te escaleren. De politie doet een poging de menigte te verspreiden. De jongeren verzetten zich: er wordt geduwd, getrokken, met projectielen gegooid. De auto's van de politie worden een doelwit. En zo gaat het van kwaad tot erger. Nog meer politie wordt opgeroepen, meer jonge mannen stromen toe, etc. Kenmerkend voor deze rellen is dat de politie zelf het doelwit is. Vernieling vindt hier demonstratief plaats, in het volle zicht van de ME. Er worden brandjes gesticht en tijdelijke barricades opgericht; de politie wordt bekogeld. De rellen duren uren voort.

Achtergronden

Welke achtergronden hebben de onlusten in Londen? Relevante aanknopingspunten voor deze vraag zijn de getroffen gebieden en de aard van delicten die zijn gepleegd. De wijken waar onlusten plaats vinden kennen hoge criminaliteit en sociale achterstand. Verder blijken de aangeklaagden relatief achtergesteld: 35% van hen had een uitkering (tegenover 12% van de beroepsbevolking); 42% van de jongeren kreeg gratis maaltijden op school (tegen 16% gemiddeld); en 64% van de jongeren woonde in één van de 20 meest achtergestelde gebieden in Engeland (tegen slechts 3% van alle jongeren).

De bewoners van deze gebieden hebben een bijzonder slechte relatie met de autoriteiten. Ten eerste hebben ze meer dan andere gebieden met economische bezuinigingen te maken. In Tottenham wordt vlak voor de rellen het budget voor jeugdactiviteiten met 75% gekort (Reicher & Stott, 2011). Op straat worden jongeren geconfronteerd met 'stop and search' politiecontroles – deze worden als respectloos en willekeurig ervaren en vormen een belangrijke oorzaak van slechte relaties met de politie. Met name de Londense politie past ze veel toe: 53.000 keer in 2010 (88% van het landelijk totaal). De controles voeden het beeld dat de politie racistisch is. Zwarte Britten hebben in vergelijking met witte Britten 6x zoveel kans om gecontroleerd te worden en 3x zoveel kans om vervolgens gearresteerd te worden.³³ Zwarte inwoners voelen zich mede hierdoor sterk gediscrimineerd, maar ook blanke inwoners van de betreffende gebieden krijgen deels dezelfde behandeling (Reicher & Stott,

2011). De politie heeft tenslotte een geschiedenis van onverklaarde overlijdensgevallen van etnische minderheden tijdens arrestatie en detentie: 180 doden vanaf 1978.³⁴ Kortom: de politie heeft weinig krediet en er is mogelijk een element van revanche in het geweld dat losbarst.³⁵

Meer in het algemeen is de relatie tussen de bewoners van achterstandswijken en de middenklasse in Londen slecht. De inkomensverschillen in de stad zijn zeer groot en de bewoners van de armste achterstandswijken worden in de reguliere media afgeschilderd als een kansloze onderklasse (Bassell, 2012).³⁶

Conclusie

De onlusten in Londen spelen zich af tegen een achtergrond van animositeit tussen bewoners van achterstandswijken en politie. Inwoners, met name zwarten, voelen zich door de politie vernederd, gepest en onwetmatig behandeld. De dood van Mark Duggan en de gebrekkige communicatie van de politie met de familie voldoen helemaal aan dit stereotype beeld en zijn daarmee het perfecte vehikel om sterke gevoelens van onrecht en woede los te maken. Deze tegenstelling speelt een rol bij de anti-politie rellen. In de anti-middenklasse rellen zien we mogelijk een ander wij/zij verschil. Hier beroepen daders zich op een gedeelde sociale identiteit gebaseerd op uitsluiting van gelijkwaardige participatie, maar het lijkt erop dat ook afgunst jegens rijke profiteurs en buitenstaanders hier een rol gespeeld kan hebben. In de plunderingen vinden we soms echo's van beide identiteiten terug (bijvoorbeeld in het massale verzet dat uitbreekt als de politie probeert in te grijpen) maar hier was mogelijk (ook) sprake van opportunisme.

In de escalatie speelt de schijnbare onmacht van de politie een belangrijke rol. De media etaleren hoe de politie moet toezien hoe misdrijven worden gepleegd. Als ze ingrijpen kunnen ze het niet altijd bolwerken (maar het moet tevens gezegd dat waar ze effectief ingrijpen, dit niet of pas maanden later media-aandacht krijgt³⁷). De aanwezigen zijn zo in staat om hun macht te demonstreren. Dit voedt de verwachte effectiviteit (*efficacy*). Veel commentatoren wijzen erop dat de plunderingen plaatsvonden omdat het mogelijk leek om dat straffeloos te doen.

Hoofdstuk 4

Casus C: Crisisrellen,

2010-2012

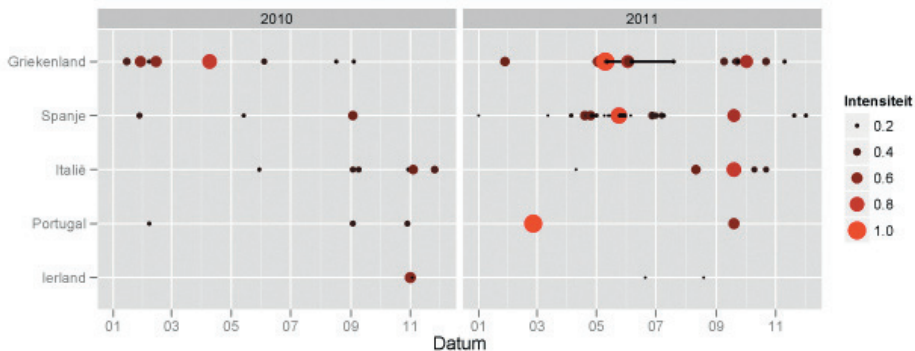
De wereldwijde financiële crisis in de zomer van 2007, gevolgd door de economische achteruitgang in Europa vanaf 2009 zorgde voor een drastische verslechtering in de financiële positie van Europese rijksoverheden. Verschillende Europese landen voerden een scherp bezuinigingsbeleid. We bestuderen publieke onrust in 5 Europese landen die het zwaarst gebukt gaan onder de bezuinigingsmaatregelen: Portugal, Italië, Griekenland en Spanje (ook wel denigrerend de PIGS genoemd) en Ierland. Was er sprake van protest tegen de bezuinigingen en in welke mate? En als er sprake was van protest, wat waren de doelen en bedoelingen van de demonstranten, tegen wie richtten zij zich?

We beschrijven eerst in vogelvlucht de gebeurtenissen in de periode 2010-2011 en schetsen daarna heel kort het vervolg in 2012.³⁸ We doen dat eerst voor de mediterrane landen, dan voor Ierland. De analyse is naast de beschikbare literatuur gebaseerd op interviews met experts die wonen in de betreffende landen (zie bijlage). De casus is om verschillende redenen heel anders dan de twee voorgaande: ze strekt zich uit over een lange tijdspanne, meerdere landen en omvat lange perioden en gebieden zonder noemenswaardige onlusten. We zijn dan ook minder gespit op de kenmerken van de onlusten per se en meer gericht op het geven van een overzicht en op de analyse van zowel onmiddellijke oorzaken als de bredere context van de sociale onrust.

Tijlijn van gebeurtenissen

Globaal zijn er tussen de 5 bestudeerde landen grote verschillen. In Griekenland en Spanje zijn vanaf (ruwweg) mei 2010 t/m december 2011 voortdurend demonstraties en stakingen, niet zelden gepaard gaand met grootschalig politioptreden, veel arrestaties en geweld. In Portugal heerst een relatieve rust; hier zijn enkele grootschalige bijeenkomsten maar is zelden geweld en (tot 2012 althans) geen sprake van lang aanhoudende onrust. In Italië vinden we eveneens veel stakingen en demonstraties (soms zeer massaal) maar dit heeft een ander karakter waardoor de onrust en maatschappelijke ontwrichting die we in Griekenland en Spanje zien uitblijft. In Ierland, tenslotte, is in de hele periode slechts 1 massale bijeenkomst.

Om een systematischer beeld te krijgen maakten wij een overzicht van de tegen bezuinigingen gerichte demonstraties en stakingen in de 5 landen die het nieuws haalden. We maakten daarbij grove indeling naar intensiteit van de gebeurtenissen.³⁹ De resultaten van deze analyse zijn slechts illustratief: ze geven het verloop over de tijd goed weer en bieden enig inzicht in de intensiteit.

Figuur 7. Tijdlijn en intensiteit van demonstraties tegen bezuinigingen in Griekenland, Spanje, Italië, Portugal en Ierland: 2010 en 2011.

Januari 2010 – Maart 2011: Georganiseerd protest

Griekenland en Spanje

In beide landen zien we regelmatig demonstraties, vaak in het kader van wijdverbreide (nationale) stakingen. De meeste van deze worden georganiseerd door vakbonden. In Spanje zijn er incidentele betogingen. In Griekenland zien we echter hevige, breed gedragen en aaneengesloten protesten vanaf februari 2010. Deze protesten culminereren in een zeer grootschalige staking op 5 mei 2010. In Athene zijn honderdduizenden op de been – het protest tegen de bezuinigingsmaatregelen wordt kennelijk zeer breed gedragen onder de bevolking. Maar het loopt naar uit de hand: een bankgebouw wordt in brand gestoken, 3 mensen komen om het leven. Organisatoren en het overgrote deel van de (niet-radicalen) betogers reageren geschokt: een tijd lang worden geen grootschalige demonstraties gehouden; de brede steun van de bevolking verdampt.

Italië

In Italië vinden gedurende deze periode relatief weinig nationale demonstraties plaats. Eind 2010 zien we studentenprotest tegen bezuinigingen van de regering Berlusconi op (hoger) onderwijs. De studentenprotesten zorgen weken aaneen voor onrust in vele grote steden. Opvallend is dat de demonstraties deels organisch ontstaan – via Twitter en Facebook worden protesten door het hele land gecoördineerd. Er lijkt niet altijd een organisatie of ‘leiding’ te zijn: de acties ontstaan soms spontaan. Toch brengen de oproepen via sociale media met name in de grote steden zeer veel studenten op de been. Maar ondanks de prominente rol van de sociale media zou men kunnen betogen dat de protesten teruggrijpen op een lange traditie van studentenprotest, in Italië en elders.

Portugal

In Portugal is nauwelijks sprake van enig protest. Enkele demonstraties worden georganiseerd door vakbonden. Het zijn slechts kleine bijeenkomsten.

Maart 2011 – Oktober 2011: Spontaan protest

Begin 2011 zien we protest ontstaan met nieuwe kenmerken. In Portugal, waar tot dan eigenlijk weinig sprake was van grootschalige onrust, ontstaat een spontaan initiatief onder jongeren: Op 12 maart 2011 roepen zij, onder de noemer 'Geração à Rasca' (de bedreigde generatie), op tot een vreedzame demonstratie via een Facebook-event en een blog. Gevoed door de zorg van (met name hoger opgeleide) jongeren over hun toekomst wordt het een groot succes: met vele honderdduizenden deelnemers in 10 steden is dit protest een van de grootste sinds de Anjerrevolutie. Alhoewel het mogelijk blijkt op een ongekend grote schaal te mobiliseren via sociale netwerken, is de virtualiteit van de organisatie funest voor de continuïteit van de beweging. Na het overdonderende succes van die ene dag is het gelijk voorbij.

Close up van sociale onrust: Indignados

De gebeurtenissen in Portugal zijn een van de aanleidingen die de protesten van de 'indignados' (de verontwaardigden) in Spanje inspireren. Gezien de prominentie van de indignados in de protesten van 2010 en 2011 in met name Spanje maar ook Griekenland, zal deze beweging hier in meer detail besproken worden met daarbij ook een beschrijving van de gebeurtenissen op microniveau. In Spanje wordt, vanaf 15 mei 2011, grootschalig geprotesteerd.⁴⁰ De organisatie vindt op vergelijkbare wijze plaats als in Portugal: via Internet en sociale media. Er vormt zich een rhizomatische protestvorm die als het ware 'ondergronds' groeit en vertakkingen graaft via de persoonlijke netwerken van sympathisanten.⁴¹ Een beweging ook zonder organisatie en zonder woordvoerders (iets waar de pers mee worstelt, Castells, 2012). De doelstellingen van de eerste bijeenkomsten zijn echter veel meer dan in Portugal gericht op onvrede met het hele politieke establishment. Vanaf het eerste begin wijzen de Spaanse indignados elke betrokkenheid van vakbonden, extreme groeperingen en reguliere politiek af: ze zijn niet links en niet rechts, ze zijn enkel verontwaardigd.⁴² De protestvorm is deels geënt op de Arabische lente. Ze organiseren geen grootschalige demonstratie op een centrale locatie, maar combineren protest met een bezetting van een publieke ruimte, liefst een centraal plein. Net als de demonstranten in de Arabische landen en die in Portugal streven zij geweldloosheid na. De politieke doelstelling van deze rhizomatische protestvorm is het oproepen en tot stand brengen van 'echte democratie' (haar slogan is Democracia Real YA!). Deze nieuwe democratie wordt op het plein gelijk in praktijk gebracht: de aanwezigen proberen via overleg een nieuwe vorm van lokale democratie in het leven te roepen. De bezetting van de pleinen is geboren: er vindt voortdurend overleg plaats. In het overleg nemen de aanwezigen collectieve besluiten over het 'bestuur' van het plein, de stad en het land. Deze worden vervolgens via sociale media en internet gecommuniceerd. Ieder heeft in dit overleg een gelijke stem.

De acties van de indignados blijken in Spanje een doorslaand succes. De vele pogingen tot

ontruiming zijn ineffectief en lijken het protest juist aan te wakkeren. Ter illustratie het relaas van een grote poging op 27 mei om de Plaça de Catalunya in Barcelona te ontruimen.⁴³ Een groot aantal politieagenten (plm. 450), merendeels gekleed in ME tenue en gewapend met wapenstok, wordt ingezet om een tentenkamp te ontruimen en ongeveer 200 mensen, meest jongeren waaronder veel vrouwen, blijven zitten op het plein. De politie vormt een kordon rond de 200 en dringt ze op elkaar. Achter het kordon vuren schutters zeer veel rubberen kogels af om omstanders op afstand te houden. Een politiehelikopter cirkelt boven het gebeuren. Ondertussen wordt met groot materieel het tentenkamp geruimd. De 200 jongeren steken hun handen in de lucht. De acties van de politie zijn intimiderend en gewelddadig: er worden flinke tikken uitgedeeld. Men probeert de 200 op de been te brengen en van hun plek te verdrijven. De jongeren protesteren, maar laten zich zonder fysiek verzet slaan. Omstanders worden ondertussen bozer en bozer op het gedrag van de politie. Na een tijdje trekt de politie zich, al rubberen kogels afvurend, terug. 'Victoria, victoria' scanderen de toeschouwers op het plein.⁴⁴ Gedurende het hele incident gedraagt de politie zich alsof ze belaagd worden door een massa autonomen, maar op de vele videobeelden van het incident zien we geen noemenswaardig geweld tegen de politie. Aan de kant van de demonstranten worden 120 kleine verwondingen geteld. Die avond gaan volgens de Catalaanse politie 12.000 mensen de straat op in Barcelona om steun te uiten aan de indignados (volgens andere schattingen meer dan 20.000).

Pas in augustus, als het animo voor de bezettingen terug lijkt te lopen, slagen de autoriteiten er in de pleinen (vaak met geweld) te ontruimen. Demonstraties rond deze bezettingen gaan min of meer continue door. Zoals in Figuur 7 is te zien bevinden zich hier enkele zeer grootschalige demonstraties onder. In Spanje wordt deze beweging onder de bevolking zeer breed gesteund. Men heeft respect voor de motieven van de deelnemers en de beweging geniet groot vertrouwen (in tegenstelling tot regering en EU).

Naar het voorbeeld van Spanje ontwikkelt zich in Griekenland een vergelijkbare rhizomatische beweging. Ook hier worden vakbonden en politieke partijen buitengesloten. Ook hier zien we de bezetting van pleinen, volksoverleg en de succesvolle combinatie van virtuele mobilisatie en reële aanwezigheid. Na enkele maanden volgt ontruiming. Maar het schoonvegen van de pleinen betekent niet het einde. De ervaringen opgedaan tijdens het volksoverleg vinden hun weg naar lokale 'directe' democratische besluitvorming in buurtgemeenschappen door heel Griekenland en Spanje. Deze lokale organisaties nemen vervolgens allerhande initiatieven om bewoners bij te staan. Ze leiden tot een bloei van lokale coöperaties die bijstand verlenen door voedselverstreking, onderdak, medische hulp, kinderopvang, etc. (onder meer Castells, 2012). Allerhande mechanismen voor de ruil van diensten en goederen worden ontwikkeld. De schaal van deze alternatieve economie neemt in steden als Barcelona zeer grote vormen aan.⁴⁵ De indignados voeden deze trend, maar het is er een die we in alle bestudeerde landen waarnemen, zelfs in Ierland, waar van openlijk protest verder weinig te merken is.

Het succes van de indignados in Spanje en Griekenland kan worden gecontrasteerd met

Portugal, Italië en Ierland. In Portugal wordt na dat ene protest van jongeren verder weinig ondernomen. Het blijft er relatief kalm tot in 2012. Ook in Italië krijgt de Occupy-beweging weinig voet aan de grond. In Ierland ten slotte is van openlijk protest weinig te merken.

Oktober-December 2011

Eind 2011 zien we vervolgens weer enkele grootschalige demonstraties in de mediterrane landen. De meest massale gebeurtenis is het wereldwijde protest op 15 oktober, die voortkomt uit de Occupy-beweging. Op deze dag vinden de grootste protesten plaats in Spanje en Italië, maar ook elders wordt geprotesteerd. Bij protesten in Rome breken onlusten uit. Er zijn tussen de 200.000 en 300.000 demonstranten op de been: een zeer gemengd publiek. Maar in de loop van de middag verschijnen zo'n 400 autonomen (het 'black bloc'). Deze richten vernielingen aan (o.m. door brandstichtingen) en lokken daarmee politieoptreden uit. Uiteindelijk komen honderden ME'ers op straat met traangas, rubber kogels, een waterkanon. De rellen duren 5 uur. 100 gewonden worden in het ziekenhuis behandeld. De reguliere demonstranten jouten de autonomen uit: 'schaam je' en 'maak dat je wegkomt'.⁴⁶ Later op de dag raken demonstranten en autonomen onderling slaags.

In Griekenland is te zien hoe diep de verontwaardiging bij de bevolking zit tijdens de viering van een nationale feestdag ('oxi' dag) op 28/10/2011. Lokale hoogwaardigheidsbekleders in alle steden en dorpen nemen dan traditioneel een parade af van lokale scholieren en (soms) militairen. Dit jaar wordt het feest verstoord, maar niet door autonomen: het toegestroomde publiek jout de hoogwaardigheidsbekleders van het podium af. Paraderende scholieren wenden hun hoofd af als ze langs het podium marcheren. Anderen dragen rouwlinten in de parade.⁴⁷ Enkele dagen later besluit Papandreou plots een referendum uit te vaardigen. Een week later treedt hij af.

Ierland: casus op zich.

Anders dan in de mediterrane landen blijkt in Ierland gedurende deze 2 jaren geen sprake van grootschalig protest. Er is slechts 1 uitzondering: een algemene staking tegen de bezuinigingsmaatregelen op 27 november 2010. In Dublin vindt een grote, vreedzame mars plaats, georganiseerd door vakbonden. Alhoewel het aantal mensen dat eraan deelneemt naar Ierse begrippen groot is (50.000 a 100.000 mensen) en het een zeer gemengd samengestelde betoging is (iets dat duidt op brede steun op de bevolking) is het min of meer de enige in zijn soort in de gehele periode die we bestudeerden. Er zijn zeker ook andere betogingen en manifestaties: kleinschalige bijeenkomsten van onderwijzers, ziekenhuispersoneel of anderen die hun morele verontwaardiging over de verslechterende werkomstandigheden kenbaar maken. Maar dit vertaalt zich niet in een breed gedragen behoefte om deze verontwaardiging te uiten in protest- en andere acties.

Het gebrek aan uiterlijk herkenbare onrust verbaast. Ook in Ierland wordt de bevolking immers zwaar belast met bezuinigingsmaatregelen. De effecten ervan snijden diep, ook bij de middenklasse. De Ierse media besteedden ruimschoots aandacht aan de problemen in Griekenland en Spanje, ook aan de onlusten. Daarbij speelt op de achtergrond steeds weer de vraag: waarom zien we dit niet bij ons?

Ondanks het ontbreken van protest in Ierland zien we, zoals al gezegd, dat hier net als in de andere zwaar getroffen landen sprake is van lokaal activisme onder een substantieel deel van de bevolking. Deze acties richten zich niet zozeer op het uiten van onvrede, als wel het verlenen van hulp en bijstand binnen de gemeenschap.

Kenmerken van onvrede en onlusten

Samenvattend kunnen we stellen dat in alle besproken landen, met uitzondering van Ierland, grootschalige demonstraties en onlusten plaatsvinden. Op basis van het globale overzicht van het karakter, de frequentie en de locatie vallen ons de volgende zaken op.

Twee vormen van protest

Aan de ene kant zien we traditionele demonstraties, georganiseerd door traditionele sociale bewegingen als vakbond, NGO's of politieke bewegingen. Aan de andere kant zien we een 'nieuwe' vorm van rhizomatisch groeiende protesten: deze groeien op organische wijze door uitnodigingen en oproepen, gedaan via Facebook en Twitter, verspreid via persoonlijke netwerken. De 'inhoud' van deze oproepen is vaak ambigu: er is zelden een concreet politiek of materieel doel. Ook is er geen organisatie of leiding die verantwoording neemt of aanspreekbaar is voor autoriteiten en media. Wel is er een slogan, een datum en meestal wat filmpjes. In de kern lijkt het protest populair te zijn enkel vanwege de herkenbaarheid van de 'boodschap' die men wil uitzenden: Wat hier (in ons land, met onze generatie, met ons onderwijs) gebeurt, vervult ons met verontwaardiging. Mensen gaan in grote getale de straat op. Waarom? Enerzijds omdat ze vanuit hun persoonlijke netwerk worden aangespoord dat te doen (en we weten dat, van oudsher, de bezoekers van demonstraties voor een groot deel bestaan uit mensen die meegegaan zijn met vrienden en bekenden, Klandermaans & Oegema, 1987). Anderzijds omdat essentie van de gemanifesteerde emotie, de verontwaardiging over incompetent en corrupte machthebbers, door het overgrote deel van de bevolking wordt gedeeld. In Spanje (Castells, 2012) en Griekenland⁴⁸ staat de overgrote meerderheid van de bevolking achter de doelen en daden van de indignados.

Overeenkomsten en verschillen tussen landen

Demonstraties

In alle landen zien we grootschalige stakingen in 2011 en (deels) in 2012. Wel zijn er verschillen in de frequentie: in Griekenland zijn stakingen en demonstraties in bepaalde perioden zeer frequent, in de andere landen komen ze met enige regelmaat voor. De demonstraties worden merendeels bezocht door politiek geëngageerden en vakbondsanhangers. Extremistische groepen zijn vaak actief in de marges van het protest.

Spontaan protest

In de mate en aard van het rhizomatische protest zien we aanzienlijke internationale verschillen. In Italië zijn studentenprotesten (herfst 2011) deels via sociale media georganiseerd, waaronder een van de grootste demonstraties in deze periode (15/10/11). Portugal levert het meest dramatische voorbeeld van hoe effectief een min of meer toevallige oproep via sociale media kan zijn, maar dat blijkt een incident. In Spanje en Griekenland wordt dit protest vanaf mei 2011 structureel, duurt het vele maanden achtereen en geniet het brede steun van de bevolking. De samenstelling van deze demonstraties bestaat met name uit hoger opgeleide jongeren. Politiek geëngageerden en extremisten worden geweerd.

Opmerkelijk is dat waar deze methode van protest in de herfst van 2011 geleidelijk andere landen in haar greep krijgt (onder de noemer van de Occupy-beweging) ze in Italië, Portugal en Griekenland klein blijft: in de eerste 2 landen wordt wel wat gedemonstreerd, maar nauwelijks 'bezet'.

Bronnen van onrust en geweld

De hoeveelheid geweld en onrust waarmee dit alles gepaard gaat loopt gedurende 2011 in de meeste landen op. Ierland blijft rustig. Ook in *Portugal* is er in deze periode weinig onrust en geweld. In *Italië* is er weliswaar veel onrust tijdens studentenprotesten en bij demonstraties, maar het geweld lijkt zich te concentreren rond incidenten met extremistische groepen. In *Griekenland* en *Spanje* daarentegen zijn er weinig massale bijeenkomsten zonder enige vorm van geweld.

Waar geweld uitbreekt is dit doorgaans toe te schrijven aan twee partijen. Aan de ene kant *radicale groepen* (anarchistische en extreem-linkse individuen die zich soms verenigen in een 'black bloc'): in objectieve aantallen een kleine groep met een lange traditie van verzet tegen de staat en het kapitalisme, met veel symbolisch geweld (tegen banken, overheidsgebouwen, dure auto's) en fysiek geweld (tegen politie). In sommige landen beroepen deze groepen zich op 'hun' verzet in het verleden tegen fascistische dictatuur. In recente geschiedenis worden zij geassocieerd met de autonomen (in Nederland de krakersbeweging) en de anti-globalisatieprotesten.

Aan de andere kant staat de politie die anticipeert op ordeverstoringen en snel naar zware

en ongedifferentieerde (*indiscriminate*) repressiemiddelen grijpt. Alhoewel de meeste demonstranten ambivalente of zelfs negatieve gevoelens hebben over de radicalen, kan de politie door ontactisch optreden hele bevolkingsgroepen van zich vervreemden. In situaties waar de politie disproportioneel optreedt (tegen gewone, onschuldige mensen), duren de onlusten vaak vele dagen en groeit het begrip voor de radicalen. In een zeer uitzonderlijke situatie (zoals in Athene in december 2008⁴⁹) vechten radicalen en gewone jongeren wekenlang zij aan zij tegen politie.

Maar in de casus is ook goed zichtbaar dat het begrip voor de radicalen beperkt is. Op het moment dat de radicalen over de schreef gaan verliezen ook zij hun krediet: als in Griekenland tijdens een grote demonstratie 3 bankemployeés (gewone, onschuldige mensen) door brandstichting overlijden, verdampt het animo voor grootschalige demonstraties en raken radicalen geïsoleerd.⁵⁰ Als maanden later de indignados ook in Griekenland de pleinen bezetten zien we dat grote aantallen 'gewone mensen' weer de straat op gaan om hun onvrede te uiten. De radicalen worden gemarginaliseerd. Onrust onder brede lagen van de bevolking ontstaat met name dan als men groot onrecht ervaart. In de situaties waarin politiek, overheid en het justitieel apparaat allen gezien worden als onrechtvaardig en onbetrouwbaar (in Griekenland en in toenemende mate in Spanje), escaleert de onrust.

Alternatieven voor protest

Wellicht het meest opmerkelijke resultaat dat uit interviews naar voren kwam is dat in alle 5 bestudeerde landen een sterke stijging waar te nemen is in lokale initiatieven voor dienstverlening en handel. Castells (2012) spreekt in dit verband van 'alternatieve economische culturen.' In wezen zijn dit alternatieve methoden voor mensen die ofwel weinig geld hebben, of ervoor kiezen zich aan de reguliere economie te onttrekken, om in hun levensonderhoud te voorzien via hun sociale netwerk.

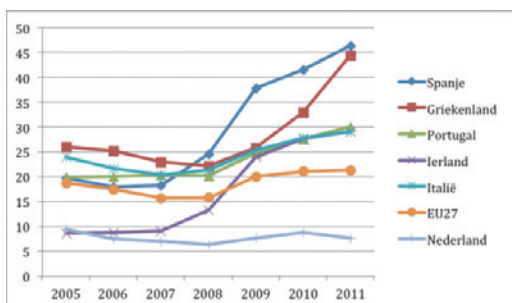
Na 2011

We hebben ons in de gedetailleerde analyse met name gericht op de periode 2010-2011. Over de latere periode is zo weinig literatuur beschikbaar dat een grondige analyse van gebeurtenissen, achtergronden en onderliggende verbanden moeilijk is. Toch is duidelijk dat onrust niet afneemt. In 2012 valt met name de Europese dag tegen bezuinigingsmaatregelen op 14 november op waarbij in vrijwel alle Europese landen demonstraties zijn, maar met name in de hier besproken landen vrij grootschalig gevolg kreeg.⁵¹ Verder was er vooral in Portugal een groei in het aantal protesten⁵² met ook gewelddadige incidenten, iets dat hoogst ongebruikelijk is voor Portugal. In Griekenland blijft er sprake van hoog niveau van protesten, bijvoorbeeld een groot protest tegen nieuwe bezuinigingsmaatregelen op 12 februari 2012 waar duizenden mensen de straat op gingen in Athene en Thessaloníki.⁵³ In de lente van 2012 is er ook in Spanje, met name in Valencia, weer sprake van protest tegen allereerst nieuwe bezuinigingen op onderwijs

en arbeidsmarktvernieuwing⁵⁴ maar later ook tegen het politiegeweld dat tegen die demonstranten gebruikt werd.⁵⁵ In Italië zien we een zelfde patroon van regelmatig protest, met name door studenten maar ook gericht tegen de bezuinigingen van het kabinet Monti.⁵⁶ Ook in Ierland blijft er in 2012 een patroon van kleinschalige demonstraties en acties maar geen uiterlijk zichtbare, breed gedragen protest tegen de bezuinigingsmaatregelen.⁵⁷

Oorzaken

We zien een breed spectrum aan protestvormen van verschillende intensiteit. Het vormt een goede 'database' voor het bestuderen van de invloed van factoren op macroniveau. Wellicht het meest voor de hand ligt om een oorzaak te zoeken in de zware bezuinigingen. Deze bezuinigingen raken immers vrijwel alle groepen in de samenleving, met name ouderen (wier pensioen op de tocht staat), de middenklasse (wiens salaris omlaag gaat, terwijl belastingen scherp stijgen) en vooral jongeren (die massaal werkloos worden). Ter illustratie in Figuur 8 een illustratie van de ontwikkeling van de jeugdwerkloosheid in deze periode.

Figuur 8. Ontwikkeling jeugdwerkloosheid 2005-2011 in Spanje, Griekenland, Portugal, Ierland en Italië, afgezet tegen EU27 gemiddelde en Nederlandse cijfers. Data Eurostat.

We wijzen echter ook op de verschillen tussen de bestudeerde landen. In de interviews werd duidelijk hoe schrijnend de situatie is in met name Griekenland. Hier leidt de economische crisis tot een humanitaire crisis.⁵⁸ De achteruitgang in alle andere landen is acuut voelbaar, in het bijzonder voor de middenklasse en in het bijzonder in Spanje.⁵⁹

Toch is het allerminst duidelijk dat de economische situatie het protest op directe wijze beïnvloedt. Slechts incidenteel is protest ingegeven door verzet tegen bezuinigingen of belastingen.⁶⁰ Als we de tijdlijn van de bezuinigingsmaatregelen⁶¹ vergelijken met die van de protesten dan blijkt dat de grote demonstraties juist niet plaatsvinden op de momenten dat de politiek belangrijke besluiten neemt, noch overal waar de economische situatie drastisch verergerd. Bovendien richten de grote protesten zich meestal niet tegen de impopulaire maatregelen zoals belastingverhoging. Waar massale protesten uitbreken zijn deze bijna zonder uitzondering gericht tegen corrupte politici, tegen de elites en tegen 'het systeem'.

In Italië stemt het parlement in met zware bezuinigingen op 16 juli 2010 en 14 september 2011. Aan beide stemmingen gaan protesten vooraf, stakingen in combinatie met protest. Maar het protest is naar Italiaanse begrippen vrij beperkt. Er zijn demonstraties van enkele tienduizenden – niet veel als men bedenkt dat de grote vakbonden deze organiseerden. Maar weinigen gaan de straat op voor hun economische belangen. Waarvoor dan wel? Een grotendeels via Facebook georganiseerd protest (15/10/11) brengt een veelvoud op de been in meerdere steden. Internationaal is dit het protest voor ‘global change’ maar in Rome (een van de meest massale protesten ter wereld) staat het bekend als ‘i day’ – de dag van de indignati.⁶³ Maar alhoewel de behoefte om verontwaardiging te uiten er is, mist ook deze betoging een eenduidig doel. Wellicht is het omdat alle politieke aandacht zich concentreert op de premier Silvio Berlusconi, wellicht omdat voor de Italianen deze crisis er een van vele is.⁶⁴

Portugal kondigt zware bezuinigingen af in maart en mei 2010. Verdere bezuinigingen worden aangekondigd in augustus. Vervolgens wederom in januari 2011 (waarna de regering valt in maart omdat het parlement ze niet goedkeurt) en in oktober 2011. In al deze tijd is slechts twee keer sprake van protest: er zijn algemene stakingen op 24/11/2010 en exact een jaar later op 24/11/2011. Alhoewel de stakingen redelijk succesvol zijn wordt er niet massaal gedemonstreerd. Het parlement stemt enkele dagen later met de bezuinigingspakketten in. Ook hier krijgt een incidentele oproep via Facebook veel meer mensen op de been. Maar ook dit protest is met name gericht op het uiten van onvrede. Ondanks het feit dat de bevolking in Portugal zeer weinig vertrouwen heeft in politiek en landsbestuur, houdt men vertrouwen in de EU. De betogingen richten zich niet tegen de elite.

Het enige grote protest in *Ierland* houdt wél direct verband met de zware bezuinigingen. Als de Ierse regering (als eerste) een noodpakket van de troika accepteert, proberen betogers te voorkomen dat nog meer bezuinigd gaat worden. Het blijkt vergeefs. Ook hier staan de legitimiteit van de regering of het politieke systeem niet ter discussie.

Ook *Spanje* lijkt in eerste instantie gelaten op de bezuinigingen te reageren. In mei 2010, als de jeugdwerkloosheid al torenhoog is, worden bezuinigingen afgekondigd. Er is geen protest. In juli volgen nieuwe bezuinigingen. In reactie wordt een algemene staking gehouden op 29 september (een dag van internationaal protest tegen bezuinigingen), maar er komen geen grote mensenmassa's op de been. Het duurt tot na de verkiezingen (december 2011) voordat nieuwe zware bezuinigingen worden aangekondigd, maar zelfs nu slaagt de vakbeweging er niet in om mensenmassa's te mobiliseren. De enige periode van onrust in Spanje wordt gedreven door de indignados: Vanaf 15 mei zijn voortdurend kleinere en grotere demonstraties, de hele zomer lang. Op 19 juni 2011 demonstreren volgens voorzichtige schattingen meer dan 200.000 mensen.⁶⁶ De demonstranten scanderen niet tegen belastingen of ontslagen, maar tegen de politieke elite: *¡No Nos Representan!*

In *Griekenland* tenslotte lijkt de relatie tussen protest en bezuinigingen het meest intiem.⁶⁷ De socialisten winnen de verkiezingen eind 2009 met de belofte dat zij een einde zullen

maken aan de diepgaande corruptie en de bezuinigingen van hun centrumrechtse voorgangers.⁶⁸ Maar na enkele maanden in het pluche onthullen ze dat de nationale schuld veel hoger is dan gedacht. De eerste bezuinigingen worden december 2009 afgekondigd, onmiddellijk gevolgd door stakingen op 17 december. Een tweede pakket bezuinigingen, aangekondigd op 2 februari, leidt tot stakingen en betogingen op 10 en 24 februari en 11 maart. Als de regering op 2 mei noodhulp accepteert van EU en belooft de komende 3 jaar 30 miljard te bezuinigen, reageren vakbonden onmiddellijk met een algemene staking. De demonstratie in Athene op 5 mei wordt een van de grootste ooit genoemd.⁶⁹ De dag erna keurt het parlement de bezuinigingen goed. Ook later (in juni en oktober 2011) vallen enkele grote onlusten samen met politieke besluiten over bezuinigingen. Bij veel van deze demonstraties breekt geweld uit. Daarbij zijn groepen autonomen betrokken, maar ook de politie gebruikt zwaar geweld en treft daarbij ook veel onschuldigen. De autonomen halen steeds weer de voorpagina's, maar het grote nieuws is dat zovelen keer op keer de straat op gaan in heel Griekenland ondanks het traangas en de verwachting van geweld.

Alhoewel de Griekse protesten innig verbonden lijken met de bezuinigingen is het ook hier belangrijk om te luisteren naar wat de demonstranten roepen. Natuurlijk zijn mensen boos en bezorgd over de financiële kortingen en ontslagen, maar hun verwijten hebben meestal niets met geld te maken. Ze voelen zich bedrogen door hun eigen politici, van rechts tot links, vernederd en in de steek gelaten door de EU. Daar komt bij dat politie als verlengstuk wordt gezien van de corrupte elite. De relaties tussen Griekse bevolking en politie zijn zeer slecht. De politie paste wrede repressie toe tijdens de militaire junta en nog zeer recent, in 2008, waren er 3 weken rellen nadat de politie een jongen doodschoot.⁷⁰

Kortom: in Italië, Portugal en Ierland wordt incidenteel geprotesteerd. De economische crisis roept sterke emoties op, met name in Portugal en Italië: de verontwaardiging over het wanbeleid is in beide landen groot. Maar er is geen sprake van een totaal verlies van vertrouwen in overheden, vertrouwen in de EU blijft gehandhaafd. Dat is anders in Spanje en Griekenland. In deze landen hebben zowel linkse als rechtse politici en bestuurders door wanbeleid en corruptie elke legitimiteit verloren: dit is wat centraal staat in de hevige protesten. De indignados slagen erin (geweldloos) om de middenklasse te betrekken in een maandenlange aanklacht tegen de elite.

Is er onder de deelnemers het gevoel dat protesteren effect zal sorteren? In bepaalde landen en bepaalde situaties wel, lijkt het. De stakingen in Griekenland tegen Papandreou werden weliswaar mogelijk door de verontwaardiging over de geschonden verkiezingsbelofte, ze werden desalniettemin georganiseerd door vakbonden als politieke pressiemiddelen en men verwachtte resultaat. Het uitblijven van onrust in Ierland lijkt mede veroorzaakt door het feit dat men hier geen effect van protest verwachtte: 'de Ierse tijger' bleek een papieren tijger en de bevolking accepteerde de onafwendbaarheid van hun lot. Ook in Portugal, Italië en (in eerste instantie) Spanje was dit lange tijd het geval. Tot dusverre kan verwachte effectiviteit een en ander verklaren. Maar de rol van verwachte effectiviteit in de meest massale protesten, in de tijd van de indignados, is discutabel: de kern van het program en

doelstelling van de indignados was het uiten van een emotie. Verder is opmerkelijk dat de Grieken bleven demonstreren eind 2011 en ook in 2012. Grote drommen mensen blijven de straat opgaan, maar steeds meer uit wanhoop lijkt het.⁷¹

Moderne media

De crisisrellen vormen een goede illustratie van de veranderende mogelijkheden die technologie biedt voor bottom-up sociale organisatie van protest. Alhoewel sociale bewegingen deze media eveneens gebruiken, staan bij hen andere middelen en kanalen centraal (een staking, reguliere media). In deze casus blijkt echter dat het incidenteel mogelijk is (zoals in Portugal) dat redelijk willekeurige individuen een enorme mensenmassa op de been brengen. Welke factoren zijn aan te wijzen die dit succes verklaren?

De onmiddellijke aanleiding voor het protest in Portugal is een oproep op Facebook, gedaan door 3 individuen die geen enkele nationale bekendheid genoten. Hun oproep is niet de enige reden dat honderdduizenden op de been komen. De oproep valt samen met de winst, 6 dagen eerder, van het liedje 'A luta é alegria' (de strijd is een vreugde) tijdens het nationale songfestival.⁷² Dit lied is een komische bedoelde loftuiting op het feest van de revolutie. De 7 matige zangers staan getooid met rode anjers op het toneel; kleding en decor verwijzen eveneens naar de Anjerrevolutie. In bekende songfestival-kitsch imiteren zij een groepje vrolijke demonstranten. De tekst van het liedje verwijst naar de erbarmelijke economische situatie van het land⁷³ en roept op tot eenheid en protest.⁷⁴ Het werkte: na de uitzending steeg het aantal 'likes' tot ongekende hoogte. Het idee dat een songfestivalliedje hele mensenmassa's op de been kan brengen lijkt wellicht absurd, maar in de populaire geschiedenis van de Anjerrevolutie was het songfestival liedje van 1974 het startsignaal voor de geweldloze coup.⁷⁵

De samenstelling van de betoging in Portugal maakt duidelijk dat de oproep met name jong volwassenen van 25-35 jaar oud op de been bracht; geen kansarmen of radicalen maar met name hoger opgeleiden uit de middenklasse.⁷⁶ Juist deze groep is op de hoogte van de 'trending topics': hun sociale leven is intiem verweven met sociale netwerktechnologie die hun persoonlijke netwerken sterk aan elkaar bindt.

Maar om te begrijpen waarom deze jongeren de straat opgaan moeten we bovendien kijken naar hun motivatie. Die lijkt gevoed door desillusie over de gehoopte toekomst. Als generatie zijn zij beter opgeleid, hebben een bredere horizon en meer internationale ervaring dan hun ouders. Toch is de werkloosheid hoog en hebben velen slecht betaalde tijdelijke baantjes, ver onder hun niveau. Ook is er sprake van onrecht. Goed betaalde posities worden gevuld door babyboomers met een reputatie van corruptie. Door vriendjespolitiek is weinig opwaartse mobiliteit mogelijk. Door al deze factoren voelen de jongeren zich een 'verloren generatie.'⁷⁷ Ze gaan de straat op om hun verontwaardigde aanklacht kenbaar te maken, maar zonder program.

Traditionele media

In de crisisrellen zien we enkele terugkerende factoren die wijzen op de belangrijke rol van reguliere media in de escalatie van conflict. Stereotype aannames en gebrekkige achtergrondanalyses kenmerken de berichtgeving in reguliere media, met name in de Angelsaksische pers. Enkele kenmerken:

1. Zodra geweld plaatsvindt richt de berichtgeving zich met name daarop. Vaak betekent dit dat er geen aandacht is voor de motivaties en grieven van de meerderheid. Als honderdduizenden de straat opgaan om hun stem te laten horen dan verwacht men gehoord te worden. Als dat niet gebeurt wakkert dit onbegrip en woede aan.
2. De verantwoordelijkheid voor geweld wordt graag aan een specifieke groep toebedeeld. Hierbij komt dat journalisten demonstraties meestal beschrijven als een conflict tussen 2 partijen.⁷⁸ Tezamen maakt dit dat er een mediabericht verschijnt waarin 'slechten' worden aangewezen die verantwoordelijk zouden zijn (vaak in de headline). De schuld wordt daardoor meestal bij demonstranten of (in het beste geval) radicalen gelegd. Pas als sprake is van disproportioneel geweld door politie (en met name als ook journalisten klappen krijgen) wordt de politie een actieve rol toebedeeld.⁷⁹ Deze eenzijdige en smalle berichtgeving creëert nieuwe spanningen: radicalen en indignados praten niet met de media, journalisten op straat worden een doelwit, de media wordt onderdeel van het conflict.
3. De media dragen ook bij aan de beeldvorming van 'de schuld' van de economische crisis. Ook hier zien we conflict, stereotypen en generalisaties. Daarbij valt op dat de economische crisis in toenemende mate wordt toegeschreven aan de gehele bevolking van de mediterrane landen.⁸⁰ Ook dit werkt escalerend: het gevoel van vernedering is een terugkerend thema in het mediterrane protest.⁸¹

Achtergronden

Zoals al diverse malen is aangestipt in deze casus kan het protest in de mediterrane landen niet los worden gezien van de *internationale context*. De verhalen over de Arabische lente, maar ook de 'potten- en pannenrevolutie' in IJsland⁸² zijn inspiratiebronnen. Ook binnen de casus lieten we zien hoe sterk de wederzijdse invloed is tussen deze landen. Ook de uitzonderingen op deze 'besmettelijkheid' zijn van belang. Voor Italianen staat de commotie in andere landen los van hun eigen controverse: het gevecht rond Berlusconi.⁸³

In Portugal is identificatie met gebeurtenissen elders laag. Men spiegelt zich niet aan andere landen (en zeker niet aan Spanje) in de overtuiging dat onrust niet in de volksaard zit: Portugezen bezingen hun lijden in de *fado*, maar ze relleren niet.⁸⁴ En in Ierland lijken weinigen zich te herkennen in wat er in Griekenland en Spanje gebeurt. Zoals gezegd storten de media zich enige malen op de vraag 'waarom wij anders reageren dan de Grieken', maar het antwoord zou deels kunnen zijn dat het voor de meeste Ieren onmogelijk

is om zich te identificeren met de onrust in de mediterrane landen, mede omdat men de economische afstraffing ervaart als onafwendbaar en legitiem.⁸⁵

Als we met wat meer distantie naar de rol van de *politieke context* kijken, dan constateren we dat waar interne politieke tegenstellingen de publieke agenda beheersen, de publieke onrust eerder *lager* is dan hoger. In Griekenland en Spanje zien we een overgang van een gebrek aan vertrouwen in individuele politici en bestuurders, naar een volledige afwijzing van het gehele systeem. Verschillen tussen partijen van linker en rechter zijde worden hier irrelevant; protest wordt structureel.

Ook het belang van de historische context is evident in veel van deze landen. De bereidheid tot demonstreren is het hoogst in landen met een traditie van protest en met een politiemacht met een beladen verleden. In Portugal is die traditie er niet. In Ierland is er wel een traditie van protest, maar die draait om verzet tegen een onderdrukker van buitenaf en is georganiseerd langs religieuze lijnen. Ieren protesteren eind 2012 massaal, niet om economische redenen maar voor het recht op abortus.⁸⁶ Het illustreert dat protesten tegen de crisis ook hier niet kunnen voortbouwen op een historische traditie.

Tenslotte is het van belang om aandacht te besteden aan sociale tegenstellingen tussen delen van de bevolking. Waar die er zijn zou dit mogelijk kunnen leiden tot spanningen en conflict. We kwamen geen voorbeelden tegen van oplopende spanningen tussen links en rechts, of tussen werkende klasse en middenklasse. Wel is er een algeheel gedeelde ontluistering over 'de elite' in de mediterrane landen. Ook is er in Griekenland een toenemende steun voor de rechtsextremistische 'gouden dagenraad' – een partij met een anti-immigratieprogramma.

Hoofdstuk 5

Casus D: Feestrellen

De vierde casus heeft betrekking op een specifiek soort rellen dat we de laatste 15 jaar met enige regelmaat in eigen land tegenkomen: feestrellen en dan met name tijdens de jaarwisseling. Het gaat hier om rellen die beginnen als een feest in de openbare ruimte, waar veruit de meesten ook heengaan met de bedoeling een ‘goede tijd’ te hebben. Meestal komt dit neer op kijken en luisteren, eten en drinken en, als het geluidsniveau het toestaat, te converseren. Niet zo heel anders dus dan een feestje thuis of in het café, maar met twee belangrijke verschillen: er zijn in het algemeen veel mensen op de been en iedereen kan in principe meedoen, dus ook mensen die komen met andere bedoelingen (bijv. zakkenrollen, rotzooi trappen, of wraak nemen). Tijdens het feest ontwikkelt zich in enkele gevallen agressieve spanning, meestal doordat de aanvankelijke eenheid van de menigte uiteenvalt in potentieel vijandige groepen, waarin de politie of de hulpverleningsdiensten duidelijk een rol spelen. In weer een klein deel van deze gevallen komt het dan tot echte vechtpartijen en kan men van een rel spreken. We bespreken nu een aantal concrete voorbeelden van zulke gebeurtenissen rondom de jaarwisseling, soms met verwijzingen naar andere feesten.

Oud en Nieuw in Nederland

Het vieren van oud en nieuw in Nederland gebeurt door het hele land en door vrijwel de hele bevolking, deels binnen en deels buitenshuis. We kunnen, in navolging van Adang et al. (2008) zeggen dat dit het grootste evenement van Nederland is. Daarbij doet zich in de periode voor en tijdens oud en nieuw een situatie voor van iets wat ‘*structureel incidentalisme*’ wordt genoemd: er is sprake van een sterke verhoging van het aantal incidenten zoals vernielingen, brandstichtingen en openlijke geweldpleging. Voor de daders hebben dergelijke activiteiten echter toch een ‘feestachtig’ karakter, hoe beestachtig de brave burger ze ook vindt. Oud en nieuw is dus tevens het grootste *risico*-evenement van Nederland (Adang et al., 2008). De incidenten vinden met name plaats in volkswijken in de grote steden van Nederland maar ook in kleine dorpen die behoren tot de zogenaamde *bible belt*, de strook met plaatsen met daarin relatief meer bevindelijk gereformeerden die grofweg loopt van Overijssel tot Zeeland (gemeten aan het percentage stemmen op de SGP en ChristenUnie).

Beschrijving van typerende gebeurtenissen

De incidenten rond oud en nieuw zijn voorspelbaar en volgen veelal een vast patroon. Zo is er in de dagen voorafgaand aan 31 december een verhoging te zien van het aantal meldingen van overlast, vuurwerk en vernielingen, met name op 30 december. Tussen 31 december 12 uur en 1 januari 12 uur is er een concentratie van het aantal meldingen waarbij er een patroon is van overlastmeldingen voor middernacht, brandstichtingen in de uren rond de jaarwisseling en openbare geweldpleging later in de nacht. Na 1 januari neemt het aantal meldingen van schendingen van de openbare orde snel weer normale proporties aan (Adang et al., 2008).

Adang et al. (2007) vatten de oorzaken van de incidenten samen in drie categorieën. Er is sprake van een traditie van vuur, lawaai en gebruik van alcohol. Incidenten die normaal zijn voor uitgaansproblematiek worden hierbij versterkt door de onveiligheid (en de opwindendheid) van vuur en vuurwerk. Daarnaast biedt de jaarwisseling een gelegenheidsstructuur waarin oude vetes beslecht kunnen worden. Als laatste identificeren zij een traditie waarin, deze avond, alles moet kunnen. Dit is vooral terug te brengen naar de volkswijken in grote steden en dorpen op het platteland met een orthodox protestantse bevolking.

Illustratief zijn de jaarlijks terugkerende incidenten in het dorp Veen in Brabant, waarbij er met name sprake is van een doorgeschoten traditie. Ruim 20 jaar lang is het in Veen een gewoonte om centraal in het dorp auto's in de brand te steken. Bovendien leeft bij de (jongere) bewoners een breed gedragen sentiment van onafhankelijkheid van de overheid. In het speciale karakter van deze ene dag (wanneer men van alles doet wat abnormaal is) vindt men legitimatie om een goeie fik te steken. En zoals ook beschreven wordt in de casus over de Parijse rellen: auto's branden goed. Het verloop van de escalatie verschilt van jaar tot jaar maar inzet van ME en het daarop volgende kat-en-muis spelletje met die ME is een regelmatig terugkerend verschijnsel sinds het begin van de jaren 1990. Maatregelen vanuit de plaatselijke overheid stuitten meestal op verzet vanuit de bevolking en de sluimerende tegenstelling werd steeds persoonlijker toen burgemeester Buijserd in 2003 aantrad en probeerde oud en nieuw rustig te laten verlopen via stevige repressie. Er werd onder de bevolking opgeroepen om door te gaan met het 'stoken' van auto's: *'Een paar auto's opstoken is traditie en géén criminaliteit.'*⁸⁷ De jaarwisseling van 2004/2005 is uitzonderlijk onrustig, waarbij geweld ook persoonlijk tegen burgemeester Buijserd gericht werd. Sinds het aantreden van een nieuwe burgemeester in 2007 is er meer sprake van overleg tussen bewoners en bestuur. Ook nu is de situatie nog steeds niet incidentloos maar wel verbeterd (Adang et al., 2008).

Bij de ongeregeldheden in de Oosterparkwijk, Groningen, in de nacht van 30 op 31 december 1997 was er eveneens sprake van een traditie van geweld. Jongeren in de wijk hadden een slechte relatie met de politie. Daar kwam bij dat oud en nieuw de gelegenheid bood tot het vereffenen van oude rekeningen, meer specifiek de wrok tegen SP-statenlid Sjon Lammerts die in de wijk woonde. De jongeren waren boos over uitspraken van Lammerts dat er tuig in het Oosterpark woonde en dat het een achterstandswijk was. De gelegenheid van nieuwjaar werd door sommigen aangegrepen om de ruiten van het statenlid stuk te gooien en zijn huis ernstig te vernielen. Dit alles gebeurde met de in de wijk gangbare openbare vuurtjes, vuurwerk en incidentele vernielingen maar (dat jaar) ook met het niet-gangbare omzagen van drie bomen met een kettingzaag. Later onderzoek zal uitwijzen dat de omvang van de gebeurtenissen in de wijk beperkt blijft (De Haan et al., 1998). Er gaan echter ook dingen mis: de politie ging uit angst voor de jongeren de wijk niet in en de opgeroepen ME arriveerde pas toen de incidenten voorbij waren.

De gebeurtenissen nemen vooral na afloop, op oudjaarsdag en de weken daarna, grotere en grotere proporties aan, mede door de belaagde Lammerts (Trouw, 18 Februari 1998).⁸⁸

Het ANP plakt er het etiket 'Oosterparkrellen' op en het krijgt nationale aandacht. Volgens het onderzoeksrapport 'Verhaal Halen'(De Haan et al., 1998) is het beeld dat nu ontstaat vertekend: er is geen sprake van een 'staat van beleg' maar van het escaleren van min of meer traditionele ordeverstoringen.⁸⁹ Het opblazen van het probleem wakkert verontwaardiging aan over een falende overheid. Premier Kok vraagt om aanscherpen van de politiewet. Uiteindelijk legt men de verantwoordelijkheid bij communicatieproblemen tussen burgemeester, hoofdcommissaris van politie en hoofdofficier van justitie.⁹⁰ Zij ruimen allen het veld.

Ongeregeldheden zoals in de Oosterparkwijk en Veen duren slechts een nacht: ook dit is karakteristiek voor nieuwjaarsrellen. Een uitzondering hierop lijkt de situatie rondom oud en nieuw 2009/2010 in de Culemborgse wijk Terweijde. Na een incident waarbij een automobilist inreed op een groep mensen is er dagenlang onrust in de wijk. De onderliggende strijd tussen groepen Marokkaanse en Molukse jongeren is echter al sinds 2004 aan de gang en de onrust moet vooral in dit licht bekeken worden en is slechts deels te koppelen aan de viering van de jaarwisseling (zie Volkskrant voor een overzicht⁹¹).

Wie zijn erbij betrokken?

Zoals gezegd wordt de jaarwisseling door vrijwel de gehele bevolking gevierd, waarvan velen dit deels op straat doen. Cijfers over de arrestanten geven een beeld van de personen die betrokken zijn bij de incidenten tijdens de jaarwisseling. Tijdens de jaarwisseling van 2012/2013 vonden 616 arrestaties plaats. Hiervan waren er 98 wegens geweldpleging tegen personen met een openbare taak, 202 voor geweld tegen burgers, 158 voor vernieling en tevens 158 voor andere feiten.⁹² In 2011/2012 lagen deze getallen hoger met 968 arrestaties⁹³ en in 2010/2011 was het aantal 758⁹⁴.

Van de arrestanten is 95,6% man. Driekwart is jonger dan 26. Twee derde van hen woont bij zijn ouders en 95% heeft geen kinderen. Driekwart is autochtoon, 18% niet westers allochtoon en 3% westers allochtoon. Gezien de bevolkingssamenstelling van Nederland zijn deze verhoudingen in lijn der verwachting als er gecorrigeerd wordt voor de leeftijd,⁹⁵ er is geen sprake van een duidelijke onder- of oververtegenwoordiging van autochtonen of allochtonen, met uitzondering van een relatief laag aantal westerse allochtonen onder de arrestanten. Een beeld dat verder naar voren komt is dat relatief veel van de arrestanten werkloos zijn en vaak meerdere antecedenten (met name voor geweldpleging) hebben. De helft van de arrestanten heeft alcohol en/of andere drugs gebruikt. Tenslotte wordt 96% van hen in hun directe woonomgeving opgepakt (Adang et al., 2008).

Onmiddellijke aanleidingen

Wat is de aanleiding voor het structurele probleem van overlast, geweld, vernieling en

brandstichting bij het vieren van de jaarwisseling in Nederland? De aard van de delicten, een enorme opeenstapeling van incidenten en de karakterisering van de jaarwisseling duidt niet op een breed gedragen gevoel van onrecht onder de bevolking van Nederland. Mogelijk kan dit lokaal wel een aanleiding vormen voor bepaalde incidenten, bijvoorbeeld in de grote steden, maar een coherent en helder beeld hiervan komt niet naar voren tijdens oud en nieuw. Eerder lijken de veelvuldige incidenten voort te komen uit een behoefte aan een verzetje, spanning en actie. Afhankelijk van de plaatselijke tradities op bepaalde plaatsen en spontane omstandigheden uit dit zich in vele verschillende incidenten rondom de jaarwisseling.

Met betrekking tot de sociale identiteit van de daders is eenzelfde analyse te maken. Er lijkt geen gedeelde identiteit tussen de verschillende groepen door heel Nederland. Wel kan er lokaal sprake zijn van expressie van een identiteit waarbij feestvieren, orderverstoring, gevaarlijk vuurwerk afsteken en machogedrag diep verankerd zijn in een bepaalde gemeenschap. Meer plaatselijk kan dit veranderen als er bijvoorbeeld grootschalig, ontactisch optreden van de politie plaatsvindt (Muller et al., 2010). In dergelijke situaties kan een wij/zij situatie ontstaan met een verhoogd risico op geweldsescalatie, bijvoorbeeld als politie en brandweer een vuurtje op straat willen blussen tegen de wil van feestvierders of op andere manieren gezien worden als feestverstoorders. In situaties waarin meerdere jaren achtereen onrust is, zoals in het dorp Veen, ontstaat een meer geanticipeerde wij/zij tegenstelling tussen ME en de bewoners. Hier hoort het kat-en-muisspelletje bij de traditie van de jaarwisseling en is er pas sprake van een geslaagd feest als de ME daadwerkelijk ingrijpt en in actie komt tegen de ordeverstoorders (Adang et al., 2008).

Een laatste onmiddellijke aanleiding voor de ongeregelde heden tijdens oud en nieuw is te vinden in het idee van verwachte effectiviteit. Er is uit het verleden veel ervaring met orderverstoringen. Men weet dat de politie weinig kan uitrichten. Er is dus een sterke verwachting dat men dan doet wat men wil zonder ernstige consequenties.

Achtergronden

Uit het voorgaande kan men gemakkelijk de conclusie trekken dat iedere mensenmassa die feest viert een potentieel gevaar is. Maar die conclusie gaat voorbij aan de lange traditie van oud en nieuw. Hierin staat een bepaald type gedrag centraal waaronder ook het afsteken van vuurwerk. Vergelijk dit met grotendeels vreedzame feesten als Carnaval en Koninginnedag: evenementen waarbij eveneens 'normale' onderdelen van de openbare orde tijdelijk worden opgeschort en waarbij meestal grotere mensenmassa's gedurende langere tijd op straat zijn. Koninginnedag wordt, net als oud en nieuw, gevierd door heel Nederland met een concentratie van mensen in grote steden als Amsterdam (700.000 a 800.000 bezoekers in 2009-2011; Zannoni, Barlagan, & Ammerlaan, 2011). Hoewel er op Koninginnedag meer arrestaties plaatsvinden dan normaal, o.m. voor openbare dronkenschap, vernieling, mishandeling en openbare geweldpleging, heeft dit het karakter

en de omvang van versterkt uitgaansgeweld. Zowel in Amsterdam als in andere steden in Nederland is de situatie vrijwel altijd beheersbaar. Anders dan bij oud en nieuw is hier geen traditie van rotzooi trappen, brandstichting en vernielingen. Bij Carnaval is er in nog mindere mate sprake van een dergelijke traditie. Er doen zich verwachte problemen voor die direct gekoppeld kunnen worden aan het opschorten van de normale openbare orde in combinatie met alcoholgebruik en grote hoeveelheden mensen. Tot grote, structurele problemen leidt dit echter niet. Hetzelfde kan gezegd worden voor kermis in verschillende dorpen en steden in Nederland. Anders is dat dus bij de jaarwisseling. Ordeverstoring lijkt daar integraal onderdeel van het volksfeest te zijn geworden. Zeker is dat zowel overheid als buurtbewoners er vanuit gaan dat er gedoe komt.

Conclusie: maatschappelijke onrust?

Feestrellen met nieuwjaar zijn een terugkerend verschijnsel: een mengsel van spontaan wij/zij verschil en de op lokale traditie gebaseerde verwachting dat er incidenten zullen zijn. Er is geen sprake van brede onrust, scherpe tegenstellingen of een breed gedragen aversie tegen bijvoorbeeld de overheid of politie. Wat opvalt is hoezeer dit type onrust is ‘genormaliseerd’ voor betrokken partijen. Het tijdelijk opschorten van normale regels en wetten wordt ervaren als een *recht*.⁹⁶ Als autoriteiten in zo’n situatie een alternatief recht proberen op te leggen door repressie, dan roept dat automatisch een sterk gevoel van onrecht op, met alle kans op escalatie zoals in Veen. Daar werd uiteindelijk een oplossing gezocht door het institutionaliseren van het in brand steken van auto’s: overheid en burgers werken hier nu samen aan de nieuwjaarsviering.

In situaties waarin de overheid probeert de onruststokers in te dammen of de publieke ruimte te controleren, zien we dat de ‘macht grijpen’ op een plein of in een buurt een legitiem onderdeel kan worden van het volksfeest. In zo’n situatie kan men onruststokers en feestvierders slecht meer onderscheiden. De aanpak van voetbalhooligans leert dat zo’n groep gemarginaliseerd wordt op het moment dat het ‘voetbalfeest’ zodanig wordt gevierd dat hooligans en feestvierders twee duidelijk gescheiden groepen blijven. De politie helpt bij de organisatie van het feest; bewaren van de vrede wordt een taak van de politie en feestvierders samen. Daarnaast is de vergelijking met de strandrellen van Hoek van Holland interessant. Hier belaagde een groep hooligans de aanwezige politie in burger en vervolgens ook de agenten die hun collega’s te hulp schoten. Vanaf het moment dat de collega’s ingrepen was er voor de politie geen duidelijk onderscheid meer te maken tussen de hooligans en ‘gewone’ feestgangers die ze tegenover zich vonden. Al met al is dit een herkenbaar fenomeen: we zien het tijdens de TT-rellen in Assen eind jaren ’60 en in de ‘Facebookrellen’ in Haren (2012).

Tenslotte hebben we de onrust in de wijk Terweijde in Culemborg kort besproken. Dit is een uitzondering in een aantal opzichten: De politie moest twee groepen, Molukse en Marokkaanse jongeren, uit elkaar houden. De rellen duurden meerdere dagen na het

incident bij de jaarwisseling waarbij iemand inreed op een groep jongeren. Bij een nadere analyse van de ongeregelheden bleek er echter sprake te zijn van een langduriger conflict tussen beide groepen waarbij Nieuwjaar op dat moment een aanleiding vormde, maar niet de structurele oorzaak was van de meerdaagse incidenten.

Concluderend zien we dat het risico bij feeststellen sterk samenhangt met de aard van het evenement. Als het evenement volgens traditie en normen gepaard gaat met gedrag dat door politie als ongewenst wordt aangemerkt is er een verhoogd risico. De gewone feestvierder (en met nieuwjaar is dat iedereen die zich op straat begeeft) is in zo'n situatie een potentiële ordeverstoorder. In zo'n geval is aan te bevelen om in het beleid van de overheid minder de nadruk te leggen op ordehandhaving door repressie en meer op de facilitering van de legitieme doelen van de massa. Waar overheid en feestvierders samenwerken in de organisatie van zo'n feest, wordt de beheersing van risico's een taak van de gehele gemeenschap. In zo'n situatie zet men ordeverstoorders buiten spel.

Hoofdstuk 6

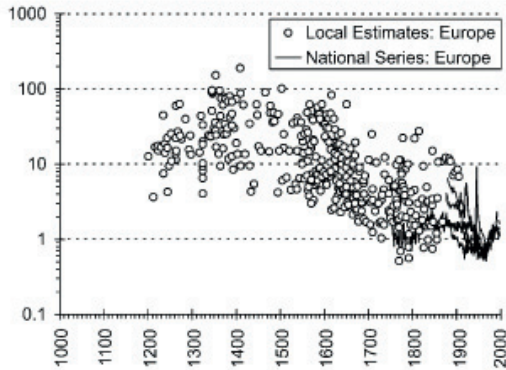
**Predictoren van
massagedrag: een
literatuuroverzicht**

De casussen illustreren enerzijds de enorme hoeveelheid factoren die mogelijk een rol spelen bij het uitbreken en de escalatie van onrust. Anderzijds zien we de contouren van terugkerende thema's. In het huidige hoofdstuk lichten we die thema's toe aan de hand van een literatuuronderzoek, om zo vast te stellen welke factoren (a) mensen zodanig beroeren dat ze massaal de straat op gaan en (b) een rol spelen bij het uitbreken van onlusten. We doen dat volgens een bepaalde systematiek, samen te vatten als 'van omgeving naar individu naar gedrag.' Daarbij beginnen we met het meest abstracte niveau: dat van economie, politiek en sociale structuren. Vervolgens bespreken we relevante kenmerken van de mens op populatie- en groepsniveau (bevolkingssamenstelling) en van mens als individu (fysiologie). Maar voordat we van wal steken over massagedrag is het goed om eerst even kort stil te staan bij individueel geweld en haar relatie tot massaal geweld en massagedrag in het algemeen.

Individueel geweld en haar relatie met massagedrag

Er bestaat een neiging om massale onlusten gelijk te stellen aan andere vormen van antisociaal, onaangepast of crimineel gedrag van individuen. We zagen het na de rellen in Parijs, Londen en Haren: de deelnemers zouden criminelen zijn, ze kwamen op de onlusten af met voorbedachten rade, enzovoort. Ook in wetenschappelijke literatuur zien we deze neiging. Zo gingen veel theorieën ervan uit dat massagedrag en individuele criminaliteit geboren worden uit dezelfde omstandigheden (zoals armoede, sociale ongelijkheid, kansloosheid, een gebrek aan sociale cohesie of een tekort aan repressie en toezicht). Maar bij nader inzien blijkt dit *verschillende en ongerelateerde vormen van sociaal gedrag zijn*. Dat blijkt onder meer uit drie observaties.

De eerste is dat historische schommelingen in de hoeveelheid individueel geweld en massale onlusten geen enkel verband tussen de twee laten zien. Eisner (2003) verzamelde onderzoek naar moord en doodslag in verschillende Europese landen, waaronder de Nederlanden. Deze aantallen dalen in de loop der eeuwen enorm (zie figuur 9). Als we deze ontwikkeling vergelijken met tellingen van aantallen massale onlusten in historisch onderzoek (bijvoorbeeld van Dekker, 1982) of recentere studies van aantallen stakingen (van der Velden, 2009) dan zien we geen enkel verband. Ook in internationale vergelijkingen wordt zo'n verband niet gevonden (Lodhi & Tilly, 1973). In andere dataserieën uit Engeland (bijvoorbeeld Horn & Tilly, 1986) blijkt zelfs een licht *negatief* verband tussen individuele gewelddadigheid en massagedrag. De conclusie is dat misdaad en collectieve actie niet in elkaars verlengde liggen: het gaat hier om twee verschillende gedragsvormen.

Figuur 9. Moord en doodslag in Europa: Aantal doden per 100.000 op een Logaritmische schaal (Eisner, 2003)

Een tweede observatie is dat massagedrag en interpersoonlijk geweld een hele andere vorm aannemen. Tot pakweg 1950 nam men aan dat massagedrag wanordelijk en bovengemiddeld gewelddadig zouden zijn. Systematisch onderzoek naar het gedrag van massa's ontbrak echter: iedereen nam voetstoots aan dat het beeld van de irrationele, op hol geslagen massa zoals Le Bon (1895) en anderen dat schetsten accuraat was. Dat kwam grotendeels door de methode die men gebruikte. Men bedacht verklaringen voor extreme vormen van massagedrag (revoluties, plunderingen, massahysterie) en negeerde te vaak hoe uitzonderlijk die zijn en hoe bijzonder de situatie is waarin ze optreden. Uitzonderlijke excessen werden hierdoor gelijkgesteld met de normale gang van zaken in 'de massa'. Daar kwam bij dat er een grote afstand bestond tussen de onderzoekers en het object. De onderzoekers waren buitenstaanders en hadden niet de middelen (maar wellicht ook niet de interesse) om goed te bestuderen wat er precies gebeurde.

'Nieuw' onderzoek met andere methoden (meer systematisch, beter kijkend naar het verloop van incidenten, minder bevooroordeeld) zet de traditionele aannames op zijn kop. Massaal geweld blijkt zeer zeldzaam en de massa opereert zeer doelgericht, ordelijk en nauwkeurig gedoseerd (Thompson, 1971; Rudé, 1981; Dekker, 1982; McPhail, 1991). Als een individu in de massa over de schreef gaat door zich op andere doelen te richten of door een andere vorm van geweld toe te passen dan past in de traditie, symboliek of doelen van de massa, dan wordt deze persoon terstond ter verantwoording geroepen en niet zelden gestraft. Als in de 18e eeuw in Holland het huis van een belastinginner werd belaagd, dan gebeurde dat methodisch: alles werd kort en klein geslagen of in de gracht gededoneerd. Men deed een poging tot afbraak van het huis. Daarbij werd doorgaans niets gestolen. De term 'plundering' is dan ook misleidend. Schade die bij de burens werd aangericht werd vergoed (Dekker, 1982). Het geweld van de massa is een symbolische uiting van haar grieven (Davis, 1978).

Ook als we een gedetailleerde studie maken van massale geweldpleging in onze moderne samenleving, is opvallend hoe vaak en hoe effectief de massa individuele uitpattingen indamt en ontmoedigd. Recent onderzoek naar interpersoonlijk geweld in Engelse

stadscentra, vastgelegd op beveiligingscamera's, laat zien dat de aanwezigheid van een grote massa remmend werkt op de escalatie van geweld: omstanders sussen het geweld door afkeuring te uiten en door direct te interveniëren (Levine, Lowe, Best & Heim, 2012; Levine, Taylor & Best, 2011). Tenslotte is het gedrag van de massa alles behalve uniform; als geweldpleging plaatsvindt dan is doorgaans een zeer klein deel van de aanwezigen daar indirect of direct bij betrokken (o.m. Adang, 1998; McPhail, 1994).

Een derde en laatste indicatie voor de onafhankelijkheid van individueel en collectief geweld vinden we in de macrosociale processen die misdadigheid voorspellen. Pratt en Cullen (2005) evalueerden in een meta-analyse de meest onderzochte predictoren van misdaad. Hun analyse laat zien dat misdadig gedrag sterk voorspeld wordt door problemen op wijkniveau. Risico's zijn een concentratie van bewoners met lage sociaaleconomische status, veel diversiteit in de wijk, weinig stabiliteit, ontworchte families en het ontbreken van effectieve sociale controle binnen de gemeenschap. Ook economische factoren zoals armoede en deprivatie spelen een rol. Andere voorspellers zijn gebrekkige mobiliteit en kansloosheid (anomie), gebrekkige sociale steun en gebrekkige sociale controle. Het is interessant om dit te vergelijken met de omstandigheden waarin protest en onlusten uitbreken. Zoals we in de volgende pagina's zullen zien is geen van deze factoren een goede verklaring.

Tabel 1: Overzicht van de belangrijkste voorspellers van individueel misdadig gedrag (uit Pratt & Cullen, 2005). Géén van deze factoren is een goede voorspeller voor protest en onlusten.

Voorspeller	Adequaat Getoetst	Empirische Steun
Sociale desorganisatie	Ja	Hoog
Economische deprivatie	Ja	Hoog
Anomie / Spanningen	Nee	Gemiddeld
Gebrekkige sociale steun	Nee	Gemiddeld
Gebrekkige sociale controle	Ja	Gemiddeld
Rationele keuze / Afschrikking	Ja	Zwak
Subculturele geaardheid	Ja	Zwak

Economische predictoren

Het lijkt aannemelijk dat massagedrag wordt gemotiveerd door economische nood. Immers, hoe slechter de economische omstandigheden, hoe groter de armoede, de honger, de werkloosheid en de afgunst jegens 'de rijken.' In deze aan het Marxisme gerelateerde visie zou er een sterk verband moeten bestaan tussen economie en onlusten. De klassieke aanname is dan ook dat 'deprivatie' leidt tot frustraties die uitmonden in een toename van massaal geweld.⁹⁷ In deze visie wordt collectieve actie geboren uit nood. Voor collectieve onrust betekent dit (a) dat massagedrag en massaal geweld toenemen in tijden waar de nood het hoogst is (bijvoorbeeld tijdens economische recessie of bij hoge voedselprijzen),

(b) dat massagedrag ontstaat bij de bevolkingsgroepen waar de nood het hoogst is (doorgaans de onderste lagen van de bevolking) en (c) dat massagedrag ontstaat daar waar de tegenstellingen tussen groepen het grootst zijn, waar de deprivatie het meest zichtbaar is of waar competitie om 'resources' het hoogst is.

Al deze ideeën zijn vanaf de jaren '70 uitgebreid onderzocht. Het bewijs is zwak en inconsistent (zie o.m. McPhail, 1991; Olzak, 1989; Spilerman, 1976). Baanbrekend onderzoek naar massagedrag gedurende een lange periode (1830-1930) met flinke economische fluctuaties in Frankrijk en enkele andere Europese landen laat zien dat geweld en onlusten nauwelijks verband houden met de macro-economische situatie van het land (Tilly, Tilly, & Tilly, 1975). Nederlands onderzoek naar stakingen tussen 1830 en 1995 (zowel internationaal als in eigen land) trekt een vergelijkbare conclusie: alhoewel iets meer sprake is van grotere actiebereidheid op momenten waarop de conjunctuur een omslagpunt bereikt, is uit deze zeer globale trend zeker geen simpel mechanisme af te leiden. Zowel op het hoogtepunt van de cyclus wordt gestaakt als op het dieptepunt (Van der Velden, 2009).⁹⁸

Ook is er geen eenduidige relatie tussen deprivatie en protest (Olzak, 1989). Analyses van rassensrellen in Amerikaanse steden (1961-1968) laten zien dat noch absolute deprivatie (de economische situatie onder zwarten), noch relatieve deprivatie (het verschil tussen zwart en wit) een goede voorspeller zijn van protest. Robuuste voorspellers voor protest zijn de culturele context (of de stad zich in een van de zuidelijke staten bevindt) en hoeveel zwarten er wonen (Spilerman, 1970; Myers, 1997). Dit invloedrijke onderzoek suggereert dat economische factoren op zichzelf geen protest aanjagen: doorslaggevend is een combinatie van culturele factoren (een politiek bewustzijn of een 'protestideologie', zie Tomlinson, 1968) en groeps grootte.⁹⁹ De combinatie van beiden (ideologie + aantal) creëert de *gelegenheid* tot protest.

Historisch onderzoek voegt hier nog enkele belangrijke observaties aan toe. In onderzoek door de eeuwen heen vinden we een oververtegenwoordiging van lagere sociaaleconomische klassen in misdrijven en geweld (Eisner, 2003; zie ook Pratt & Cullen, 2005). Maar in historische studies van *massagedrag* vinden we enkele belangrijke afwijkingen op dit algemene patroon: de vertegenwoordiging van verschillende sociale klassen blijkt in rellen in de 17e en 18e eeuw af te hangen van de *aard* van het protest (Dekker, 1982). Is het onderwerp van protest er een dat alle lagen van de bevolking op dezelfde wijze beroert (zoals religie of een politieke conflict zoals dat tussen Oranjegezinden en republikeinen), dan vinden we tijdens het protest of oproer een vertegenwoordiging uit alle lagen van de bevolking. Is het onderwerp er een dat klasse-specifiek is (zoals bij een voedselrel) dan vinden we enkel vertegenwoordigers uit die sociale klassen die zijn aangedaan. Deze observaties geven een doorkijkje naar het belang van de *collectieve* motieven van deelnemers aan massale onlusten. In wat mensen emotioneel beroert en de straat op drijft staat het persoonlijk gewin op de achtergrond: Met massagedrag zijn vaak morele overtuigingen gemoeid (Dekker, 1982; Thompson, 1971; Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2012).

Verder is een zeer belangrijke observatie uit historisch onderzoek dat degenen die het voortouw nemen in het protest vrijwel zonder uitzondering aanzien genieten binnen de protesterende groep. Doorgaans gaat het hier niet om mensen die zwaar achtergesteld zijn, maar juist om mensen met een zeker aanzien en een goed persoonlijk netwerk. Zij handelen voor het belang van een groep, terwijl ze het zelf relatief goed hebben (McCarthy & Zald, 1977; Klandermans, 1983; Rudé, 1964; McPhail, 1991).

En tenslotte is het belangrijk om erop te wijzen dat daar waar sprake lijkt te zijn van een 'klassenstrijd', het doorgaans niet de protesterende of in opstand gekomen partij is die het meeste geweld toepast en de ernstigste schade aanricht (e.g., Goldstein, 2010). De gewelddadigheid waarmee repressie gepaard gaat is doorgaans groter dan de gewelddadigheid van 'de massa'.

Het lijkt, kortom, dat protest niet primair wordt gedreven door de economische situatie (armoede), noch door persoonlijke relatieve deprivatie (het gevoel persoonlijk tekort te komen), maar vooral door morele verontwaardiging over relatieve *groepsdeprivatie* (het verschil tussen 'wij' en 'zij', Runciman, 1966; Gurr, 1970; Guimond & Dubé-Simard, 1983). Binnen dit kader gaat het niet om absolute verschillen en ook niet om economische fluctuaties. Het is niet de *grootte* van het verschil tussen 'wij' en 'zij' maar de *waardering* ervan die maakt (a) op korte termijn dat mensen collectief mobiliseren om te protesteren en (b) op langere termijn zich gaan organiseren in vakbonden en andere organisaties. De aanjager van protest, kortom, is niet de scheve verdeling van inkomsten maar het *gevoel van onrecht* die dit al dan niet oproept (Smith, Pettigrew, Pippin & Bialosiewicz, 2012). Daarbij kan men een klein inkomensverschil ervaren als een groot onrecht terwijl men een groot inkomensverschil ervaart als de normaalste zaak van de wereld.

Kijken we met deze kennis van zaken naar de bevindingen in de casussen, dan hoeven de resultaten ons niet te verwonderen. Grootschalige rellen in Parijs en Londen kunnen optreden in tijden van hoogconjunctuur (Parijs) en laagconjunctuur (Londen). Ook de economische malaise van 2010-2012 gaat gepaard met een breed scala van reacties. In deze casussen is slechts incidenteel een relatie te leggen tussen economische factoren en onlusten. In de symboliek van de acties in Londen en in de crisisrellen herkennen we economische motieven: relschoppers in Athene en Italië vallen banken aan. In Londen zien we enerzijds de *vernietiging* van winkels en objecten geassocieerd met de gegoede middenklasse, anderzijds de *plundering* (voor persoonlijk gewin) van luxe goederen.

Is er dan *helemaal* geen direct verband tussen economische factoren en sociale onrust? In de literatuur vinden we er enkel een in het optreden van autoriteiten. In tijden van economische teruggang neemt de bereidheid tot repressie toe: overheden verrichten meer arrestaties en straffen zwaarder (Tilly et al., 1975). Waar de bevolking zich dus weinig aantrekt van de economische barometer, grijpt de overheid in barre tijden iets eerder naar de wapenstok.

Politieke predictoren

Een ander centraal thema in de literatuur over massagedrag is de relatie met politiek. Een basale theorie stelt dat politieke commotie en verkiezingskoorts aanjagers zouden zijn voor sociale onrust en geweld. Hier is echter weinig bewijs voor. De omgekeerde relatie lijkt bovendien even waarschijnlijk: grote demonstraties, stakingen en andere onrust hebben directe invloed op de mate van politieke onrust. Het bewijs voor deze omgekeerde relatie is sterker en consistentier.

In de 'top-down' reacties van autoriteiten herkennen we inderdaad dat politiek wel degelijk belang hecht aan massagedrag. Autoriteiten zijn beducht voor onrust, met name als er kans lijkt te bestaan dat ze uitmonden in onlusten (Dekker, 1982)¹⁰⁰. De mate waarin men beducht is voor onrust en de aard van de reactie die erop volgt, kunnen echter fors variëren. De bereidheid om repressief op te treden blijkt toe te nemen naarmate er meer politieke onrust en instabiliteit bestaat (Tilly et al., 1975).

Daarentegen is de invloed van politiek op de 'bottom-up' bereidheid om de straat op te gaan vrij gering. De politieke onrust die verkiezingen veroorzaken lijkt bijvoorbeeld nauwelijks van invloed op de stakingsbereidheid en de omvang van manifestaties (Tilly et al., 1975). Ook is er geen helder verband tussen structurele kenmerken van (lokale) politiek en rassenrellen, bijvoorbeeld in termen van responsiviteit of inspraakmogelijkheden (Spilerman, 1970; Myers, 1997).

Dat betekent echter niet dat er geen wisselwerking is tussen politiek en massagedrag. Zo blijkt repressie een probaat middel om protest te escaleren, met name als de gebruikte middelen niet als legitiem worden ervaren (Goldstone & Tilly, 2001). Op macroniveau vinden we een toename in onrust (een 'backlash') na repressieve actie—in democratische landen, maar ook in repressieve staten. Op microniveau moedigt repressie radicalisatie aan (zie Earl, 2011; Francisco, 1995; 1996).

Ook op een meer indirecte wijze zien we in het repertoire van collectieve acties een duidelijke wisselwerking tussen politiek en massagedrag (McAdam, 1982; Tarrow, 1994;). Hierin zien we in de loop van de geschiedenis enkele opmerkelijke verschuivingen (Tilly, 1986). In massagedrag van grofweg voor 1830 worden massale uitingen van sociale onrust meestal gevoed door lokaal onrecht. Dit roept een vrij spontane bottom-up reactie op van de gemeenschap om dat wat scheef is recht te zetten: na een openbare vergadering gaat men over tot protest met een sterk ritueel karakter. Het doel is vaak tweeledig: het uiten van grieven over lokale misstanden aan de hoogste autoriteiten (supplicatie, bijvoorbeeld in de vorm van een petitie aan de koning) en het publiekelijk en symbolisch rechtzetten van wat scheef is. Tilly (1986) spreekt van parochiaal en gezagsgetrouw protest. Dat laatste klinkt paradoxaal, want in de ogen van autoriteiten (zowel lokaal als bovenliggend) worden al dit soort acties al snel een daad van verzet of verraad. De crux is echter dat dit protest plaatsvindt binnen algemeen geaccepteerde sociale verhoudingen en dus

zonder 'revolutionaire' intentie in de zin dat een permanente verandering van machts- en gezagsverhoudingen wordt nagestreefd.¹⁰¹

Na 1830 zien we een geleidelijke overgang waarbij massagedrag steeds vaker de vorm aanneemt van wat Tilly 'autonome acties' noemt. De term 'autonoom' doelt op de toenemende neiging om bestaande verhoudingen te verwerpen en nieuwe machts- en gezagsverhouding na te streven. Dit gebeurt steeds meer op nationaal niveau. Acties richten zich direct tegen machthebbers, op basis van een helder program met (vaak) expliciete doelen voor sociale verandering. Daartoe worden protesten georganiseerd door duidelijk herkenbare organisaties (Tilly, 1986). Zo gaat de toename van stakingen in de tweede helft van de 19e eeuw hand in hand met de opkomst en bloei van vakbonden (Shorter & Tilly, 1974; Van der Velden, 2009) en meer in het algemeen kan men stellen dat onlusten in het begin van de 20ste eeuw vaak werden gedomineerd door ideologieën waarin de klassenstrijd centraal stond (Van der Velden, 2009). We zien dus een verschuiving in verschillende opzichten: van parochiaal naar nationaal, van gezagsgetrouw naar autonoom en van bottom-up naar top-down.

Maar we moeten deze gepolitiseerde toestand niet interpreteren als een garantie dat mensen als gevolg van politieke spanningen en -mogelijkheden de straat opgaan. De wisselwerking tussen massagedrag en politiek is veelal indirect. Enerzijds zijn er zeer veel situaties waarin acute politieke noodzaak tot actie lijkt te bestaan, maar waar nauwelijks of niet sprake is van enige beroering (McAdam & Boudet, 2012). Anderzijds zijn er bijzonder veel situaties waarin collectieve actie plaatsvindt op momenten die niet opportuun zijn en op manieren die geen politiek doel lijken te dienen.

De casussen illustreren dit. Alhoewel er *globale* verbanden bestaan tussen politiek en protest, is het slechts incidenteel dat de acute politieke situatie een prominente 'trigger' of aanjager is van protest. Alhoewel massagedrag in meerdere gevallen politiek geïnterpreteerd kan worden (bijv. als reactie op Sarkozy's ontactische uitlatingen in Parijs of als politiek pressiemiddel in Griekenland tot mei 2010) valt op dat daar waar de protesten expliciet zijn georganiseerd als politiek pressiemiddel, de publieke steun gering blijft. Het contrast met de grote protesten vanaf de lente van 2011 is opvallend: hier worden politieke organisaties buiten de deur gehouden, is geen sprake van een coherent politiek program, maar is de steun overweldigend.

Concluderend kunnen we stellen dat politieke factoren zonder meer een rol spelen in massagedrag, maar de relatie tussen politiek en protest is minder direct dan men zou verwachten. Slechts daar waar politieke gebeurtenissen gepaard gaan met scherpe tegenstellingen tussen grote delen van de bevolking (bijv. banlieues vs. politie/overheid/elite) zien we grootschalig oproer.

Sociaal-structurele tegenstellingen en identiteiten

In de bespreking tot nu wordt duidelijk dat massale onrust slechts indirect met economische en politieke factoren samenhangt. Pas wanneer politieke en economische situatie vertaald worden in wij/zij tegenstellingen (bijvoorbeeld tussen elite en ‘de gewone man’) die een grote groep sterk aanspreekt is er kans op mobilisatie. Die mobilisatie treedt niet per definitie op. Ze wordt met name waarschijnlijk als het gedrag of de aanwezigheid van de ander als *niet-legitiem* wordt ervaren (Tajfel & Turner, 1979; Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008). Dat gebrek aan legitimiteit impliceert dat de ander op de een of andere manier als kwade invloed wordt gezien. Dat kan zijn vanwege onderdrukking of uitbuiting, maar de ander kan ook gezien worden als minderwaardig of als corrupterend. Een dergelijk perspectief roept vaak sterke morele emoties op die zich tegen de tegenpartij kunnen richten. In het algemeen kan men stellen dat het risico op sociale onrust toeneemt, naarmate grotere delen van de bevolking zich herkennen in zo’n tegenstelling en partij willen of moeten kiezen.

Op het macroniveau van ‘de maatschappij’ kan men onderscheid maken tussen twee typen tegenstellingen. Aan de ene kant is er sprake van tegenstellingen tussen machthebbers en machtelozen. In de extreemste gevallen kan zo’n tegenstelling leiden tot revolutie: omwentelingen waarbij het doel is om de heersende macht of structuur te verwerpen. Anderzijds kan er een status quo ontstaan waarbij de machtsverhoudingen tussen twee groepen in de samenleving min of meer onveranderlijk blijft (bijvoorbeeld tussen mannen en vrouwen, of protestanten en katholieken). Als polarisatie tussen partijen extreem is, dan kan burgeroorlog een uitkomst zijn van zulk soort sociale tegenstellingen.

Op het mesoniveau van ‘de straat’ en ‘de wijk’ kan ook sprake zijn van scherpe tegenstellingen met geassocieerde identiteiten, maar hierbij is van belang dat deze ook ad-hoc kunnen ontstaan en wel binnen zeer korte tijd (zie bijvoorbeeld Reicher, 1996; Drury & Reicher, 2000). Dit fenomeen kan het best geïllustreerd worden aan de hand van de besproken rellen tijdens feesten. Hier is meestal geen sprake van een langdurige wij/zij tegenstelling maar door een toevallige samenloop van omstandigheden kan een situatie ontstaan waarbij een groep feestvierders zich tegen de autoriteiten, brandweer- of ambulancepersoneel keert. Vaak ontstaat zo’n situatie doordat de autoriteiten de verzamelde menigte als minderwaardig (uitschot) of corrupterend (gevaarlijke hooligans) zien, terwijl de handelingen van autoriteiten een sterk gevoel van onrecht of verontwaardiging oproepen. Hierdoor kunnen in korte tijd wij/zij tegenstellingen ontstaan die uitmonden in geweld.

Demografische predictoren

Als we kijken naar de deelnemers aan massale *geweldpleging*, dan zien we nogal wat overeenkomsten tussen individueel geweld en massaal geweld. In individuele

geweldpleging zien we een grote oververtegenwoordiging van jonge mannen en de gemiddelde leeftijd van geweldplegers ligt tussen de 20-29 jaar (zie bijvoorbeeld Eisner, 2003). Dit beeld vinden we terug in veel studies van massaal geweld, net als een oververtegenwoordiging van deelnemers uit achtergestelde sociale klassen bij geweld, onrust en ongeregelheden. Maar ook moet gewezen worden op de grote verschillen tussen gebeurtenissen. In historische studies blijken vrouwen geweldpleging te stimuleren en faciliteren. Ook vinden we grote verschillen tussen protesten in wie er deelnemen aan eventueel geweld: soms zijn dat voornamelijk jong volwassenen, maar soms is het een zeer gemengd gezelschap (Dekker, 1982). Wie zich laat verleiden tot geweld hangt waarschijnlijk sterk deels af van de aard van het conflict en van bredere sociale normen aangaande geweldpleging.

Daar komt bij dat we, voor een beter begrip van collectieve onrust, niet primair kijken naar de geweldplegers (Adang, Quint, & Van der Wal, 2010). Geweldplegers zijn doorgaans een zeer kleine minderheid die slechts dan overgaat tot actie als hun geweld wordt gesteund (of gelegitimeerd) door een grotere groep of autoriteit. Het is dan ook met name van belang om te begrijpen wie de straat op gaan (en wie niet). Hier vinden we een zeer gemêleerd gezelschap. Historisch gezien spelen vrouwen een cruciale rol in de mobilisatie tot protest in 17e en 18e eeuw (Dekker, 1982; Davis, 1975). De veranderende vooroordelen over vrouwen en hun sociale rol marginaliseren hun invloed in de 19e eeuw, en pas in de loop van de 20ste eeuw komt hierin geleidelijk een kentering. Tijdens de ‘Arabische lente’ speelden vrouwen een belangrijke en symbolische rol bij het uiten en verspreiden van gevoelens van onrecht en in de oproep tot protest, blijkens verschillende blogs en vlogs van vrouwen die centraal stonden in het protest in Egypte (Castells, 2012).

Verder zijn ook middenklassen even bereid tot protest als lagere klassen – traditioneel zijn studenten goed voor vele acties, al zijn deze de laatste decennia steeds minder gewelddadig. In de afgelopen jaren was Den Haag het toneel van protest door hoogleraren en juristen (allen in toga): bij deze gelegenheden wordt minder gescandeerd en lijkt de kans op een confrontatie met de ME gering, maar ook hier herkennen we de morele beroering die een grote groep aanzet tot actie. Het is in het huidig tijdgewricht gemakkelijk te vergeten dat het niet de arbeidersklasse was die voorop liep in de kroningsrellen (1980) – de middenklasse is niet verheven boven het gebruik van geweld.

Fysiologische predictoren

Er is hoegenaamd niets bekend over de relatie tussen fysiologische factoren en massagedrag in het algemeen. Dragen alcohol, drugs, etc. ertoe bij dat mensen de straat opgaan? We weten het niet. Wel weten we veel over de relatie tussen deze variabelen en individuele agressie en geweldpleging. Die literatuur bespreken we hier kort.

Alcohol

Bij de beschrijving van veel rellen, met name feestrellen zoals in Haren, wordt gewezen op de verantwoordelijkheid van alcohol bij de escalatie van onlusten. Er bestaat inderdaad een relatie tussen het consumeren van alcohol en allerlei normoverschrijdend gedrag, openbaar geweld en andere vormen van agressie (Exum, 2006, Bushman & Cooper, 1990). Enige kanttekeningen zijn echter wel op zijn plaats. Neem bijvoorbeeld een voetbalhooligan die dagelijks zes biertjes drinkt. Als hij op de dag van een voetbalwedstrijd ook zes biertjes drinkt en na de wedstrijd bij rellen betrokken raakt, kan er dan nog gezegd worden dat alcohol de veroorzaker is? Of denk aan een situatie als Koninginnedag waar ongeveer 40 % van de 700.000 bezoekers in Amsterdam 7 of meer alcoholische drankjes drinkt (Bicknese & Jakobs, 2011). Als er onder de 51 arrestanten 10 gevallen direct gerelateerd zijn aan alcohol (Meesters et al., 2012), is alcohol dan een risicofactor?

Uit een overzicht van grote aantallen studies over de relatie tussen alcohol en agressie concludeert Exum (2006) dat er inderdaad een effect is van alcohol op agressie. Bij nadere bestudering van dit effect is een hypothese dat mensen die alcohol gedronken hebben minder goed in staat zijn om een rationele afweging voor hun gedrag te maken op basis van invloeden uit de omgeving (Giancola & Corman, 2007): alcohol ontremt. Dit laat echter tevens zien dat mensen onder invloed van alcohol allerlei ander ontremd gedrag kunnen vertonen dan agressie of geweld. Samenvattend kan men stellen dat alcohol een risicofactor is voor het escaleren van riskante situaties, maar dat alcohol als predictor van rellen op zichzelf weinig waarde heeft.

Drugs

De verscheidenheid aan drugs zorgt er voor dat er ook een verscheidenheid aan relaties tussen drugs en geweld is. Daarnaast is het effect van drugs lastiger te beoordelen door combinatiegebruik (vaak met alcohol) en de hoeveelheid waarin gebruikt wordt. Bennett, Holloway en Farrington (2008) concluderen op basis van een meta-analyse dat het gebruik van drugs geassocieerd is met een 2.8 tot 3.8 keer zo grote kans op misdrijven, met name bij het gebruik van crack, cocaïne en heroïne. Een groot deel hiervan is toe te schrijven aan misdrijven die direct te koppelen zijn aan het verkrijgen van drugs, bijvoorbeeld diefstal om geld voor drugs te krijgen. Voor de relatie met geweld verschilt het effect per type drugs. Over het algemeen is marihuana niet geassocieerd met geweld en is er meestal zelfs sprake van een verminderd risico op agressie bij marihuana-gebruik maar ook bij het gebruik van opiaten (Boles & Miotto, 2003, voor een overzicht). Het gebruik van (meth) amfetamines is wel geassocieerd met een verhoogd risico op geweld, net als cocaïne. Hallucinogenen zijn daarentegen niet structureel in verband te brengen met geweld, wel is het mogelijk dat het gebruik van bijvoorbeeld LSD een katalysator van onderliggende psychopathologie kan zijn waarbij de mogelijkheid op geweld wel aanwezig is (Boles & Miotto, 2003). Al met al zijn er dus wel verbanden tussen drugs en criminaliteit en is er ook een relatie met geweld maar kan het niet als goede voorspeller van sociale onrust dienen, los van andere factoren.

Temperatuur

Er is een verband tussen verhoogde temperatuur en meer agressie (Anderson, 2001). Met name uit een reeks veldonderzoeken blijkt dat zowel in warmere gebieden als in warmere periodes van het jaar sprake is van meer agressie en criminaliteit (Anderson, 2001). Ook zullen politieagenten bij een hoge temperatuur sneller geneigd zijn een situatie als bedreigend in te schatten en hun vuurwapen te gebruiken (Vrij, van der Steen en Koppelaar, 1994).

Ook op andere manieren heeft het weer een belangrijke invloed op massagedrag. Bij prettige weersomstandigheden zijn er meer mensen op straat en blijven zij er langer hangen. Tijdens een flinke regen- of hagelbui wordt het animo om te demonstreren al snel minder (zie bijvoorbeeld Haren, Cohen et al., 2013). Het weer heeft op deze manier een directe invloed op de hoeveelheid mensen dat in de openbare ruimte aanwezig is. Weersverandering is één van de mogelijke oorzaken voor het afnemen van het geweld tijdens de rellen in Frankrijk, 2005: de temperatuur daalde sterk van de eerste dagen (18°C) tot de laatste dag (4°C; Cazelles, Morel & Roché, 2007).

Omgevingsfactoren

Kijkend naar de omgevingsfactoren zien we met name in de casus Parijs (2005) en in iets mindere mate Londen (2011) een duidelijke relatie tussen locatie en onrust. Als oorzaak voor deze onrust wordt vaak verwezen naar 'segregatie' en naar 'achterstand'. Met segregatie wordt een situatie bedoeld waarin bepaalde groepen mensen zowel ruimtelijk als sociaal relatief afgesloten zijn van de verdere maatschappij. Bij sterke segregatie vinden we een extreem hoge concentratie van een homogene groep bewoners – doorgaans wat betreft economische status en/of etniciteit. Segregatie wordt doorgaans als risico beschouwd voor zover het geografische concentratie van minder bedeelden of minderheden betreft. Segregatie van rijke gemeenschappen (Wassenaar, Haren, Amsterdam-Zuid) zorgt echter evenzeer voor een afscheiding tussen bevolkingssegmenten (Musterd & de Winter, 1998).

Voor zover we iets weten over de relatie tussen segregatie en sociaal protest geldt dat de relatie minder eenvoudig is dan men vaak veronderstelt. Onze kennis over de effecten van segregatie op onrust is met name afkomstig uit de VS: hier vindt men dat segregatie fors bijdraagt aan de kans op rassenrellen, maar de redenen waarom zijn anders dan men vaak aanneemt (Olzak, Shanahan, & McEneaney, 1996). Segregatie zorgt niet voor protest vanwege armoede of achterstelling. Sterke segregatie leidt wél tot protest waar het samengaat met stigmatisering die als onrechtvaardig wordt ervaren. In onderzoek bleek dit voor zwarten in de VS het geval, maar we herkennen dergelijke stigmatisering ook in de bewoners van de Parijse *banlieue* (Angélil & Sireess, 2012) of Britse *borough* (Slater & Anderson, 2011). In zo'n situatie vergroot segregatie de zichtbaarheid van wij/zij verschillen, versterkt het de solidariteit binnen de raciale groep en wakkert het de competitie tussen groepen aan zodra men kansen ziet op verbetering (Olzak et al., 1996).

De rol van solidariteit in het verklaren van effecten van segregatie is hier cruciaal voor de verwachte effecten in Nederland en Europa. Waar we in Nederland spreken van segregatie, doelen we op een grote concentratie allochtonen binnen wijken of scholen. Daarbij negeren we dat het hier niet gaat om een homogene groep, maar juist om een zeer heterogene samenstelling (de meest gesegregeerde situaties in Nederland zal er een zijn waarbij de wijk is samengesteld uit een vermenging van zeer veel bevolkingsgroepen, waarbij autochtone blanke Nederlanders vaak de grootste groep zijn).

Segregatie van minder bedeelden wordt in Nederlandse ruimtelijke ordening (en in die van veel andere Europese landen) zoveel mogelijk tegengegaan. Beleid zet breed in op diversiteit in wijken en het terugdringen van segregatie (Fainstein, 2005; Musterd & de Winter, 1998). Dit is deels een reactie op de modernistische stadsplanning van rond 1960 met grote huizenblokken, homogene gebieden en grote infrastructuurprojecten die efficiëntie centraal stelde maar segregatie en clustering tot gevolg had (Fainstein, 2005).

Alhoewel segregatie sterk negatieve associaties oproept is het verband met sociale onrust niet eenduidig. Veel van de problemen die segregatie met zich meebrengt lijken eerder terug te voeren op de concentratie van sociale problematiek dan op de clustering van homogene groepen (zie ook Pratt & Cullen, 2005). De clustering van individuen met problemen heeft evidente nadelen: het gaat gepaard met allerlei sociale problematiek waaronder individuele criminaliteit. Maar de clustering van gelijkgezinde mensen heeft ook forse voordelen: het verhoogt de onderlinge verbondenheid en steun, faciliteert de onderlinge uitruil van goederen en diensten en zorgt voor een stabiele afzetmarkt voor gespecialiseerde middenstand (e.g. een Turkse bakker). Dergelijke segregatie is bovendien moeilijk tegen te gaan: we vinden onze eigen soort 'gezellig' en groepen vertonen dan ook een sterke neiging tot zelfsegregatie (Dixon & Durrheim, 2003).

Een verdere factor in segregatie is dat het de vorming van sociale netwerken en sociaal vertrouwen (van der Zee et al., 2012) sterk beïnvloedt. Clustering van een bepaalde groep kan isolerend werken, waardoor nagenoeg geen overlap meer bestaat in sociale netwerken tussen gemeenschap en overheid of tussen gemeenschappen onderling. Dit kan tegenstellingen tussen groepen of tegenstellingen tussen burgers en overheid/politie aanwakkeren.

Psychologische predictoren

In de voorgaande secties zijn een aantal factoren besproken die in verband gebracht kunnen worden met sociale onvrede en onlusten. Al deze factoren zijn mogelijke deelverklaringen voor onvrede en onrust, maar ze kunnen slechts indirect en in bepaalde mate verantwoordelijk gehouden worden voor collectieve actie. Om te begrijpen waarom mensen de straat op gaan is het nuttig om te kijken naar de nabijgelegen psychologische factoren die verantwoordelijk zijn voor de motivatie om in protest te komen of tot actie

over te gaan. In tegenstelling tot de lange lijst omgevingsfactoren is er een overzichtelijk aantal psychologische factoren dat kan verklaren waarom mensen wel of niet deel nemen aan onlusten, protesten of manifestaties. De ‘grote drie’ zijn gevoelens van morele beroering, verwachte effectiviteit en (boven alles) gevoelens van gedeelde sociale identiteit: ze hebben alle drie een aangetoond *causaal* verband met collectieve actie en de hieronder genoemde conclusies worden geschraagd door een meta-analyse over een groot aantal studies (van Zomeren, Postmes & Spears, 2008).

Collectieve morele beroering

Zoals hierboven al kort genoemd is collectief protest een uitkomst van een situatie (bijvoorbeeld een vergelijking met ‘de ander’) die als onrechtvaardig ervaren wordt. Die situatie moet geïnterpreteerd worden: als dat bepaalde sterke emoties oproept, neemt de kans op actie sterk toe. Onrechtvaardigheid en verontwaardiging zijn sterke aanjagers voor collectieve actie (Smith & Ortiz, 2002; van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). We herkennen deze emoties ook in de uitingen van de massa: wat krom is wordt (vaak symbolisch) recht gezet. Het huis van de corrupte belastinginnehmer wordt met de grond gelijk gemaakt, de corrupte machthebber onttroond. De massa handelt uit een sterk gevoelde morele overtuiging (en het ondernemen van actie gaat het gepaard met intense voldoening en vreugde – de ervaring is er een van een volksfeest).

Verontwaardiging en boosheid zijn niet de enige emoties die tot collectieve actie aanzetten. Minachting vergroot de kans op extreem geweld bij protest (Tausch et al., 2011). Minachting en walging spelen waarschijnlijk tevens een rol in de acties van autoriteiten en hoge status groepen (Postmes & Smith, 2009). We zien hiervoor aanwijzingen in de casussen (het politiegeweld in Griekenland en Spanje), al is er slechts weinig systematisch onderzoek naar de motieven van hoge status groepen of ordebewakers. Tenslotte speelt ook wraak (als reactie op gekrenkte eer of trots) een belangrijke rol in massagedrag. In de 17e en 18e eeuw waren (o.m. in Frankrijk) vetes tussen dorpen en clans een veel voorkomende bron van massaal geweld. Ook in de moderne tijd speelt wraak een rol, bijvoorbeeld in rellen na de dood van een lid van de eigen groep in interactie met de politie of voetbalrellen (van Limbergen, Colaers, & Walgrave, 1989; zie ook Elster, 1990).

Wat valt ons op in deze emoties? Ten eerste dat het effect ervan op collectieve onrust afhangt van de mate waarin ze *gedeeld* worden. Ter illustratie komen de rellen in Parijs pas echt op gang als het gevoel van onrecht zich verspreidt: de dood van de 2 jongens beroert met name familie, vrienden en de buurt, maar de eenzijdige reactie van de autoriteiten beroert iedereen die empathie heeft met jongeren in de banlieues.

81

Ten tweede wijzen wij op de morele dimensies die aan al deze emoties ten grondslag liggen: gevoelens van verontwaardiging, onrecht, wraak, minachting en walging ontstaan omdat een ‘ander’ immoreel, onwenselijk gedrag vertoont (Haidt, 2003; Tangney et al. 2007). Dergelijke

emoties vragen om een reactie: verontwaardiging moet geuit, onrecht recht gezet, en walging dat de ander verwijderd moet worden. De intensiteit, mate van consensus en de aard van de morele emoties oefenen zo een directe invloed uit op de vorm die massagedrag aanneemt. Collectieve morele beroering is een directe impuls om te mobiliseren.

Verwachte effectiviteit

Een tweede belangrijke factor is een meer 'koude' calculatie van de voordelen en nadelen van het protest. Gaat het iets veranderen? Ben ik in staat iets bij te dragen? Met name in de sociologische literatuur over 'resource mobilization' zijn dit soort factoren van centraal belang (e.g., Klendermans, 1997; McCarthy & Zald, 1977). Inderdaad blijkt uit onderzoek dat bijvoorbeeld inschattingen van de verwachte opbrengst van het proces van groot belang is om mensen de straat op te brengen (e.g., van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). In het Engels wordt hier gesproken over 'efficacy.' We vertalen dat hier met de term 'verwachte effectiviteit' maar wijzen erop dat dit tevens verwijst naar het vermogen om een betekenisvolle bijdrage te leveren.

Gedeelde identiteit

Maar naast (en deels samen met) morele verontwaardiging en efficacy is een derde variabele van belang. De mogelijkheid tot collectieve actie staat of valt met de aanwezigheid van een collectief. De mate van identificatie met dit collectief voorspelt (samen met de andere 2) of mensen de straat op gaan. Dit effect verwijst naar de noodzaak tot het bestaan van een sterke sociale identiteit binnen de groep als voorwaarde voor actie.

Voor het begrijpen van massagedrag is het *herkennen* van dit wij-gevoel van belang. Bewegingen zoals de anti-globalisatiebeweging, het 'black bloc', de vakbeweging, maar ook Al-Qaeda bestaan slechts zelden als entiteit – het zijn doorgaans meerdere organisaties (en soms minder dan dat) die tijdelijke allianties en gelegenheidscoalities vormen. De ogenschijnlijke eenheid in zulke bewegingen wordt enerzijds gevormd door de achterliggende ideeën – de perceptie van een gezamenlijk doel. Anderzijds is de tegenpartij instrumenteel in het creëren van eenheid van handeling. Overheid en politie hebben de macht om, als geen ander, een heterogene verzameling te veranderen in een homogene vastberaden massa met een helder doel (verzet, wraak, burgerlijke ongehoorzaamheid, etc.). Sociale identiteit ontstaat kortom niet spontaan uit een ideologische analyse van de relatie tussen 'wij' en 'zij' in economische of politieke zin, maar wordt geconstrueerd uit intensieve interactie tussen en binnen groepen. Daarin speelt de dynamiek in de ontmoetingen tussen de partijen een belangrijke rol (Reicher, 1996; Stott & Reicher, 1998). Maar uiteindelijk zien we zelfs in de meest intense conflicten tussen groepen een centrale rol voor de communicatie binnen de groep: hier is het dat de percepties van de partijen en de interpretatie van hun handelingen worden geconstrueerd (Postmes et al., 2006).

Tevens is van belang om te begrijpen wanneer leden van groepen radicaliseren in hun standpunten. Ook hier lijkt de wisselwerking tussen groepen essentieel. Historisch onderzoek merkt op dat radicale revolutionairen nogal eens gefrustreerd of bedrogen zijn in eerdere pogingen om samen te werken met autoriteiten of machthebbers: een afwijzing op een goedschikse poging tot verandering verlaagt de drempel tot kwaadschikse middelen (zie Postmes et al., 2006). Recent onderzoek onder Turkse en Russische migranten in Duitsland laat iets vergelijkbaars zien: radicalisatie in de loop der tijd ontstaat bij hen die sterk aan de eigen cultuur hangen, maar die óók een sterke wens hebben om te participeren in de Duitse cultuur. Als beide wensen onverenigbaar zijn dan neemt radicalisatie toe (Simon, Reichert & Grabow, 2013).

Communicatie en communicatietechnologie

In het voorgaande literatuuroverzicht passeerden diverse factoren de revue die een rol kunnen spelen in het veroorzaken van onrust. Op macroniveau bespraken we de invloed van economie en politiek. Deze hebben geen directe invloed op massagedrag – het zijn sociale realiteiten die worden geconstrueerd in communicatie en handelingen binnen sociale netwerken. Op mesoniveau bespraken we factoren als segregatie en de samenstelling van wijken: factoren die een directe invloed hebben op de homogeniteit van sociale netwerken en de hoeveelheid overlap tussen netwerken (generaties, economische status en beroep, etniciteit, etc.). Op microniveau tenslotte passeerden individuele factoren de revue – ook hier geldt dat onderlinge communicatie nodig is voor de omvorming van individuele ervaringen tot sociaal gedeelde werkelijkheden die aanzetten tot actie.

Het proces van communicatie op mesoniveau staat in recent onderzoek steeds meer centraal. In de alledaagse interactie ‘op straat’ en in kleine groepen zien we een sterke mate van sociale regulatie van emoties, gevoelens van efficacy en gedeelde sociale identiteit. Deze drie factoren oefenen onderling enige invloed op elkaar uit. Het proces van gedeelde meningsvorming is er een van consensualisatie (Postmes et al., 2005). Daarbij moet opgemerkt dat groepsmeningen niet noodzakelijk naar het gemiddelde neigen. Groepen vertonen een neiging tot polarisatie, deels om een helder normatief kader te vormen (een zelf-stereotype) en deels ook omdat de leden van de groep het prettig vinden als de groep distinctief is ten opzichte van andere groepen. Dat gaat gepaard met een neiging tot accentuatie van dominante opvattingen (Postmes et al., 2005; Turner, 1991). Leden van homogene groepen kunnen door deze processen opvattingen over de realiteit vormen die andere groepen bizar en gevaarlijk voorkomen.

Waar mensen in voorbije eeuwen gemobiliseerd werden via direct contact, geruchten, preken en liederen, neemt sinds het begin van de industriële revolutie de invloed van persoonlijke netwerken af (zie volgend stuk over massamedia). Met de opkomst van met name mobiele communicatietechnologie zien we echter een kentering. Sociale media geven mensen weliswaar een sensatie dat ze voortdurend in contact staan met de hele

wereld en het laatste nieuws, de ontvullende constatering is dat de praktijk van sociale netwerken betekent dat men de eigen dorpsgemeenschap permanent in de achterzak meedraagt. Deze schijnbare tegenstelling wordt gevat in het concept 'Glocal' waarbij er tegelijkertijd sprake is van een groei van globalisatie en de groei van lokale netwerken.¹⁰² Maar in communicatiemediën zoals Twitter zien we tevens het wegvallen van de barrière tussen persoonlijke- en massacommunicatie. Dit heeft een wezenlijke invloed op de mogelijkheid tot het mobiliseren van grote aantallen; communicatienetwerken zijn veel meer dan voorheen geïntegreerd.

Onderzoek naar de effecten van deze nieuwe technologie op collectieve actie staat nog in de kinderschoenen. Van Laer en van Aelst (2010) signaleren in de wetenschappelijke literatuur twee opvattingen. Duidelijk is dat door invloed van nieuwe techniek sprake is van veranderde sociale netwerken met andere informatiebronnen en snelheden van informatieverspreiding. Enerzijds kan internet en nieuwe communicatietechnologie gezien worden als een factor die alleen een rol speelt in de manier waarop collectieve actie tot uiting komt. Aan de andere kant is het mogelijk dat de nieuwe techniek zorgt voor een kwalitatief andere vorm van collectieve actie.

Naar onze mening is de invloed van communicatietechnologie in onlusten en protesten inmiddels duidelijk merkbaar. Zo hoorde een kwart van de demonstranten op het Tahrirplein in Caïro van de demonstratie op Facebook, terwijl de helft van de demonstranten het hoorde van mond-tot-mond berichten (Tufekci & Wilson, 2012). Daarnaast bestaat er een enorm aantal voorbeelden van het gebruik van blogs, sociale netwerksites, microblogs, wiki's en sites om informatie en beelden te delen tijdens recente demonstraties in verschillende delen van de wereld (zie bijvoorbeeld Castells, 2012, voor een overzicht). Bennett en Segerberg (2012) beargumenteren dat er in nieuwe vormen van protest een radicaal andere organisatiestructuur is ontstaan door het gebruik van de huidige communicatietechnologie.

Bij bewegingen zoals Occupy en de indignados in Spanje lijken er inderdaad geen erkende leiders of organisaties te bestaan die het protest organiseren. Vanuit het initiatief van individuen wordt, met gebruik van communicatietechnologie, opgeroepen tot protest. Die oproep verspreidt zich via bestaande netwerkstructuren, maar kan desalniettemin grote impact hebben. Van belang is echter dat het protest zonder permanente bezetting van 'het plein' zeer kortstondig kan zijn en daarmee ineffectief lijkt als we het bezien vanuit het perspectief van traditioneel 19e en 20ste eeuwse activisme. We vermoeden dan ook dat deze vorm van activisme verder zal evolueren: men zal zoeken naar middelen om de massale uiting van emotie meer permanentie en meer urgentie te geven.

Wij merken bovendien op dat de toegenomen mogelijkheden tot bottom-up organisatie van protest toe te schrijven zijn aan diverse factoren. We onderscheiden er 5: Ten eerste maakt internet als geen ander medium zichtbaar, via persoonlijke netwerken en sociale media, wie 'wij' zijn. Ten tweede biedt internet een forum voor alternatieve informatievoorziening

en daarmee een onafhankelijke visie op 'zij' en hun acties en verantwoordelijkheden. Verder zien we een versnelde verspreiding van gevoelens (onvrede, verontwaardiging). Ten vierde zorgt de snelheid van informatieverspreiding voor betere informatie over locaties, gelegenheden en middelen tot protest – allen bijdragend aan een gevoel van efficacy. Goede voorbeelden hiervan zijn onder meer de snelle verspreiding van Occupy-bewegingen over alle staten van Amerika, 2011, maar ook de verspreiding van het repertoire van de demonstraties in Noord-Afrika en het Midden-Oosten in 2011 (Castells, 2012). Een laatste factor is de genoemde versmelting tussen persoonlijke- en massacommunicatie. Hiermee vervaagt het verschil tussen de 'outsider' en de 'insider' tot op zekere hoogte: het creëert de mogelijkheid tot de bottom-up vorming van zeer grote groepen met een gedeelde sociale identiteit (inductie van gedeelde identiteit door communicatie: zie Postmes et al., 2005)

Bennett & Segerberg (2012) bevestigen dit onderscheid tussen traditionele, georganiseerde protesten (collective action) en nieuwere vormen van 'connective action.' In hun analyse wordt het communicatienetwerk zelf de organisatievorm: acties worden sterker dan voorheen bepaald door persoonlijke motieven en het belang van collectieve identiteit bij het organiseren en mobiliseren van demonstraties of protesten neemt af. Via persoonlijke netwerken vindt mobilisatie plaats op een snelle en laagdrempelige manier: de invloed van situationele motieven zou hierin toenemen. Dit lijkt een aantrekkelijke gedachte, maar ze wordt slechts ten dele onderschreven door nieuwe data naar protesten in 7 Europese landen: Hier blijkt dat de top-down en bottom-up protestvormen (die op dit moment nog beiden veelvuldig voorkomen) beiden sterke identificatie oproepen. Het enige verschil is dat de samenstelling van de massa in een bottom-up protest in sommige gevallen heterogener blijkt te zijn (Klandermans, van Stekelenburg, Damen, van Troost & van Leeuwen, 2013; van Stekelenburg & Klandermans, 2013).

We merken overigens op dat het wat naïef aandoet om sociale media of communicatietechnologie als enige of belangrijkste factor te beschouwen in de veranderingen in de aard van modern massagedrag. In onze ogen kan het moderne gebruik van communicatietechnologie niet los worden gezien van een brede maatschappelijke ontwikkeling waarin sociale verbanden veranderen: de maatschappij is de laatste 50 jaar geleidelijk veranderd door de afnemende invloed van formele organisaties, verenigingen en verticale collectieve verbanden zoals religie. Daar zijn legio indicatoren voor zoals een daling in het aantal vakbondsleden sinds de jaren '70 of voortschrijdende secularisatie. De manier waarop sociale media en communicatietechnologie worden benut is eerder een onderdeel van dit patroon dan de oorzaak.

Toch is het niet zo dat technologie 'neutraal' is. Communicatietechnologie verandert het organisatieproces en biedt tevens nieuwe mogelijkheden tot protest: daarmee verandert het karakter van protest en de perceptie ervan. Enerzijds worden de vertrouwde demonstraties of bezettingen door sommigen als ouderwets bestempeld.¹⁰³ Anderzijds wordt online protest niet onverdeeld positief ontvangen. De drempel voor participatie in protest via Internet kan lager zijn en dat reduceert mogelijk de impact van dergelijke acties (Gladwell,

2010). Morozov (2010) stelt dat de sociale impact van acties omgekeerd evenredig is aan het gemak waarmee deze (online) protesten gesteund of geïnitieerd kunnen worden. Nieuwe communicatietechnologie zorgt zo voor uitbreiding van het aantal protestmogelijkheden, maar niet noodzakelijk een versterking ervan. De verbeterde organisatie- en mobilisatiestructuur zou gepaard kunnen gaan met een reductie van effectiviteit.

Massamedia

Waar voorheen een helder onderscheid te maken was tussen interpersoonlijke communicatie en massacommunicatie is dat tegenwoordig steeds ingewikkelder. Maar ondanks de hype over sociale media is de invloed van traditionele media onmiskenbaar zeer belangrijk. De media vervullen daarbij een belangrijke functie van het reguleren en creëren van percepties van de sociale realiteit: interpretaties en doelstellingen binnen massa's, sociale bewegingen en overheden lopen sterk uiteen (Snow, Rochford, Worden, & Benford, 1986). In het dynamische proces waardoor visies van twee heterogene groepen worden gehomogeniseerd zodanig dat velen het plausibel vinden dat er vijandschap of conflict bestaat, spelen massamedia en politiek van oudsher een centrale rol (Reicher & Hopkins, 2000).

Massamedia en protest zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Waar het protest van 17e en 18e eeuw direct zijn weg zocht naar autoriteiten en recht, wordt protest gedurende 19e eeuw (met enerzijds industrialisatie en anderzijds de opkomst van massamedia) demonstratief: gehoord, gezien en erkend worden wordt een essentieel doel van collectieve actie, iets dat primair gerealiseerd wordt via de media. Daarbij hebben zowel demonstranten als autoriteiten een groot belang om de verslaggeving en beeldvorming te beïnvloeden. De framing van protest wordt essentieel: *to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating context, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation* for the item described. (Entman, 1993, p. 52; italics in het origineel).

Massamedia zijn in haar eerste berichtgeving zelden gebalanceerd. Ze besteden disproportioneel veel aandacht aan verstoring van de openbare orde en disproportioneel weinig aan de motieven van de meerderheid. Zulke presentatie maakt van een demonstrant al snel relschopper (Arpan et al., 2006). Gebeurtenissen worden verder vaak zonder feitelijkheden gerapporteerd, maar in algemene termen als conflict en geweld, waardoor het risico bestaat dat protesterende groepen structureel gemarginaliseerd worden in de media (Corrigall-Brown en Wilkes, 2012; zie ook McLeod & Detenber, 1999; Cohen, 1980; Gitlin, 1980; McLeod & Hertog, 1992; Shoemaker, 1984). Dit gebeurt wellicht deels onder invloed van tijdsdruk bij journalisten die vaak weinig inhoudelijke kennis hebben van hetzij de groepen demonstranten, hetzij massagedrag. Maar hier speelt ook de heilige verontwaardiging van buitenstaanders bij het zien van plunderingen of geweld.

Zoals we in de casussen zagen is de opstelling van de media een factor in het uitbreken van conflict. Toch lijkt het meestal niet terecht om de media zelf af te schilderen als *bewuste* relschopper. En het zou naïef zijn om te veronderstellen dat mediaberichtgeving louter wordt bepaald door de pers zelf, gebaseerd op nobele overwegingen over accuraatheid van berichtgeving versus de sinistere druk van verkoop- en kijkcijfers (Corrigall-Brown & Wilkes, 2012). De realiteit lijkt ons dat de media op diverse manieren onder druk staat om waarheidsgetrouw te rapporteren, maar dat de waarheden (van overheid, politiek en protesterende partijen) zelden stroken. In dit dilemma vertrouwt de media bij onlusten en ongelukken graag op ‘officiële’ cijfers door autoriteiten, terwijl die zelden een onafhankelijke en objectieve partij zijn (het schandaal rond de ramp van Hillsborough illustreert niet alleen deze onkritische houding van de pers, maar ook de mate waarin overheden misleidende informatie kunnen verschaffen, zie Scraton, 1999).

Ook de demonstrant is geen passief slachtoffer van de media. De protesten die samengevat kunnen worden als de Arabische Lente in 2010/2011 vormen een goede illustratie van hoe op nationaal niveau demonstranten via mobiele telefoon en internet de beeldvorming beïnvloeden los van de reguliere media (Howard & Hussain, 2011). Tegelijk zien we hier dat demonstranten hun boodschap bewust bij westerse media onder de aandacht brengen, bijvoorbeeld door spandoeken in het Engels te schrijven in plaats van in de eigen taal.

Hoe ingewikkeld de relatie tussen media, autoriteiten en protest ook is, het moge duidelijk zijn dat de beeldvorming van groepen en protesten in de media essentieel is voor zowel het gevoel van effectiviteit, morele beroering als de sociale identiteit van betrokken partijen. Zoals geschetst bestaat er in de reguliere massamedia een tendens om sterk de nadruk te leggen op conflict, geweld en deviant gedrag. Voor buitenstaanders draagt dit ertoe bij dat zij slecht geïnformeerd blijven over de doelen of ideologieën van de meerderheid–de legitimiteit van protest blijft onduidelijk. Voor de protesterende partijen betekent het dat zij zich niet gehoord voelen–in de casussen Londen en Parijs zagen we dat media hiermee onderdeel worden van het conflict.

Een tweede gevolg van beeldvorming in de media is de mogelijkheid van het ontstaan en verdwijnen van bepaalde groepen in de samenleving. Een illustratie uit eigen land is de geboorte van Marokkaans-Nederlandse jongeren (‘Marokkanen’) als probleemgroep. Dat bepaalde groepen geïdentificeerd worden als ‘deviant’ zegt niet alleen iets over de groep in kwestie en haar gedrag: de identificatie van deviante deelgroepen zegt ook iets over de doelen en behoeften van de partijen die zich in het publiek debat roeren (Cohen, 1980; Erikson, 1966; Reicher & Hopkins, 2000).

Integrerend Model

Ter afsluiting van dit hoofdstuk zullen wij de besproken factoren integreren in één model. De complexiteit van de casussen en de omvang van deze literatuur verhoudt zich slecht tot

de eenvoud van dit model. Het model heeft dan ook niet de pretentie dat het alles verklaart of alle relaties kan beschrijven. Het is een poging om een zeer globaal overzicht te geven van factoren waarvan we weten dat ze ertoe doen. Begrip van massagedrag krijgt men enkel door een gedetailleerde studie van een concrete gebeurtenis.

De rode draad in dit model wordt gevormd door de sociaalpsychologische predictoren van actie: die zijn immers vanuit zowel theorie als empirie het meest direct van invloed. Macroniveaufactoren zijn tegenstellingen op de achtergrond, voortvloeiend uit economie en politiek. Dit zijn ideeën en sociale realiteiten ('frames') die geconstrueerd worden. Daarnaast zijn er fysieke realiteiten die invloed hebben op de vorm van sociale netwerken en de vorming van gemeenschappen – ook deze kunnen voor tegenstellingen zorgen, maar ze bieden daarnaast de fysieke (on)mogelijkheid tot communicatie. Op het interpersoonlijke niveau zijn er concrete contacten: communicatie en interactie met de eigen groep, maar ook de contacten met de andere groep die sociale tegenstellingen kunnen bevestigen of ontkrachten.

Aangezien massagedrag een coördinatie tussen individuele actoren vereist, zijn er transmissiemechanismen nodig die de percepties en acties van individuen reguleren. De belangrijkste schakel tussen macroniveau percepties en het meso- en microniveau van relaties en psychologie zijn de massamedia. Hier worden beelden gevormd, bekrachtigd en ontmoedigd: Massamedia spelen een centrale rol in de vorming en betekenisgeving van sociale identiteit, de regulatie van morele emoties en de perceptie van efficacy of een gebrek eraan.

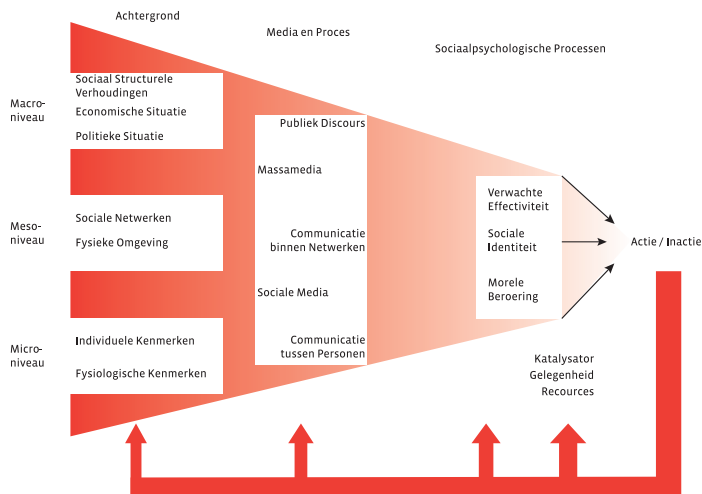
Deze drie typen processen (achtergrond, voorgrond en sociaalpsychologisch) zijn een soort Matrousjka in de zin dat de factoren die sociale onrust veroorzaken onderling thematisch verbonden zijn: we vinden op ieder niveau dezelfde thema's. Als we bijvoorbeeld een studie maken van het publiek debat en we zijn op zoek naar risicofactoren voor sociale onrust, waar moeten we dan op letten? De belangrijke factoren zijn die communicaties die invloed uitoefenen op sociale identiteiten (representaties van wij/zij verhoudingen), morele beroering en beschouwingen over de verwachte effectiviteit (i.h.b. machtsverhoudingen). En welke factoren zijn doorslaggevend in de achtergrond? Ook hier zien we sociale verhoudingen, morele stromingen en machtsverhoudingen (of gelegenheid tot verandering ervan) als cruciaal.

In de laatste stap in het model gaan we van al deze factoren tezamen naar actie. Maar ook in de geïdealiseerde situatie waarin allen hetzelfde denken (of dezelfde informatie krijgen over de sociale realiteit) zal massagedrag niet spontaan ontbranden. Voordat een massa de straat opgaat is er overleg. Dat kan bij de slager en bakker, maar het gaat in toenemende mate ook digitaal. Cruciaal is echter dat een groot deel van de betekenisgeving van informatie uiteindelijk niet direct, uit de krant, wordt opgelepeld: die informatie moet eerst geëvalueerd en gevalideerd worden in directe interacties met vertrouwde anderen. In dit soort communicatie vindt de regulatie plaats tussen het macroniveau (de ideeënwereld),

het mesoniveau (het netwerk waarbinnen de oproep tot actie al dan niet succesvol zal blijken) en microniveau (de emoties en percepties van het individu).

Als de psychologische basis voor protest is gelegd in een gedeelde identiteit, een gedeelde motiverende emotie en een positieve verwachting van effectiviteit zijn er vervolgens nog diverse factoren die actie kunnen bevorderen of ontmoedigen. Primair is dat een katalysator – vaak een specifieke gebeurtenis of gelegenheid die mensen samenbrengt en discussie oproept. Bij het ontstaan van de politieke is dat bijvoorbeeld een iconische gebeurtenis (politieagent mishandelt onschuldig meisje). Verder moet de situatie de gelegenheid bieden (te weinig politie, stenen) en moet de massa over de vereiste ‘resources’ beschikken (aantallen, actiebereidheid).

Al deze factoren tezamen bieden een inzicht in het proces waardoor latente onrust omslaat in massale uitingen van onvrede. Dit is geen statisch proces – het is een dynamische interactie tussen partijen waarbij iedere actie een aanleiding is voor veranderingen in achtergrondstructuur, psychologische factoren en het debat op de voorgrond.

Figuur 10. Integrerend model: predictoren van protest als uiting van sociale onvrede

Hoofdstuk 7

**Sociale onrust en
onlusten: Risico's
en beleid**

In voorgaande secties zijn casussen en theorie besproken. In het eerste deel van dit hoofdstuk worden deze factoren op de Nederlandse situatie toegepast. Dit mondt uit in een grove schets van risicofactoren voor Nederland. Op deze wijze kan een indruk gegeven worden over de kans, aard en achtergronden van sociale onvrede in Nederland. Analoog aan het voorgaande hoofdstuk bespreken we eerst maatschappelijke predictoren op macroniveau, gevolgd door factoren op lokaal niveau.

Deze concrete uitwerking van risicofactoren is een momentopname. Belangrijk is tevens om op basis van de voorgaande hoofdstukken (literatuur, casussen en het door ons geschetste model) een algemene leidraad te bieden voor beleid. We sluiten dit hoofdstuk af met enkele concrete antwoorden op de vragen die we aan het begin van dit rapport stelden.

Risicofactoren

Economische situatie

Zowel in de casussen Londen, Parijs, crisisrellen, als in de literatuurstudie bleek het verband tussen economische factoren en sociale onvrede verre van eenduidig. Wel kon de conclusie getrokken worden dat economische factoren meer lokaal een rol kunnen spelen in bijvoorbeeld het soort delicten tijdens rellen (Londen) en dat tijdens economische recessie overheden meer geneigd zijn om repressief op te treden. De implicatie hiervan voor de Nederlandse situatie is dat het onjuist is om macrocijfers over economische groei te gebruiken als indicator over mogelijke onrust onder de bevolking, maar dat macrocijfers eerder een graadmeter zijn voor onrust bij de overheid zelf. Een uitzondering hierop is dat door economische factoren tegenstellingen kunnen ontstaan tussen bevolkingsgroepen onderling of tussen bevolking en overheid: hierdoor neemt de kans op onrust duidelijk toe.

Voor wat betreft de Nederlandse economie geldt dat er weliswaar sprake is geweest van relatieve teruggang, maar in absolute zin zijn economische kernindicatoren nog steeds gezond. Op basis hiervan lijkt de kans op een scherpe tegenstelling tussen burger-overheid (lokaal, nationaal of EU) dan ook gering. Binnen deze positieve uitgangspunten signaleren we echter toch wat economische factoren die een *potentieel* risico zijn voor verhoudingen tussen specifieke groepen.

Starters op de arbeidsmarkt en dertigers

De positie van 'starters' op de arbeidsmarkt lijkt zwakker te zijn dan zij vele generaties achtereen was. Het SCP constateerde onlangs dat dertigers een groep zijn met relatief lage inkomens, instabiele contracten en oplopende vaste verplichtingen. Alhoewel de afgelopen jaren sprake was van een stabiele en lage jeugdwerkloosheid in vergelijking met andere Europese landen, is deze vanaf halverwege 2012 sneller gestegen dan de algehele werkloosheid in Nederland ¹⁰⁵ en zijn de vooruitzichten negatief ¹⁰⁶.

Hoewel de situatie in Nederland verre van vergelijkbaar is met die in Zuid Europa, is ook Nederland niet immuun voor de internationale context waarin tegenstellingen tussen jongeren en ouderen steeds scherper in beeld komen. In mediterrane landen, zoals besproken in de casus over crisisrellen, zien we sterke en groeiende morele verontwaardiging over de verkwanseling van de belangen van de jongere generatie door een corrupte 'oude' politiek. In Italië appelleert de Movimento 5 Stelle (M5S, opgericht door Beppe Grillo en Gianroberto Casaleggio) met succes aan dit thema. Op de achtergrond speelt hier een vraagstuk dat ook in Nederland relevant is: het risico op een maatschappelijke tegenstelling doordat een oudere middenklasse generatie gaat ijveren voor het behoud van verworven rechten, terwijl jongeren juist die generatie verantwoordelijk houden voor de ontstane crisis.

Maar alhoewel in Nederland (althans volgens de toenmalige SCP directeur Paul Schnabel) weliswaar een *basis* bestaat voor het ontstaan van een gedeelde sociale identiteit binnen deze groep, is vooralsnog weinig sprake van organisatie of mobilisatie voor collectieve doelen of van morele verontwaardiging. Kortom: er is hier nog weinig aan de hand maar gezien het intense gebruik van sociale media in deze groep zou de situatie vrij abrupt kunnen veranderen.

Jonge allochtonen

Een specifieke groep die bedreigd wordt met acute economische achterstelling zijn allochtone jongeren. De jeugdwerkloosheid onder deze groep stijgt snel tot zeer problematische hoogte (Gijsberts, Huijnk & Dagevos, 2011; Andriessen, Nievers & Dagevos, 2012). Op langere termijn leidt die achterstand tot scherpe tegenstellingen. Vanwege het samenvallen van etnische, economische en (deels) religieuze verschillen is dit onmiskenbaar een fors risico. Preventief beleid lijkt hier op zijn plaats.

Ouderen en 50-plussers

Een meer specifiek Nederlands fenomeen is de schijnbare onvrede en onrust onder ouderen over de aantasting van verworven rechten. Het grote verschil met de 30ers lijkt hier de aandacht voor dit thema in de politiek. De aanwezigheid van de 50plus partij en het succes ervan in de peilingen jaagt deze aandacht aan. Gezien de demografische samenstelling van de bevolking is dit een groep van belang. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of dit een groep is die beschikt over een sterke gedeelde sociale identiteit: het is zeer wel mogelijk dat de politieke effectiviteit van de 50plus partij verhult dat een groot deel van de achterban uiteindelijk solidariteit verkiest boven de verworven rechten.

De overheid

92 Alhoewel macro-economische tegenslag vaak leidt tot een meer repressieve overheid, lijkt de huidige recessie vooralsnog niet dat effect te hebben. Wellicht is dat een consequentie van het feit dat de roep om repressie al enige tijd voor de recessie sterk was toegenomen (zie politieke predictoren hieronder).

Bezuinigingen en hun effecten op andere groepen

Bezuinigingen kunnen lokaal een sterk gevoel van onrecht oproepen bij getroffen groepen (bijv. studenten, kunstenaars) die vervolgens gaan demonstreren en acties voeren. Op basis van de huidige situatie zouden protesten zich kunnen beperken tot verbetering van de eigen situatie c.q. specifieke pijnpunten. Aanhoudende bezuinigingen zijn daarnaast een mogelijke aanleiding voor massaler protest op het moment dat bezuinigingen samenvallen met tegenstellingen tussen burger en overheid.

Politieke predictoren

Voor politieke onrust geldt, net als voor economische onrust, dat het de overheid en het publieke discours doorgaans meer beroert dan de bevolking. Daardoor kan in de publieke perceptie Leiden in last lijken, terwijl de Leidenaren tevreden in het persoonlijke leven staan. Politieke onrust en veranderlijkheid is er in Nederland volop. Sinds de landelijke verkiezingen van 2002 stemt zo'n 20-25% van de bevolking op partijen die zich profileren als anti-establishment, kunnen 'grote' partijen steeds minder rekenen op een vaste achterban en zien we regelmatig kleine of nieuwe partijen die zich kortstondig groot wanen. De stabiliteit neemt nog iets verder af doordat de gedroomde achterban uit de peilingen een steeds serieuzere machtsfactor wordt. Ondertussen blijft het vertrouwen in de overheid en politiek gedurende een groot deel van de periode van onrust hoog, met slechts in de laatste jaren enige daling (zie hieronder).

Politieke onrust kan op diverse manieren de onrust bij specifieke groepen doen toenemen. Enerzijds bestaat de neiging tot een sterkere accentuatie van de verschillen tussen categorieën (allochtonen-autochtonen, Westerlingen-Islamieten, Noord-Europese EU landen vs. PIGS, Nederlanders vs. Oost-Europese arbeidsmigranten). Het verdwijnen van de nuance uit het politiek en publiek debat lijkt primair gemotiveerd uit het creëren van een sterk 'wij' gevoel binnen de eigen groep (zie ook Reicher & Hopkins, 2000). Of dat effectief is valt te betwijfelen: geen enkele politieke partij slaagde erin een groot deel van het electoraat blijvend aan zich te binden met dergelijke retoriek. Ondertussen biedt de stigmatisering van 'de ander' een garantie dat onderliggende partijen zich onrechtvaardig bejegend, onbegrepen en niet gehoord voelen, vergroot het de kans dat zij zich gaan organiseren tegen de behandeling die hun ten deel valt of (wellicht nog erger) dat zij zich afkeren van de samenleving en niet langer participeren. Het risico van een self-fulfilling prophecy is hier evident aanwezig. Waar sprake is van mobilisatie vergroot dit de kans op conflict tussen groepen. Waar dit verschillende groepen Nederlanders betreft kan het leiden tot uitwassen als eigenrichting of opstootjes. Waar het de relatie groep-overheid betreft kan het leiden tot uitwassen als rellen en oproer.

Anderzijds gaat onrust gepaard met een behoefte aan krachtig leiderschap en 'zero' tolerantie. De risico's hiervan zijn in het voorgaande uitgebreid besproken. In het algemeen geldt dat repressie gericht en gedoseerd moet worden toegepast. Aan de uitvoerende kant

wordt dat beleid in Nederland doorgaans intelligent, consciëntieus en effectief gehanteerd – politie is over het algemeen terughoudend met gebruik van geweld en probeert incidenten zoveel mogelijk pratend op te lossen. In een context echter waarin politiek gaat hameren op keiharde interventie tegen ‘probleemgroepen’ wordt zelfs gedifferentieerd en gedoseerd optreden van politie riskant. De legitimiteit van het optreden van de politie spreekt niet langer voor zich. Het risico op een situatie als die in London is weliswaar zeer gering (mede omdat de legitimiteit van het Nederlandse politioptreden doorgaans als hoog wordt ervaren) het moge duidelijk zijn dat het van belang is deze gezonde uitgangspositie te koesteren.

Sociaal structurele predictoren

Zoals besproken in het vorige hoofdstuk zijn sociale tegenstellingen tussen groepen een van de belangrijkste voorspellers voor onrust, met name als deze tegenstellingen gepaard gaan met sterke morele gevoelens zoals verontwaardiging, walging of minachting. Vinden we in Nederland dergelijke scherpe tegenstellingen tussen groepen mensen? Hierbij is van belang in hoeverre deze gevoelens diep gevoeld en breed gedragen zijn: pas dan kunnen tegenstellingen tot een substantiële ontwrichting van de samenleving leiden.

Burger en overheid

Wellicht het grootste risico op onrust bestaat als burgers een sterk wantrouwen of vijandschap voelen jegens overheid (zowel landelijk als lokaal). In haar meest extreme vorm mondt dit uit tot grootschalige ongehoorzaamheid of zelfs revolutie. Ook op kleinere schaal kunnen spanningen tussen burger en overheid sterk bijdragen aan escalatie van geweld. Waar de legitimiteit van overheidshandelingen betwist wordt is het risico hoog.

Over het algemeen is het vertrouwen in de overheid in Nederland hoog. Gevoelens van wantrouwen bestaan wellicht in bepaalde subgroepen en kunnen ook ‘spontaan’ opbloeien in concrete situaties (zoals bij de nieuwjaarsvieringen). Ook is het zo dat vertrouwen in de overheid de laatste jaren iets daalt, net als in andere Europese landen.¹⁰⁷ Maar aangezien (nog) geen sprake is van breed gedragen wantrouwen jegens overheid en/of politie, lijkt het risico op onrust vanwege illegitiem optreden vrij gering.

Er zijn echter verschillende ontwikkelingen die dit kunnen ondermijnen. Enerzijds stoot de rijksoverheid steeds meer taken af – het direct contact met burgers neemt hierdoor af. Anderzijds moeten gemeenten meer taken vervullen bij een krimpend budget. Hierdoor kan het niveau van voorzieningen dalen en dit tast mogelijk het vertrouwen in lokale overheden aan. Verder kunnen tegenstellingen tussen lokale belangen en nationale politiek het vertrouwen van grote groepen burgers in de overheid doen afnemen. Lokaal ongenoegen met de landelijke politiek lijkt een belangrijke factor te spelen ook in de recente Nationale verkiezingsuitslagen en -opkomst in Limburg, Friesland en Oost-Groningen. Ondanks deze potentiële risico's constateren we op dit moment dat vertrouwen van burgers in overheid

weliswaar iets afkalft, maar nog steeds op redelijk hoog niveau zit. Wij schatten het risico dan ook laag in.

Meer algemeen neemt het risico op massale onlusten toe met de perceptie dat politie, justitie, landelijke en lokale overheid allen eendrachtig handelen op een wijze die niet legitiem is. Hier zit een zekere spanning met de goede afstemming die men om organisatorische redenen nastreeft: pluriformiteit biedt mogelijkheden voor burgers om verhaal te halen.

De 'elite'

Er zouden sterk negatieve gevoelens van onvrede bestaan over 'de elite.' Alhoewel dit in de media veel besproken is (mede dankzij de populariteit van partijen als PVV en SP), is het niet gemakkelijk vast te stellen over welke groep het hier gaat. De laatste 2 jaar daalt het vertrouwen in overheden, grote bedrijven, banken en andere instellingen, tegen een lichte groei van het vertrouwen in midden- en kleinbedrijf.¹⁰⁸ Het SCP signaleert verder dat een groot deel van de Nederlanders een maatschappelijke tegenstelling ziet tussen lager- en hoger opgeleiden, arm en rijk en in iets mindere mate tussen werkgevers en -nemers (Den Ridder, Dekker, & van Ditmars, 2012).

Achterdocht jegens de elite komt niet louter voort uit rancune en afgunst: het verwijt van een 'graaicultuur' wijst op een verwijt van onverantwoordelijk gedrag en egocentrisme. Zo is vertrouwen in banken sinds 2006 gedaald van 72% naar 31%.¹⁰⁹ Dit is een zorgelijke ontwikkeling want het suggereert dat er een basis bestaat waarop tegenstellingen tussen bovenlaag (mogelijkheid inclusief overheid) en de 'gewone mens' kunnen opbloeien. Toch constateert het SCP dat deze tegenstellingen vooralsnog niet uitmonden in de perceptie dat er een conflict zou zijn (Den Ridder et al., 2012).

Minderheden

Alhoewel het verband tussen etniciteit en onlusten vaak minder eenduidig is dan buitenstaanders aannemen, zijn raciale spanningen onmiskenbaar een risicofactor¹¹⁰. Minderheden zorgen allereerst voor risico's op onrust bij de autochtone bevolking. In de periode 1960-1990 was sprake van verzet tegen gastarbeiders (Adang et al., 2010). Sinds 2000 is veel aandacht voor angst en haat jegens Islam en jegens specifieke groepen (met name Marokkaanse jonge mannen). Het electorale succes van de PVV suggereert dat deze emoties in staat zijn groepen mensen te mobiliseren – op zich niet verwonderlijk gegeven het niveau van xenofobe attitudes in Nederland (Dagevos, Gijsberts, & van Praag, 2003). Toch valt op dat zorgen van autochtone Nederlanders over immigratie en minderheidsgroepen (Marokkanen, Antilianen) zich doorgaans niet vertalen in frictie op wijkniveau tussen burens (Ufkes, 2011).

Kijkend naar de minderheden zelf, dan is ook hier evident dat etniciteit een rol kan spelen bij spanningen en onrust. In de jaren 1960 en 1970 was sprake van protest en gijzelingen

door Molukse Nederlanders. Sinds de jaren 1990 worden met name Marokkaanse en Antilliaanse jongeren bovengemiddeld vaak van criminaliteit verdacht en was sprake van enkele kleine opstootjes.

Alhoewel op dit moment geen gedeelde identiteit bestaat onder etnische minderheden waarbij ofwel andere bevolkingsgroepen in Nederland, ofwel de overheid als geheel, als structurele vijand gezien worden, is er reden tot zorg. Bij sommige groepen (met name Marokkanen, Turken en Antillianen) is sprake van een zeer snel stijgende (jeugd) werkloosheid ten opzichte van autochtonen,¹¹¹ een forse inkomensachterstand en een zeker mate van fysieke segregatie. Daarnaast is de stigmatisering van hele groepen een aanjager van tegenstellingen. Voorkomen moet worden dat deze combinatie van factoren uitmond in het ontstaan van een subcultuur waarin wij/zij tegenstellingen centraal staan.

Tenslotte is het de moeite waard om kort iets te zeggen over de stijgende aantallen arbeidsmigranten uit Oost-Europa en uit de mediterrane landen. In 2011 werkten zo'n 200.000 Oost-Europeanen in Nederland (Wobma & Van der Vliet, 2011) – alhoewel dit aantal lijkt te stabiliseren in 2012, zijn dat er in absolute zin veel. Verder ligt in de lijn der verwachting dat de arbeidsmigratie uit mediterrane landen kan toenemen als gevolg van de hoge jeugdwerkloosheid gecombineerd met het gevoel van uitzichtloosheid. Daarmee komen naar verwachting ook veel hoger opgeleiden naar Nederland. Al deze migranten kunnen de druk op autochtonen vergroten, bijvoorbeeld op de dertigers en starters op de arbeidsmarkt die (zoals hierboven besproken) problemen hebben een economisch stabiel bestaan op te bouwen. Bovendien concurreren deze migranten met tweede generatie allochtonen uit landen als Turkije en Marokko die, zoals hierboven gezegd, een zwakke positie op de arbeidsmarkt hebben.

Lokale tegenstellingen en sociale bewegingen

Politie en overheden

Op lokaal niveau blijken met name interacties tussen politie en bevolking cruciaal in het escaleren of de-escaleren van onrust. Een breed gedragen gevoel van onrecht en woede jegens de politie is onmiskenbaar een groot risico. Op dit moment lijkt daarvan in Nederland geen sprake. Zo heeft de invoering van de identificatieplicht niet merkbaar geleid tot spanningen, mogelijk mede omdat weinig sprake lijkt te zijn van stereotypering door de politie (Everwijn, Jongebreur, & Lolkema, 2009). Wel moet opgemerkt dat effecten van identificatieplicht, preventief fouilleren en andere instrumenten die de legitimiteit en het gezag van de politie kunnen ondermijnen nog beter onderzocht kunnen worden (Eijkman, 2010).

Aandachtspunt is verder de mogelijke toename in de mate van repressie, gecombineerd met de centralisatie van politietaken (Cachet & Marks, 2009; Das, Huberts & van Steden, 2007). Zorgen over politiegeweld lijken toe te nemen (onder meer uitmondend in toegenomen

aandacht in media en onderzoek van de nationale ombudsman). Tot op heden slaagt de Nederlandse politie erin om bij riskante incidenten, zoals onhandig politieoptreden of de ongelukkige dood van een lid van een minderheidsgroep, onlusten te voorkomen (Adang et al. 2010; van de Klomp, Adang & van den Brink, 2011). Cruciaal in de Nederlandse aanpak is de directe communicatie tussen (buurt)agenten en de bewoners en slachtoffers, in combinatie met gerichte repressie (soms grootschalig). Het voorkomen van dergelijke incidenten moet een prioriteit blijven.

Tenslotte merken we op dat burgers doorgaans enkel direct contact hebben met de overheid op lokaal niveau. In weerwil van de grote thema's die de politiek en het publiek discours beroeren, is het waarschijnlijk de kwaliteit van dit lokale contact die doorslaggevend is bij het bepalen van het vertrouwen in 'de overheid' en het welbevinden van de burger. Burgers vinden de economie en andere thema's op macroniveau weliswaar belangrijk, het grootste belang hechten zij (ondanks de crisis) aan sociaal gedrag, verdraagzaamheid en zorg voor de zwakkeren in de samenleving. Het contrast met het belang van deze thema's in de politiek is schril (Den Ridder, Dekker, & van Ditmars, 2012; Dekker, van Houwelingen en Pommer, 2012). Het risico is hier dat de perceptie ontstaat dat dit thema's zijn waar overheden zich terugtrekken – dit ondermijnt de legitimiteit van overheden.

Sociale bewegingen

Lokaal kunnen scherpe tegenstellingen ontstaan rond specifieke thema's of gebeurtenissen. Zoals hierboven geconstateerd hebben zulke lokale thema's ook een nationale impact. Een illustratie is de succesvolle M5S van Grillo in Italië. Veel van de kernthema's in het program van deze partij zijn ontleend aan lokaal protest en specifieke issues. Zoals besproken zagen we in Italië gedurende 2010-2011 geen coherent nationaal protest tegen bezuinigingen—dit thema is ook niet centraal in M5S. Wel zagen we in recente jaren lokale (en later nationale) protesten tegen voorgenomen wetgeving om watervoorziening te privatiseren, tegen de bouw van een HSL tussen Turijn en Lyon en van studenten tegen regeringsplannen. Al deze thema's herkennen we in het program van de M5S.

In Nederland zijn we niet onbekend met het fenomeen dat een nationale beweging (zoals Leefbaar Nederland) voortbouwt op lokale bewegingen die zich richten op tegenstellingen die mensen op wijkniveau en stadsniveau beroeren. De reactie op dit soort bewegingen in het nationale discours in en de media is inmiddels een herkenbare: Men struikelt over het gebrek aan een coherente visie en een gebrekkige organisatie, met als risico dat men de authenticiteit en de realiteit van de onderliggende emoties van de achterban onvoldoende erkent en verrast wordt door het succes van 'clowns' als Grillo (of in Nederland Fortuyn, Wilders en Krol).

Zelforganisatie en zelfredzaamheid

In de casus over crisisonlusten zagen we naast protest ook een toename in alternatieve (lokale) economische activiteiten. In deze nieuwe netwerken en uitwisselingen ligt de

nadruk op lokale ruilhandel, met een verscheidenheid aan organisatievormen. In Nederland zijn er eveneens initiatieven die als dergelijke nieuwe, alternatieve vormen van lokale economie benoemd kunnen worden. Een voorbeeld zijn zogenaamde ‘LETS’ (Local Exchange Trade Systems): 85 verschillende ruilkringen verspreid over heel Nederland.¹¹²

Ook op andere vlakken lijken er in Nederland bewegingen te zijn om vanuit lokale gemeenschappen diensten en goederen te leveren, zoals het delen van maaltijden via ‘thuis afgehaald,’ het gezamenlijk organiseren van kinderopvang of uitwisselen van andere diensten (zie o.m. VPRO Tegenlicht, 28 januari 2013. ‘Gaten in de Markt’¹¹³).

Zien we hier de verwezenlijking van een liberaal ideaal? Internationale ervaringen illustreren enerzijds de vitaliteit van deze burgerbewegingen: het belang ervan in steden als Barcelona schijnt groot te zijn. Anderzijds illustreren ze de risico’s van een terugtrekkende en falende overheid. Enkele voorbeelden: David Cameron’s ‘big society’ was een *idee* waar politici vol lof over spraken. In de beleidspraktijk worden lokale en centrale overheden echter geconfronteerd met zeer drastische bezuinigingen. Dit ondermijnt het vermogen van overheden om te participeren in de gedroomde cultuuromslag. Zoals we zagen in de casus over Londense rijken voelen burgers zich aan hun lot overgelaten. Ook de alternatieve economie in Spanje en Griekenland is niet louter een succesverhaal. Velen zijn er op toegewezen om in de eerste levensbehoeften te voorzien. Ze worden gedreven door persoonlijke wanhoop, politieke afwijzing van corrupte overheden en collectieve afkeer van de consumptiemaatschappij. Niet allemaal liberale idealen, lijkt ons.

In Nederland zijn deze bewegingen nog niet bijzonder groot, worden ze evenmin gevoed door wanhoop en corruptie, maar (lijkt ons) wel door de wens om alternatieven te vinden voor ‘de vrije markt’ en uit achterdocht jegens grote bedrijven. Alhoewel de aard van de participatie van overheden in deze *alternatieve economie* deels een politieke keuze is, zou het in onze ogen onverstandig en onwenselijk zijn als de overheid er geheel niet aan deelneemt. In tegendeel; er zijn goede redenen om er actief betrokken bij te zijn en om dergelijke burgerbewegingen zelfs te faciliteren. Maatgevend moet zijn of de beoogde doelen van deze bewegingen legitiem zijn en ze de kwaliteit van leven vergroten, niet of de overheid of politiek zich herkennen in de idealen. Een belangrijke toekomstige reden is dat een dergelijke opstelling een probaat middel is om scherpe tegenstellingen te vermijden en om sociale onvrede vroegtijdig te signaleren. Anderzijds is het een risico als de overheid zich exclusief richt op de reguliere economie in tijden waarin een aanzienlijk deel van de bevolking de legitimiteit van het marktdenken ter discussie stelt.

98 Demografische, psychologische en fysiologische factoren

In de literatuurstudie is ingegaan op de rol van demografische, psychologische en fysiologische predictoren van sociale onrust. Wat betreft de terugkoppeling daarvan naar Nederland is onze inschatting dat hierin geen specifieke risicofactor voor Nederland

schuilt. Om een compleet beeld te krijgen van de factoren die meespelen bij sociale onvrede en onlusten kan niet voorbij gegaan worden aan de invloed van dergelijke factoren. Echter, de daarbij besproken mechanismen zijn ofwel onveranderlijk (bijv. concentraties van jonge mannen in bepaalde steden, het puberbrein), niet te beïnvloeden middels beleid (bijvoorbeeld klimaat) ofwel niet realistisch om te handhaven in de praktijk (een alcoholverbod).

Omgevingsfactoren

In Nederland is de laatste twee decennia ingezet op stadsplanning en stadsvernieuwing binnen vier deelgebieden van het GrotestedenBeleid: economisch, fysiek, sociaal en veiligheid (Musterd & Ostendorf, 2008). In het beleid is sprake van integratie van deze verschillende factoren waarbij men uitgaat van een benadering op buurt- en wijkniveau, hoewel er in de praktijk de nodige kanttekeningen bij de uitvoering te maken zijn (zie hiervoor Musterd & Ostendorf, 2008). Verder is in Nederland de sociale of etnische segregatie in wijken redelijk beperkt in vergelijking met andere landen (Fainstein, 2005; Musterd & Ostendorf, 2008; Gilderbloom, Hanka & Lasley, 2009). De Integrale Veiligheidsmonitor (2011) laat zien dat de sociale cohesie sinds 2008 stabiel blijft en dan een grote meerderheid (71%) van mensen tevreden is over de bevolkingssamenstelling. Ook is een grote meerderheid tevreden over de fysieke omgeving in de buurt. Op wijkniveau blijkt uit de leefbaarheidsbarometer (Leefbaarheid en Balans, 2011) in vrijwel alle Nederlandse gemeenten een vermindering te zijn in de negatieve invloed van bevolkingssamenstelling op de leefbaarheid, waarbij de grootste verbetering plaatsvond tussen 1998 en 2008. Over het algemeen is de conclusie dat de leefbaarheid met name is verbeterd sinds 1998 door gericht beleid in gebieden met leefbaarheidsproblemen.

Al met al lijkt in Nederland het risico op structurele sociale onvrede door ruimtelijke ordening (segregatie, sociale exclusie en achterstelling) beperkt. Wel constateren we dat genoemde analyse niet noodzakelijk verband houdt met de beeldvorming van deze situatie in de media en in het publieke debat.¹¹⁴ Zo kan ook in situaties waarin feitelijk gezien weinig tegenstellingen binnen of tussen wijken bestaan, toch grote onvrede en onrust bestaan.

Massamedia

Communicatie en media staan centraal in ons model als verbinding tussen verschillende globale en lokale factoren die kunnen leiden tot collectieve actie of onvrede. In de literatuurstudie is reeds ingegaan op welke manier de media een rol kunnen spelen in het ontstaan, versterken of juist verminderen van tegenstellingen in een samenleving. Nederland vormt op dit punt geen uitzondering. Er is bijvoorbeeld sprake van stigmatiserende beeldvorming van ‘probleemwijken’ in zowel regionale en nationale pers (Costera Meijer, 2013) en van ‘knoflooklanden’ die verantwoordelijk zouden zijn

voor de crisis (zie casus crisis). De invloed van deze beeldvorming op de escalatie van sociale problemen en het uitbreken van onrust is onmiskenbaar. Mediahypes kunnen een acuut gevaar opleveren op verstoringen van de openbare orde. Langdurig negatieve of stigmatiserende beeldvorming zorgt voor verscherping van tegenstellingen en draagt daarmee bij aan latente risico's. Tenslotte zorgt mediaberichtgeving voor aanzienlijke onrust en escalatie van problemen *na afloop* van gebeurtenissen.¹¹⁵ Deze conclusies worden onder meer geschraagd door de casussen: media spelen in alle besproken gevallen een prominente rol in de oorzaak en escalatie van sociale onrust.

Overheid en media: legimitatie van geweld en eigenrichting

Een belangrijke risicofactor is de overheid zelf en haar reacties op incidenten via diezelfde media. We hebben in het onderzoek op diverse punten gewezen op de invloed van uitlatingen in de media op de beeldvorming van (en bijdrage aan) sociale onvrede. Enerzijds is er een risico dat voortvloeit uit de combinatie van een relatieve afwezigheid van feiten in de berichtgeving, zonder dat dit ten koste gaat van de hoeveelheid opinies en duiding. Hiermee spelen media een nadrukkelijke rol in de vorming van morele oordelen. Overheden en politiek zouden zich in situaties die intrinsiek onduidelijk zijn niet moeten verlagen tot het aanwakkeren van deze emoties en zouden zich actiever op kunnen stellen in het bufferen van negatieve emoties. Het risico dat burgers geweld of eigenrecht toepassen is immers reëel. Voorbeelden vinden we in de vestiging van een veroordeelde pedofiel in zijn oude woonwijk¹¹⁶, de moord op Marianne Vaatstra¹¹⁷ of de veelbesproken dood van de grensrechter bij een amateurvoetbalwedstrijd¹¹⁸.

De overheid zou zich meer rekenschap kunnen geven van de consequenties van de emoties die de berichtgeving over dit soort incidenten oproept. In situaties waarin emotionele verontwaardiging ontstaat, wil men graag zien dat overheden recht doen. Situaties waarin chaos en wanorde lijkt te heersen roepen om het herstel van orde. Dergelijke emoties zijn bij uitstek situaties waarin politici zich graag laat horen en waarbij de overheid zich verschoont van reacties (bijvoorbeeld omdat nader onderzoek vereist is). Dat lijkt ons een onwenselijke rolverdeling: daar waar sprake is van fel oplaaiende emoties ligt een basis voor onrust en is adequaat ingrijpen vereist. Daar waar politici dit aanwakkeren vervaagt de grens tussen politiek en het mobiliseren van onrust of eigenrichting.

In het formuleren van een 'officiële' reactie van overheden is een factor dat de toedracht van incidenten (zeker als het om massale incidenten gaat) doorgaans lang onduidelijk blijft. De eerste reacties van kranten en opiniemakers slaan doorgaans de plank gedeeltelijk of geheel mis. Overheden moeten zich dan ook afvragen wat de motieven zijn van mensen voor wie het gesneden koek is wat er gebeurde (wellicht vooral als het hier om onderdelen van de overheid of politiek gaat die als direct betrokkenen een belang hebben in het vormen van de publieke opinie over een incident). Die onduidelijkheid hoeft niet te betekenen dat overheden zich afzijdig moeten houden: juist het tegenspreken van geruchten en het ondermijnen van voorbarige opinies en stemmingmakerij lijkt ons een essentieel onderdeel van de preventie van onnodige sociale onrust.

Communicatie en communicatietechnologie

Nederland is in Europa koploper (met IJsland) wat betreft van het gebruik van internet voor sociale netwerken en instant messaging.¹¹⁹ Alhoewel er geen direct verband bestaat tussen moderne communicatietechnologie en sociale onvrede of onlusten, is hierboven betoogd dat moderne communicatietechnologie allerm minst ‘neutraal’ is. We zien een toenemend belang van persoonlijke netwerken. Ook is sprake van vervaging tussen interpersoonlijke communicatie en massacommunicatie. Het publieke discours wordt steeds diffuser.

Voor wat betreft de organisatie van protest geldt dat de kans op spontane acties en initiatieven toeneemt – mobilisatie vindt in toenemende mate via sociale netwerken plaats. Door de reikwijdte hiervan kan men in korte tijd op meerdere locaties grote aantallen mobiliseren.

Daarnaast heeft communicatietechnologie een wezenlijke invloed op het type informatie dat mensen bereikt. Mensen worden autonomer in hun keuze van nieuws en kennis en het aanbod neemt enorm toe; dit maakt beeldvorming nog oncontroleerbaarder dan ze al was. Zowel onder burgers als onder overheid neemt de kennis van heersende meningen en circulerende geruchten toe. Deze trend biedt ook kansen. Het wordt voor overheden transparanter wat ‘speelt’ en men kan middels voorlichting actief inspelen op de sterke behoefte tot verificatie van circulerende geruchten. Het actief ontkrachten van geruchten op Twitter zorgde bijvoorbeeld na het schietincident in Alphen aan de Rijn voor rust en vertrouwen in de afwikkeling.

Tenslotte is onze verwachting dat het ontstaan van onvrede elders in de wereld sneller overslaat naar Nederland door een betere informatievoorziening en grotere toegang tot alternatieve nieuwsbronnen. Hierdoor zullen onlusten en protestacties in buitenland steeds relevanter worden voor ontwikkelingen in eigen land.

Samenvattend

In de inleiding van dit rapport bespraken we een taxonomie van massagedrag. In die taxonomie neemt het risico op massale sociale onrust toe als grootschalige wijf/zij verschillen aanwezig zijn. Met name als de overheid zelf centraal staat in deze tegenstellingen, is het risico hoog. In Nederland zijn echter feitelijk maar weinig echt scherpe tegenstellingen te constateren. We bespraken er enkele: ze illustreren waar overheden zich op kunnen richten bij het signaleren van risico’s op sociale onrust en het oriënteren op preventief beleid. Allereerst is er de onvrede over specifieke etnische groepen (Marokkanen, Turken) en in de toekomst wellicht ook bepaalde nieuwe groepen arbeidsmigranten uit Oost- en Zuid-Europa. Op nationaal niveau is er een mogelijke tegenstelling tussen jongeren en ouderen die tot onvrede kan leiden. Op lokaal niveau zijn er burgerinitiatieven die de legitimiteit van de overheid op termijn kunnen ondermijnen.

En tenslotte zien we een risico in de mogelijke toename van de repressie en de centralisering van politie.

Het risico op grote onrust neemt eveneens toe als deelnemers aan bijeenkomsten een expliciet gemeenschappelijk doel hebben. Dergelijke bijeenkomsten zijn er in Nederland op dit moment maar weinig. Het grootste risico voor Nederland blijft echter spontane ordeverstoring, bijvoorbeeld in het kader van risicovol feestgedrag als met Nieuwjaar (maar dus ook incidenteel op feesten in Hoek van Holland of bij 'ProjectX' in Haren). Alhoewel in deze situaties kortstondig een tegenstelling tussen 'wij' (feestgangers) en 'zij' (ME, politie) kan ontstaan, heeft deze geen langdurige basis.

Tenslotte maakt de taxonomie een onderscheid tussen protest georganiseerd door een specifieke organisatie met langdurige oogmerken en meer spontane protesten en bijeenkomsten. Hierbij lijkt een verschuiving te ontstaan, weg van de invloed van georganiseerde sociale bewegingen en richting bottom-up protest. Dit bottom-up karakter wordt versterkt door beeldvorming in de media en in het politieke discours en door het toenemende gebruik van sociale media.

Al deze concrete conclusies en aanwijzingen zijn uiteraard gebaseerd op een nogal subjectieve inventarisatie van verschillende factoren die ons op dit moment bekend zijn. Deze conclusies zijn beperkt houdbaar. Belangrijker dan de concrete lessen vinden wij dan ook de meer algemene implicaties voor beleid die uit onze analyse voortvloeien. Op basis van literatuurstudie en casussen kan een aantal algemene aanbevelingen worden geformuleerd. Hieronder doen wij een poging om de toch al stevig gecondenseerde theorie nog verder samen te vatten tot een compacte visie op beleidsprincipes.

Beleidsprincipes

Zijn uit het voorgaande algemene principes te destilleren voor beleid ter preventie van sociale onvrede en onlusten? We deden een poging om op basis van theorie en casussen een zeer globale leidraad te formuleren. Deze leidraad kreeg de vorm van een beleidsmatrix (zie tabel 2) gebaseerd op het theoretisch model in combinatie met een specifieke methodiek die we ontleen aan de publieke ordehandhaving. Ter toelichting bespreken we eerst de gehanteerde methodiek. Vervolgens bespreken we hoe de verschillende elementen van het theoretisch model erin terugkomen.

Tabel 2: Beleidsmatrix ter preventie van sociale onrust en onlusten

	ACHTERGROND		VOORGROND		(POTENTIEEL) INCIDENT		
	Sociaal-structurele verhoudingen	Netwerken en buurten	Massamedia	Sociale media	Gelegenheid	Gebeurtenis	Katalysatoren
Signalering en analyse	In kaart brengen van groepen en de morele- en machtsverhoudingen		In kaart brengen van <i>beeldvorming</i> over groepen, etc.		Signalering van: gelegenheden tot protest en mobilisatie van grote groepen; het ontstaan van nieuwe groepen; abrupte veranderingen in morele- en machtsverhoudingen		
Communicatie en Dialoog	Dialoog gericht op verificatie en onderhouden relaties. Indien interventies noodzakelijk lijken: heldere communicatie over doelstellingen etc. naar doelgroep (extern) maar ook binnen overheid (intern)						
Facilitatie van legitieme doelen	Bijvoorbeeld gericht op het integreren van sociale netwerken, het openen van communicatiekanalen, het reduceren van morele commotie.		Samenwerken aan correcte beeldvorming. Bij misleidende beeldvorming: feitelijke correcties gericht op reduceren invloed bron.		Samenwerken aan aanpak problemen en handhaven orde		
Probleemgerichte interventie	Gedifferentieerde interventies: kortstondig en gericht op verwijdering van het probleem met minimale verstoring van onderlinge verhoudingen						

De methodiek is samengevat in de eerste kolom van de tabel. We grijpen hier terug op een visie op ordehandhaving (Reicher et al., 2007) die zich in de praktijk bewezen heeft. Deze visie is geënt op een sociale identiteitsbenadering van massagedrag (zie o.m. Reicher, 1996) en sluit goed aan bij de analyse hierboven. Veel elementen uit deze visie herkennen we in, bijvoorbeeld, de Nederlandse code voor goed openbaar bestuur, met een belangrijk verschil: ze is toegesneden op een analyse van groepsprocessen en benadrukt dat de overheid zelf een deel moet uitmaken in die analyse als mogelijke bron van conflict.

De visie kan worden toegepast op kleine incidenten, maar is tevens ‘schaalbaar’ en daarmee geschikt voor beleid ten aanzien van grotere gemeenschappen en langere perioden. Vier eenvoudige kernprincipes liggen ten grondslag aan deze benadering.

1. Signalering en analyse

Effectieve preventie is onmogelijk zonder het signaleren en begrijpen van tegenstellingen. Verzamel hiertoe kennis, niet alleen over groepen die voor acute problemen zorgen (bijvoorbeeld ‘hooligans’), maar ook over bevolkingsdelen waar deze (doorgaans kleine) groep uit voortkomt en over grotere groepen waartussen tegenstellingen bestaan. Verzamel tevens kennis over de relatie tussen overheden en deze groepen. Begrip voor tegenstellingen tussen partijen geschiedt op basis van empathie voor beider perspectieven.

Belangrijk signaal voor het risico op onlusten door een specifieke groep zijn de morele oordelen die men heeft over anderen (bijvoorbeeld verontwaardiging, minachting, walging of wrok). Onrust is waarschijnlijker naarmate deze emoties (a) sterker aanwezig zijn, (b) sociaal *gedeeld* worden en (c) de uiting ervan normatief is. Met name de tegenstellingen die als onrechtvaardig worden ervaren leiden tot onrust. De beeldvorming van tegenstellingen in de media moet hierbij niet als maatgevend worden beschouwd voor werkelijke tegenstellingen.

Naast tegenstellingen en morele commotie dient er oog te zijn voor machtsverhoudingen. Als deze instabiel zijn neemt de kans op onrust toe. Als deze stabiel zijn dan schikt men zich doorgaans.

Effectieve preventie hangt met name af van een goed begrip van wat een bevolkingsdeel of gemeenschap *wil*. Wat is de basis voor de sociale identiteit van de verschillende groepen? Leer deze groep van binnenuit kennen, begrijp wat normatief is, begrijp wat haar doelen zijn.

2. Communicatie en dialoog

Onderhoud goede communicatiekanalen met de gemeenschap. Vertrouw hierbij niet teveel op de media (die stigmatiseert en stereotypeert te veel—dat vergroot frictie). Vertrouw ook niet teveel op contact met leiders of vertegenwoordigers van een gemeenschap. Zoek liever naar een breed palet directe kanalen op alle bestuursniveaus. Communicatie en dialoog zijn enerzijds van belang voor de verificatie (en correctie) van kennis over verschillende groepen in de samenleving (zie 1). Een tweede doel van goede communicatiekanalen is dat hiermee relaties tussen de overheid en verschillende bevolkingsgroepen worden onderhouden—dit reduceert de kans op conflict.

Dialoog is tenslotte essentieel als beleid wordt ontwikkeld en uitgevoerd dat de gemeenschap direct raakt en dat direct betrekking heeft op geconstateerde tegenstellingen. Het doel van goede communicatie en dialoog is hierbij de zorg dat beleidsdoelen bekend zijn en de mogelijkheid te bieden tot inspraak en feedback, gekoppeld met bereidheid het beleid bij te stellen als het tegenstellingen onbedoeld aanwakkert.

3. Facilitatie van legitieme doelen

De overkoepelende doelen die groepen burgers, gemeenschappen en overheid nastreven zijn doorgaans globaal dezelfde. In de meeste situaties kunnen overheden dan ook samenwerken met groepen en gemeenschappen. Als de overheid zich toelegt op de facilitering van legitieme doelen heeft dit voor alle partijen voordelen. Het garandeert dat burgers mede betrokken zijn bij uitvoering en naleving van beleid. Het garandeert tevens dat beleid niet van buitenaf wordt opgelegd (en daardoor weerstand oproept). Tenslotte dwingt het overheden om goed te luisteren naar burgers en gemeenschappen.

4. Probleemgerichte Interventie

Op basis van een degelijke analyse en liefst na dialoog met een gemeenschap, kan men in situaties waarin problemen rijzen overgaan tot een interventie (niet alleen repressief, maar ook via wetgeving, ruimtelijke ordening, etc.) Uitgangspunt hierbij is dat beleid gedifferentieerd wordt uitgevoerd, zodanig dat het de bron van de problemen aanpakt (en soms ook isoleert), zonder nadelige gevolgen voor onderlinge verhoudingen en sociale relaties. Problemen ontstaan dikwijls slechts met een zeer kleine deelgroep; ze kunnen escaleren door ongedifferentieerde reacties jegens de hele gemeenschap en door repressie. De overheid heeft als geen ander de mogelijkheid om zo tegenstellingen te vergroten.

Deze methodiek kan worden toegepast op verschillende elementen van het theoretisch model. We onderscheiden drie globale niveaus: De 'achtergrond' van macroniveauverhoudingen tussen groepen en de concrete verhoudingen zoals we die aantreffen in wijken en sociale netwerken. De 'voorgond' van het publiek debat in de massamedia en het discours onder het publiek via sociale media – het forum waarin het beeld van de verhoudingen wordt geschapen en waarin de interpretaties van gebeurtenissen worden geconstrueerd. En tenslotte de sfeer van incidenten en potentiële incidenten: de gelegenheden die zich lenen voor protest en het uitbreken van onlusten (de kroning van Willem Alexander, de nieuwjaarsviering), de gebeurtenissen van alledag die aanleiding kunnen vormen voor onlusten (politie schiet man dood op station Den Haag HS) en de mogelijke katalysatoren van onrust en onlusten.

Hoe kunnen we deze methodiek vervolgens toepassen op deze heel verschillende elementen van het model (achtergrond, voorgond en concreet incident)? Onze visie is dat men op al deze verschillende niveaus alert moet zijn op de drie predictoren van massagedrag die centraal staan in het model.

Zoals in het voorgaande hoofdstuk werd uitgelegd, vloeit collectieve onvrede primair voort uit een ervaren wij/zij tegenstelling waarin morele emoties centraal staan. In psychologisch jargon spreken we van een gedeelde identiteit en morele emoties die zich richten op een 'outgroep'. Zulke tegenstellingen monden slechts zelden uit in actieve onrust en nog veel minder vaak in onlusten. Als dat toch gebeurt is er vaak sprake van een derde factor: men ziet mogelijkheden om in actie te komen, men ervaart 'efficacy'.

Deze drie predictoren tezamen zijn belangrijke voorspeller van de bereidheid om in actie te komen. Het zijn niet alleen factoren die een rol spelen in het heetst van de strijd, als een bepaald incident de mensen de straat op beweegt. Het zijn tevens 'achtergrondvariabelen' met een reële basis in collectieve verhoudingen op macroniveau (zie o.m. Postmes & Branscombe, 2010; Tajfel & Turner, 1979; Van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008). En het zijn vraagstukken die centraal staan in de 'voorgond' van het publiek discours, maar die ook aan de borreltafel en thuis voortdurend onderwerp zijn van gesprek. Daarmee zijn deze drie uitstekend geschikt als ijkpunten voor signalering en analyse, als mikpunten in dialoog en uitgangspunt voor beleid.

Omdat dit allemaal zeer abstract is, zullen we tot slot van dit hoofdstuk, kort illustreren hoe deze beleidsmatrix toegepast kan worden op twee van de hierboven besproken casussen: Parijs en Londen.

Toepassing van de Matrix op de casus Parijs

Parijs is een fraaie casus van falend *achtergrondbeleid*. De Franse overheid ontbeert, om ideologische redenen, adequate instrumenten om tegenstellingen te signaleren. Het is frappant dat zelfs nu, 8 jaar na de rellen, schrikbarend weinig systematisch onderzoek naar de gebeurtenissen openbaar is geworden. De achtergronden van relschoppers, de bronnen van onvrede in de banlieues, zelfs de concrete motieven voor het in brand steken van auto's: het blijft allemaal erg schimmig. Die kennisachterstand wegwerken zou dan ook ons eerste beleidsdoel voor de Franse overheid zijn.

Op basis hiervan moet vervolgens het fundament voor beleid gelegd: het openen van communicatiekanalen met relevante delen van de gemeenschap. Vervolgens is het gissen naar de aard van het te voeren beleid. De consensus onder wetenschappers en commentatoren is dat de situatie in de banlieues schrikbarend slecht is: bepaalde banlieues zijn gebieden waar buitenstaanders en politie niet veilig zouden zijn. Een combinatie van gebrekkige sociale mobiliteit en scherpe tegenstellingen suggereren dat beleid allereerst gericht moet zijn op het faciliteren van legitieme doelen tot emancipatie.

Daarnaast lijken er ook beleidsproblemen op wijkniveau. Over de kwaliteit van signalering en analyse kunnen we weinig zeggen. Wel zijn er legio meldingen van discriminatie door politie en andere overheden jegens wijkbewoners – dit duidt op zeer gebrekkige communicatie en dialoog. Het verbeteren van verhoudingen in de wijk is een voorwaarde voor constructief beleid; daarbij moeten overheden niet schromen om onacceptabel gedrag uit eigen kring te bestraffen. Ook lijkt op wijkniveau veel meer gedaan te kunnen worden om sociale mobiliteit te bevorderen (middels infrastructuur, onderwijsbeleid, woningbeleid, etc.).

Parijs is tevens goed voor een aantal lessen in *voorgondbeleid*. De vooroordelen jegens de banlieues en haar bewoners zijn legio. Communicatie is stigmatiserend en ongedifferentieerd – ze benadrukt met name de criminaliteit in de wijk en suggereert dat deze mensen niet deugen. Het feit dat zoveel van de gearresteerde jongeren geen strafblad hadden wijst erop dat deze analyse mank gaat. De overheid had veel meer kunnen doen om het negatieve beeld van de jeugd in deze wijken te nuanceren (zo viel ons op dat burgemeesters van de banlieues in de periode voorafgaand aan de rellen klagen dat ze het 'zero tolerance' beleid van Sarkozy niet kunnen uitvoeren wegens een gebrek aan politieagenten, daarmee het negatieve beeld bevestigend). Ook hadden overheden meer aandacht kunnen vragen voor de slechte omstandigheden en gebrekkige mobiliteit: er is echter weinig merkbaar van enig begrip voor de jongeren in deze wijken. In tegendeel.

Voor wat betreft de reactie op incidenten lijkt in Parijs eveneens verbetering mogelijk op alle aspecten van de beleidsmethodiek. De indruk is dat overheden zich gedurende de gehele periode van de rellen baseren op een onjuiste analyse over de motieven van de relschoppers: de gemakkelijke aanname dat het om etnische groepen en om criminelen zou gaan is waarschijnlijk onjuist. Ook zien we een gebrek aan dialoog bij incidenten (bijvoorbeeld als de onlusten escaleren doordat een traangasgranaat in een moskee belandt). Verder is ons niet bekend of beleid werd gevoerd om legitieme doelen van de jongeren in de banlieues te faciliteren. Er waren daarentegen wel voorbeelden van ongedifferentieerd politieoptreden.

Toepassing van de matrix op de casus Londen

In tegenstelling tot de Franse overheid lijkt de Britse overheid iets beter geïnformeerd over de verhoudingen tussen verschillende groepen in de samenleving. Hier lijkt eerder sprake te zijn van het onderschatten van de effecten van het ‘stapelen’ van tegenstellingen: de zeer slechte verhoudingen tussen politie en delen van de bevolking, de kaalslag in voorzieningen door scherpe bezuinigingen en de grote inkomensongelijkheid gepaard aan geringe sociale mobiliteit. In de structurele verhoudingen tussen bevolkingsgroepen is overduidelijk een manco aan adequate communicatie met de meest achtergestelde groepen. Ook hier worden (net als in Frankrijk) deze groepen vrijwel uitsluitend als probleem benaderd, zonder aandacht te besteden aan hun legitieme doelen.

Op wijkniveau signaleren we, net als in Parijs, gebrekkige communicatie en klachten over discriminatie en de eerder genoemde afbraak van voorzieningen (en daarmee het *de-faciliteren* van legitieme doelen van lokale jeugd). Ook de initiële communicatie met de demonstranten in Tottenham loopt spaak. Ons is niets bekend over al dan niet gerichte interventies op wijkniveau.

Voor wat betreft beeldvorming zien we ook in Londen dat de media jongeren in bepaalde wijken afschilderen als ordinaire criminelen of ‘chavs’. Tevens is een veel gehoorde visie dat bewoners van hele wijken een homogene stedelijke onderklasse zouden vormen die ervoor kiest om een parasitair leven te leiden, gefaciliteerd door pamperende overheden (Dalrymple, 2001). Verschillende deelnemers aan de rellen blijken zich te storen aan dergelijke stigmatiserende beeldvorming. Van de kant van overheden komt weinig weerwerk tegen deze ongedifferentieerde beelden.

Anders dan in Parijs weten we in Groot-Brittannië (mede door de ‘Levinson inquiry’) meer over de soms wat perverse wisselwerking tussen pers en overheden. Het lijkt aannemelijk dat de politie sensationele informatie naar de media lekte voordat ze de familie inlichtte. Dit incident past in een patroon waarbij politie, politieke partijen en media soms innig samenwerken in het sturen van percepties van (onder meer) openbare ordeproblematiek. Dit schept interessante problemen. Waar overheden en politiek vertrouwelijke informatie

lekken vergroot dit op korte termijn de invloed op het nieuws. Op langere termijn ondermijnt de overheid zo haar morele gezag (en daarmee invloed en reputatie). Zo kan het gebeuren dat overheden geen mogelijkheid meer zien om de beeldvorming over het falen van de politie in Londen te corrigeren als de media berichten dat ze ‘alle controle’ kwijt zou zijn.

Ook ten aanzien van sociale media is de Londense casus interessant. Er was in Londen geen sprake van een gebrek aan kennis over wat zich afspeelde via sociale media: Het probleem was juist dat zoveel berichten en geruchten rondgingen dat dit leidde tot overbelasting en onnodige afleiding. De overheid mengde zich op geen enkel moment in het tegenspreken van (bijvoorbeeld) onjuiste geruchten die circuleerden. Dit was een gemiste kans om onzekerheid onder burgers te reduceren en om het beeld te bestrijden dat de overheid alle controle verloren was.

Tenslotte biedt Londen diverse lessen voor beleid ten aanzien van incidenten. De signalering en analyse gedurende incidenten lijkt spaak te lopen, mogelijk doordat zoveel agenten werkzaam waren in wijken die hen volkomen onbekend waren. De demonstratie bij het politiebureau in Tottenham was kleinschalig en werd wellicht daardoor onderschat als gelegenheid voor escalatie van geweld. Het is ironisch dat waar politie met ‘platte pet’ optreedt, ze effectief is bij het in de kiem smoren van opstootjes. Juist de vrij passieve aanwezigheid van grote aantallen ME lijkt een katalysator bij de langzaam escalerende politierellen (mogelijk door snelle toestroom van raddraaiers die via persoonlijke sociale media zoals Blackberry messenger worden gemobiliseerd).

Zoals altijd in relsituaties is communicatie met de massa gebrekkig. Ook hier hebben agenten met de platte pet een voordeel.

Ook in Londen bleek het na de eerste uit de hand gelopen demonstratie vrijwel onmogelijk om legitieme doelen te faciliteren. We zien in Londen veel voorbeelden van ongedifferentieerd politieoptreden: hierdoor vervreemdt de politie grote delen van het publiek tegen zich en dit draagt bij tot escalatie van de politierellen.

Uitdagingen

Uit het voorgaande blijkt dat er twee bijzonder netelige uitdagingen zijn die de overheid ter discussie kan stellen. Ten eerste is er de rol van reguliere media bij het ontstaan van tegenstellingen en morele commotie. Voor de gemiddelde korpschef is een pittige demonstratie of een opstootje redelijk normaal werk, maar de media zijn een heus probleem. Voor het maken van beleid is niet alleen de vraag óf de overheid zich tegen deze beeldvorming wil verzetten, ook is van belang of dit effectief kan. Ironisch genoeg bieden fact-free politics¹²⁰ en fact-free news hier kansen: er is immers ruime gelegenheid voor overheden om onjuiste en overdreven berichtgeving te ontzenuwen, ook als het zelf

(nog) niet in staat is tot het verstrekken van betrouwbare feiten. De behandeling van de media wijkt in zo'n strategie niet wezenlijk af van die van bepaalde probleemgroepen in de samenleving. Ook hier geldt dat overheden over een goede analyse moeten beschikken van wat de media drijft en doet, dat ze goede communicatiekanalen met die media openen, dat ze samenwerkingen ontplooiën teneinde verspreiding van accuraat nieuws te bevorderen en dat een gedifferentieerde aanpak nodig is bij geconstateerde problemen.

Het tweede probleem is niet wezenlijk anders, maar mogelijk iets neteliger. Wat te doen als bestuurders zelf opruiende taal uitslaan? De analyse in dit rapport constateert dat onlusten plaatsvinden op het breukvlak tussen *groepen*: bijvoorbeeld daar waar de leden van een bepaalde groep niet meer gezien worden als burger maar als 'racaille' of 'tuig'. Als politici en bestuurders het gedrag van bepaalde groepen in dergelijke laatdunkende termen bespreken dan richten zij zich doorgaans, via deze groep, tot hun achterban of tot een heel ander deel van de bevolking. Noch de achterban, noch de groep in kwestie is echter gediend met een overheid die zich op deze wijze uitlaat. Bestuurders zouden zich rekenschap moeten geven van de effecten van hun uitlatingen juist als zij spreken over een groep die mogelijk betrokken is bij sociale problematiek. De constatering dat de hele groep een probleem zou zijn voor onze veiligheid, dat het om schorriemorrie of criminelen gaat biedt geen oplossingen. In dit verband lijkt het onvoldoende dat de Nederlandse code voor goed openbaar bestuur enkel spreekt over verantwoordelijkheid van bestuurders jegens 'burgers' alsof de samenleving bestaat uit een verzameling individuen zonder sociale verbanden.

Antwoord op vragen

In hoeverre is massagedrag wezenlijk aan het veranderen? Wat is het risico dat in Nederland rellen uitbreken zoals we die in Parijs, Londen of in de mediterrane landen zien? De concrete vraag of de rellen zoals in Londen en Parijs ook in Nederland kunnen voorkomen kan op basis van deze analyse ontkennend beantwoord worden. Sommige processen die speelden in Londen en Parijs zijn generaliseerbaar naar Nederland. Incidenten zoals de dood van een lid van een bepaalde groep kunnen ook in Nederland spontaan zorgen voor protest en onlusten. Maar gezien het ontbreken van scherpe tegenstellingen tussen verschillende bevolkingsgroepen onderling of ten opzichte van overheid moet geconcludeerd worden dat een belangrijke voedingsbodem voor het verspreiden van massale onvrede ontbreekt. Massale onrust op de schaal van Engeland en Frankrijk is dan ook niet te verwachten in Nederland.

De concrete vraag of crisisonlusten zoals we ze zagen in Griekenland en Spanje (en later ook in Portugal) ook in Nederland kunnen voorkomen kan eveneens ontkennend beantwoord worden. In Nederland zien we weliswaar enkele contouren van gevoelens die in deze landen heersen (achterdocht jegens banken, teleurstelling en angst over het voortduren van de crisis, frustratie over het afwentelen van de kosten op burgers, wrijving tussen belangen van jongeren en ouderen), maar niet de drijvende krachten achter het protest: een

fundamentele afkeer van incompetent overheid en corrupte politiek gecombineerd met repressief en ongedifferentieerd politieoptreden.

Onze verwachting is dat we in Nederland incidentele protesten zullen blijven zien met lokale en incidentele onvrede op die punten waar de bezuinigingen raken aan de zorgplicht die de overheid in de ogen van brede lagen van de bevolking heeft. In weerwil van de wijdverbreide gedachte dat het moderne individu enkel nog om zichzelf en de eigen portemonnee geeft, verwachten wij juist verzet waar de overheid in ogen van burgers haar morele plicht verzaakt: bijvoorbeeld in de zorg voor ouderen, zwakkeren en de opleiding van jongeren.

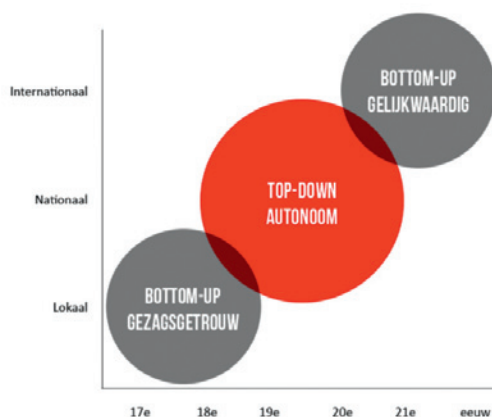
Welk soort onlusten kunnen we in Nederland dan wel verwachten? De reden dat wij besloten feestrellen nader toe te lichten is dat dit type onlusten de enige is die op dit moment regelmatig de kop opsteekt. Vanuit het oogpunt van sociale onrust is wat wij constateerden geruststellend: Met uitzondering van de jaarlijks terugkerende gebeurtenissen met nieuwjaar zijn onlusten bij evenementen en feesten zeer zeldzame incidenten en er liggen geen serieuze tegenstellingen aan ten grondslag.

Betekent dit alles tenslotte dat Nederland zich over rellen en onlusten geen zorgen hoeft te maken? Dat zou in onze ogen een volkomen onjuiste conclusie zijn. Het lage niveau van onrust in ons land steunt op een aantal pijlers. Terughoudend politieoptreden, in belangrijke mate gestoeld op empathie met verschillende groepen in de bevolking (Van den Brink, 2010), is een belangrijke verworvenheid. Maar de preventie van onlusten geschiedt met name in de interactie tussen burgers onderling en met de overheid. In de wijk moet voldoende gelegenheid blijven bestaan tot contact binnen en tussen groepen en netwerken – op dit moment is het niveau van conflict tussen groepen bijzonder laag, ondanks de waargenomen problemen op macroniveau. Dat deze macroniveau-onrust niet overslaat is een zorg voor overheidsbeleid. Ook het contact tussen overheid en burger is over het algemeen positief. Goede kwaliteit van zorg en voorzieningen, bereidheid om met burgers dialoog aan te gaan en een hoge mate van consciëntieus handelen zijn allen van belang, zeker waar bezuinigingen de diensten die de overheid verleent uitholt.

Vervolgens de lastige overkoepelende vraag die in onze analyse centraal stond. Is modern massagedrag op een wezenlijke manier aan het veranderen?

We stipten in ons literatuuroverzicht aan dat het repertoire van collectieve acties in de loop van de geschiedenis verschuift (Tilly, 1986). Massagedrag van de 16e en 17e eeuw is veelal een bottom-up reactie op lokaal onrecht: organisch protest gericht op het uiten van grieven aan autoriteiten (supplicatie). In de 19e en 20ste eeuw wordt massagedrag steeds meer *nationaal*: top-down aangestuurd door professionele organisaties, autonoom in de zin dat het gericht is op permanente verandering van de status quo. Deze verschuiving wordt mede mogelijk door toegenomen mobiliteit, verstedelijking en een steeds belangrijkere rol van massacommunicatie.

In onze casussen, echter, nemen we de contouren waar van een nieuwe verschuiving. Ten eerste valt op dat de thema's die centraal staan opschuiven van nationaal naar internationaal en globaal (bijv. de betoegeling van de vrije markt). Ten tweede valt op dat protesten steeds meer bottom-up ontstaan, waarschijnlijk door het toenemend gebruik van communicatietechnologie (en daarmee het vervagen van het onderscheid tussen persoonlijke- en massacommunicatie), maar waarschijnlijk ook door de afnemende invloed van formele organisaties, verenigingen en verticale collectieve verbanden zoals religie. Dit gaat, tenslotte, gepaard met een verandering in het karakter van het protest. We zien een toename van protestvormen (vaak gevoed vanuit de middenklasse) gericht op een uiting van emoties en meningen gericht aan overheden en bedrijfsleven, gepaard gaand met een scherpe afwijzing van onderling conflict. We zien met andere woorden een hernieuwde opbloei van gezagsgetrouw protest, niet langer op basis van supplicatie maar op basis van gelijkheid: protest krijgt het karakter van een oproep aan een overkoepelende 'ons' om samen een andere oplossing, problemen aan te pakken, etc. (Figuur 11).

Figuur 11. Aard van protest door de eeuwen heen. Drie, deels overlappende, gebieden illustreren een evolutie van gezagsgetrouw, bottom-up protest naar autonoom, top-down protest. In de 21ste eeuw neemt, mede door communicatietechnologie, het belang van bottom-up protest toe. Het perspectief wordt internationaal en protest vindt plaats op basis van gelijkwaardigheid.

Hoofdstuk 8

Coda: Eenvoudige ideeën, complexe realiteiten

Dit rapport opende met de stelling dat onze kennis over massagedrag en massale onlusten enorm is gegroeid. Toch steken oude vooroordelen steeds weer de kop op. We beschreven een dozijn gangbare ideeën over massa's. Wat hebben we geleerd? Het is niet onze bedoeling om hier alle conclusies en literatuuronderzoek nog eens dunnetjes over te doen. We vatten een en ander samen in Tabel 3, waarin we enkele zeer globale conclusies trekken. Met behulp van deze tabel kunt u voor uzelf een indruk vormen van de mate waarin onze kennis over het onderwerp is gegroeid. Maar de belangrijkste conclusies betreffen niet deze eenvoudige ideeën: We sluiten af met enkele overkoepelende observaties over de lessen die we kunnen trekken over de groei van inzicht en kennis in sociale onrust.

De toename van kennis op dit onderwerp is geënt op een ingrijpende verandering in de *relatie* met de protesterende massa. In de wetenschap zien we sinds de tweede wereldoorlog sociale onrust steeds minder als maatschappelijk probleem en steeds meer als normaal menselijk gedrag. Een vergelijkbare verschuiving zien we (iets later) in de relatie met het gezag: 'de opstandige burgerij' worden demonstranten of 'deelnemer'. Hun organisaties zijn niet meer primair een probleem voor gezagsverhoudingen, maar een aanspreekpunt voor overleg om het goede verloop van manifestaties te garanderen en om oplossingen te zoeken voor gesignaleerde problemen.

De in dit rapport geconstateerde verschuiving richting modern 'bottom-up' protest houdt in dat de eenduidigheid van protestbewegingen mindert. We zien in toenemende mate massale onrust die minder gemakkelijk te begrijpen is vanuit klassieke tegenstellingen tussen sociale klassen of bevolkingsgroepen; dit maakt overhaaste conclusies over de aard en oorzaak van onrust nóg riskanter. Goede analyse en dialoog (via alle beschikbare kanalen) zullen belangrijker worden als beleidsinstrument.

Als de trend die we signaleerden in dit rapport doorzet wacht ons een interessante toekomst. De sociale tegenstellingen die de 19e en 20e eeuw domineerden zullen in belang afnemen. De pluriformiteit en organische groei van moderne onrust doet ons denken aan protestvormen van een voorbije tijd. Hoopgevend daarbij is de veranderende sociale structuur: het protest wordt gevoerd op basis van gelijkheid en in het vertrouwen dat men een gezamenlijke oplossing kan vinden met overheden, werkgevers, etc. Vanuit dat perspectief is protest niet alleen een probleem: het biedt een fundament voor het versterken van solidariteit binnen lokale gemeenschappen met actieve deelname van overheden.

Tabel 3. Globale conclusies met betrekking tot de 12 gangbare ideeën over massagedrag.

Gangbaar idee

Globale conclusie na onderzoek

1.

Massagedrag is heel eenvoudig te verklaren. Alhoewel dat in de kakafonie van meningen over oorzaak en toedracht niet altijd direct helder wordt, blijkt bij nader onderzoek vrijwel altijd dat er een eenvoudige oorzaak is waarom mensen massaal de straat opgaan en waarom een bijeenkomst ontspoorde.

Grotendeels incorrect. De behoefte aan eenvoudige verklaringen is groot. Bij nader onderzoek blijkt massagedrag bijna altijd complexer dan we in eerste instantie dachten.

2.

De massa heeft een kort lontje. Kleine incidenten zorgen al snel voor een ramp als vele mensen bij elkaar zijn. We zien dit in het uitbreken van massale paniek, in rellen en in massaal uitgaansgeweld. Hierdoor zijn grote steden, festivals, manifestaties en andere concentraties van grote aantallen mensen intrinsiek een groot risico voor de veiligheid. Er zijn verschillende redenen waarom dit zo is (zie 3 t/m 7).

Grotendeels incorrect. De massa toont opmerkelijk veel zelfbeheersing. Massale paniek breekt bijna nooit uit. Massale gewelddadigheid is zeldzaam. Grote mensenmassa's zijn geen intrinsiek risico. Ook stoelt dit idee op een curieuze aanname: de mens zou als individu een model van zelfbeheersing zijn.

3.

Het individu verliest in de massa het gezond verstand.

Incorrect. Gebaseerd op onjuiste aannames over de aard van massagedrag (2). Dat massagedrag voor buitenstaanders (en deelnemers) moeilijk te verklaren is wil niet zeggen dat het irrationeel is.

4.

De massa laat zich meeslepen door emoties. Dit idee gaat vaak samen met het voorgaande: Het verlies aan ratio wordt gecompenseerd of gefaciliteerd door een overdaad aan emotionele impulsen die het individu overweldigen. De overdracht vindt plaats door een soort van 'besmetting.' Dit is een automatisch proces en de emoties in de massa slaan hierdoor snel om: waar het ene moment sprake is van een feestelijke stemming, is men een moment later agressief of in blinde paniek.

Grotendeels incorrect. Gebaseerd op onjuiste aannames over de aard van massagedrag (2). Emoties spelen een belangrijke rol in de massa. Dat mensen elkaar beïnvloeden is zonder meer waar. Maar de term 'besmetting' suggereert dat dit een gedachteloos proces zou zijn. Bewijs daarvoor ontbreekt.

5.

In de massa imiteren mensen elkaar voortdurend. Vrijwel onnadenkend doet de mens na wat hij om zich heen ziet gebeuren. In groepssituaties overheerst daardoor conformiteit. In grote massa's zien we dit in overtreffende trap: De massa gedraagt zich hier zeer eenvormig. Je ziet dezelfde kleding,

Incorrect. Gebaseerd op onjuiste aannames over de aard van massagedrag (2). Bij nadere bestudering is 'de massa' allesbehalve homogeen en uniform.

hoort dezelfde leuzen, herkend hetzelfde gemoed. Alleen een bewust en principiële individu heeft de geesteskracht om zich hiertegen te verzetten.

6.

De massa bestaat uit criminelen en ander 'slecht volk'. Verantwoordelijke burgers mijden massale bijeenkomsten en laten zich niet meeslepen. Op een bepaald slag individuen echter (kansarmen, criminelen, hooligans) oefent de massa een grote aantrekkingskracht uit: ze komen doelgericht op de massa af omdat ze kansen zien voor het verstoren van de publieke orde. Deze individuen bevinden zich in grote getale onder de massa en staan vooraan als er zich kansen voordoen op geweldpleging, plundering, etc. Criminelen en kansarmen zijn primair gericht op persoonlijk gewin. Bij hooligans zijn andere, meer dierlijke motieven in het spel: rellen geeft een 'kick'.

7.

De massa bestaat meestal uit gewone burgers, maar onruststokers ontketenen een rel. Deze onruststokers (bijvoorbeeld hooligans of autonomen) zijn in wezen buitenstaanders die massale bijeenkomsten bijwonen met het doel om een rel te ontketenen. Daartoe proberen ze om de politie te provoceren en om gewone burgers mee te krijgen.

8.

De massa is in wezen vreedzaam. Ze bestaat doorgaans uit eerzame, gewone burgers. Als deze mensen de straat opgaan dan is dat vooral uit nood: Deprivatie (achterstelling) is de motor van de massa. In tijden van zware recessie neemt de bereidheid tot massagedrag dan ook toe. De massa reageert op onrechtvaardige onderdrukking en probeert door collectieve actie de machtsverhoudingen in de maatschappij te beïnvloeden: ze eist een rechtvaardig deel van de welvaart. Geweld ontstaat met name doordat overheden dit proberen te blokkeren (zie 9).

9.

Massaal geweld komt niet uit de massa maar 'van boven.' Overheden en werkgevers zetten zich samen in voor het beschermen van de status quo, indien noodzakelijk met geweld.

Grotendeels incorrect. Gebaseerd op onjuiste aannames over de aard van massagedrag (2). Evaluatieve termen als 'crimineel' en 'hooligan' helpen niet om massagedrag te begrijpen. De samenstelling van de massa is doorgaans vrij heterogeen; degenen die zich misdragen opereren vaak als individu of als subgroep, zonder steun van de massa.

Deels correct. Veel onlusten ontstaan uit een conflict tussen politie en een heel klein deel van de massa. Het beeld echter dat de massa zich onnadenkend laat ophitsen is onjuist: de massa toont excessen juist in, mits er sprake is van enige vorm van solidariteit.

Deels correct. Het is een feit dat overheden een centrale rol spelen in het uitbreken (en de preventie) van onlusten. Als grote groepen de straat opgaan dan is de kans klein dat veel van hen relschoppers zouden zijn. Maar het is onjuist om voetstoots aan te nemen dat deprivatie de reden is van het protest. Goed luisteren naar demonstranten loont de moeite. Klassieke Marxiaanse aannames over de klassenstrijd lijken steeds minder relevant.

Deels correct. Objectief gezien maakt repressie vaak meer slachtoffers dan de massa. Ook is het zo dat ontactisch optreden escalerend werkt.

De meeste rellen worden veroorzaakt door de ME.

Maar ook met overheden en werkgevers is constructieve samenwerking mogelijk.

10.

Massaal geweld ontstaat door een 'geweldsspiraal.' Twee of meer groepen zoeken hierin naar confrontatie met elkaar, vaak uit revanchistische motieven. De groepen proberen de ander maximale schade toe te brengen.

Deels correct. Situaties waarin twee groepen slaags raken zijn riskant, met name als ze aanleiding geven tot de geboorte van een traditie van conflict. Maar ook hier zien we dat er grenzen worden gesteld aan geweld en conflict; veel geweld is primair symbolisch.

11.

De meest rellen zijn vermijdbare ongelukken. Ze worden veroorzaakt door 'soft' of halfslachtig politieoptreden of door falend veiligheidsbeleid. Harde repressie is een probaat middel om de massa tot rede te brengen.

Deels correct, deels incorrect. Het idee van vermijdbaarheid suggereert controle-de intrinsieke onoverzichtelijkheid van een massabijeenkomst sluit dit vaak uit. Wel is ontegenzeggelijk een feit dat incompetentie ordehandhaving een groot risico herbergt. Het optimale model is een actieve betrokkenheid van overheid en politie bij de organisatie van evenementen. Mocht repressie noodzakelijk zijn dan moet dat doelgericht.

12.

Massaal geweld wordt gepleegd door jonge mannen, vaak onder invloed van alcohol en pillen.

Deels correct. In het algemeen zijn plegers van gewelddelicten mannen en alcohol is een bekende risicofactor. Voor massaal geweld is dit niet anders (eerder iets minder). Effecten van drugs zijn onvoldoende bekend.

Noten

- 1 Deze percepties bestaan nogal eens in weerwil van feiten over bijvoorbeeld geregistreerde inkomensongelijkheid. Schnabel (2012) noemt de Nederlander in dit opzicht 'realiteitsresistent.'
- 2 Onze intentie was een lijstje van 10, maar dat mislukte.
- 3 Er zijn beelden van het voorval, zie onder meer <http://www.ina.fr/economie-et-societe/vie-sociale/video/2954175001011/sarkozy-et-les-banlieues.fr.html>
- 4 Zie bijvoorbeeld <http://www.guardian.co.uk/news/blog/2005/nov/08/inflammatoryla>, of een fragment van het gesprek waarin alleen Sarkozy het woord 'racaille' gebruikt zonder verdere context: <http://www.youtube.com/watch?v=eZXwNNkGick>
- 5 'Il faut les Kärcherer' http://www.lexpress.fr/actualite/societe/proces-a-la-courneuve-le-coeur-et-le-karcher_607074.html
- 6 <http://www.liberation.fr/societe/01012298505-zyed-et-bouna-la-poursuite-inavouable>
- 7 http://www.lemonde.fr/societe/article/2005/10/31/les-familles-des-victimes-refusent-de-rencontrer-m-sarkozy_705286_3224.html
- 8 http://www.lemonde.fr/societe/article/2005/10/31/les-familles-des-victimes-refusent-de-rencontrer-m-sarkozy_705286_3224.html
- 9 http://www.lemonde.fr/societe/article/2005/10/31/les-familles-des-victimes-refusent-de-rencontrer-m-sarkozy_705286_3224.html
- 10 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riots_in_france_2005.svg
- 11 <http://www.leparisien.fr/faits-divers/le-rapport-explosif-des-07-12-2005-2006541349.php>
- 12 http://en.wikipedia.org/wiki/Salah_Gaham
- 13 <http://www.nytimes.com/2005/11/07/international/europe/07cnd-france.html?pagewanted=all&r=0>
- 14 Zie bv http://fr.wikipedia.org/wiki/Chronologie_des_%C3%A9meutes_de_2005_en_France of http://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_the_2005_French_civil_unrest voor een overzicht van de getroffen gebedshuizen. Er lijken iets meer kerken aangevallen te zijn dan moskeeën en synagogen maar de cijfers van de Franse overheid maken geen onderscheid in religie
- 15 Zie voor een verdere beschrijving van Franse politie als onderdeel van het ministerie en de heersende cultuur: Jobard, 2009.
- 16 <http://www.guardian.co.uk/news/blog/2005/nov/08/inflammatoryla>, geknipte beelden uit het voorval: <http://www.youtube.com/watch?v=eZXwNNkGick>
- 17 AFP, 17/11/05, 'Les juges ne confirment pas le portrait de émeutiers dressé par Sarkozy'
- 18 AFP, 2/11/05, 'Les violences urbaines liées à la mort de jeunes depuis dix ans'
- 19 <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2013/01/01/01016-20130101ARTFIG00156-voitures-brulees-une-tradition-qui-reste-vivace.php>
- 20 Zie bijvoorbeeld <http://riotsfrance.ssrc.org/> voor verschillende invalshoeken op de onlusten
- 21 <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-london-14412752>
- 22 <http://www.guardian.co.uk/uk/blog/2011/aug/08/london-riots-day-two-roundup>. Dit aantal moet gezien worden in de context van de totale politiemacht in Londen: de metropolitan police force heeft zo'n 31.000 agenten in dienst.
- 23 <http://www.guardian.co.uk/uk/interactive/2011/sep/05/england-riots-timeline-interactive>
- 24 http://en.wikipedia.org/wiki/2011_England_riots#Deaths_and_injuries
- 25 <http://www.belfasttelegraph.co.uk/news/local-national/uk/shot-man-dies-after-london-rioting-16034399.html>
- 26 <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-birmingham-14471405>
- 27 <http://www.guardian.co.uk/uk/blog/2011/aug/12/uk-riots-day-six-aftermath#block-39>

- 28 <http://www.guardian.co.uk/uk/interactive/2011/dec/07/london-riots-twitter>
- 29 <http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2012/august/uk-riots-2011-holding-media-to-account-after-the-riots>; zie ook <http://www.voice-online.co.uk/article/media-coverage-2011-riots-was-disgraceful>
- 30 Onderstaande reconstructies zijn gebaseerd op verschillende bronnen, waaronder Reicher & Stott, 2011 en het rapport van de Metropolitan Police Service, 2012.
- 31 <http://www.guardian.co.uk/uk/interactive/2011/dec/07/london-riots-twitter>
- 32 http://www.youtube.com/watch?v=B-QF6_PTWg4
- 33 <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmselect/cmhaff/181/181i.pdf>
- 34 <http://www.irr.org.uk/news/black-deaths-in-custody/>
- 35 <http://www.guardian.co.uk/uk/2011/dec/05/riots-revenge-against-police?INTCMP=SRCH> en <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/dec/15/deaths-in-custody-black-britons-ipcc?INTCMP=SRCH> en <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/oct/28/deaths-in-police-custody?INTCMP=SRCH>
- 36 <http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2012/august/uk-riots-2011-holding-media-to-account-after-the-riots>; see also <http://www.voice-online.co.uk/article/media-coverage-2011-riots-was-disgraceful>
- 37 Zie de BBC documentaire 'The riots in their own words':
- 38 We kozen deze periode omdat we er een redelijk compleet overzicht over konden krijgen. De eerste literatuur hierover begint beschikbaar te komen (bijv. Castells, 2012) en bovendien zijn er per land redelijk goede overzichten van gebeurtenissen van moment tot moment beschikbaar. Relevante ontwikkelingen in 2012 die afwijken van de periode 2010-11 (m.n. in Portugal) worden kort genoemd in de tekst maar niet uitgebreid toegelicht.
- 39 Hierbij werd rekening gehouden met aantallen deelnemers, geografische spreiding en hoeveelheid schade/slachtoffers. Op basis hiervan schatten wij de hoeveelheid ordebewaking die noodzakelijk zou zijn om e.e.a. in goede banen te leiden. Op basis van die criteria is een groep van honderden tot enkele duizenden op een overzichtelijke locatie relatief klein, vanaf 5.000 tot 20.000 wordt ordebewaking zeer moeilijk als de menigte verspreid is over meerdere locaties. Vanaf 50.000 is de situatie zo onoverzichtelijk dat de openbare orde moeilijk te garanderen is.
- 40 In de aanloop naar de gebeurtenissen van Mei vindt op 7 April een eenmalig protest plaats in Madrid dat geïnspireerd lijkt op de betoging in Portugal. Ongeveer 3.000 jongeren betogen onder de noemer 'Juvedad sin Futuro' in Madrid. http://elpais.com/elpais/2011/04/07/actualidad/1302164220_850215.html
- 41 Zie voor de oorsprong van de term: A Thousand Plateaus van Deleuze & Guattari (1980).
- 42 Interview C. Cristancho
- 43 <http://www.lne.es/espana/2011/05/27/govern-defiende-carga-actuacion-mossos/1080981.html>, http://politica.elpais.com/politica/2011/05/27/actualidad/1306489864_137130.html
- 44 <http://www.youtube.com/watch?v=uNSl05pFD4c>
- 45 Interview C. Cristancho.
- 46 <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-15319924>, http://roma.corriere.it/roma/notizie/cronaca/11_ottobre_15/corteo-indignati-roma-1901831375928.shtml
- 47 Zie vele bronnen geciteerd in http://en.wikipedia.org/wiki/2010%E2%80%932012_Greek_protests
- 48 <http://www.publicissue.gr/en/1587/indignant-citizen-movement/>
- 49 Zie bijvoorbeeld <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/dec/08/greece>
- 50 Interview X. Chrysochoou
- 51 <http://www.guardian.co.uk/business/2012/nov/14/eurozone-crisis-general-strikes-protest-day-of-action>
- 52 <http://in.reuters.com/article/2012/09/15/portugal-protests-idINL5E8KF1020120915>

- 53 <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17003432>
- 54 <http://rt.com/news/valencia-protests-police-streets-243/>
- 55 <http://rt.com/news/spain-valencia-protests-violence-931/>
- 56 <http://www.reuters.com/article/2012/10/05/us-italy-protests-idUSBRE8940Y220121005>
- 57 http://en.wikipedia.org/wiki/2010%E2%80%932013_Irish_protests#2012
- 58 Vele bronnen waaronder interview X. Chrysochoou en <http://www.newscientist.com/article/mg21428663.600-greece-in-crisis-health-of-a-nation.html>
- 59 Interviews.
- 60 Ontslagen lokken meestal lokale reacties uit—dergelijke protesten vinden in alle bestudeerde landen plaats.
- 61 Zie onder meer <http://www.bbc.co.uk/news/business-13856580>
- 62 <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14798534>, interview L. Bosi
- 63 http://roma.corriere.it/roma/notizie/cronaca/11_ottobre_14/indignados-roma-manifestazione-corteo-sabato-1901827771558.shtml?fr=correlati
- 64 Interview L. Bosi
- 65 <http://www.reuters.com/article/2011/03/23/us-portugal-crisis-idUSTRE72M2CK20110323>
- 66 http://politica.elpais.com/politica/2011/06/19/actualidad/1308483852_093532.html
- 67 <http://www.guardian.co.uk/business/2010/may/05/greece-debt-crisis-timeline>
- 68 Onder meer <http://www.economist.com/node/14580584>
- 69 <http://www.guardian.co.uk/world/2010/may/05/greek-bailout-economic-crisis-deaths>
- 70 <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/dec/08/greece>
- 71 Interview X. Chrysochoou
- 72 http://sol.sapo.pt/inicio/Sociedade/Interior.aspx?content_id=13804
- 73 <http://blogs.wsj.com/brussels/2011/05/10/portugal-bailout-lamented-in-song/>
- 74 http://en.wikipedia.org/wiki/A_luta_%C3%A9_alegria
- 75 http://en.wikipedia.org/wiki/E_Depois_do_Adeus
- 76 <http://www.spiegel.de/international/europe/fighting-for-europe-how-european-elites-lost-a-generation-a-769831-2.html>
- 77 onder meer <http://www.spiegel.de/international/europe/analysis-of-germany-s-search-for-skilled-labor-in-portugal-a-824089.html>, <http://www.bbc.co.uk/news/world-14716410>, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/95990eb8-4c09-11e0-82df-00144feab49a.html#axzz2l2UkP3Lr>
- 78 Voor een uitzondering zie http://roma.corriere.it/roma/notizie/cronaca/11_ottobre_15/corteo-indignati-roma-1901831375928.shtml
- 79 Ook dan kan, zoals de voetnoot bij dit artikel duidelijk maakt, het een tijdje duren voordat zelfs links georiënteerde journalisten accepteren dat zij dit verhaal van twee kanten zouden kunnen belichten, zie <http://www.guardian.co.uk/world/2011/may/27/spanish-protesters-clash-with-police>. Andere media rapporteren het geweld van de politie zonder lezers middelen te geven om te bepalen of het excessief was of niet: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/spain/8541550/Spanish-youth-demonstrations-turn-violent-as-police-fire-rubber-bullets-at-protesters-in-Barcelona.html>
- 80 Britse kranten schrijven over de problemen in garlic countries. In Nederlandse kranten schrijft men over ‘knoflooketers’. NRC bericht bijvoorbeeld op 27/11/10 over de gebeurtenissen in 2009: ‘De mening dat ‘die knoflooketers maar naar het IMF moesten’, was in Den Haag wijdverbreid.’
- 81 Zie met name Castells (2012).
- 82 Zie Castells, 2012; http://en.wikipedia.org/wiki/2009_Icelandic_financial_crisis_protests en ook Wade &

Sigurgeirsdottir, 'Lessons from Iceland,' *New Left Review*, September-October 2010, voor een alternatief perspectief.

83 Interview L. Bosi

84 Interviews A. Figueiroa, C. Teixeira

85 Interview A. Minescu

86 Interview A. Minescu

87 <http://www.omroepbrabant.nl/?news/1672661083/Burgemeester+wil+in+gesprek+met+anonieme+stoker+Veen++Brief.aspx>

88 <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2618930/1998/02/18/Mediahype-rond-Ouwerkerk-deed-werkelijkheid-geweld-aan.dhtml>

89 <http://www.binnenlandsbestuur.nl/openbare-orde-en-veiligheid/achtergrond/achtergrond/vereffende-rekeningen.99064.lynkx>

90 <http://www.dekrantvantoen.nl/vw/article.do?id=NVHN-19980129-AE0016001>

91 <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/972909/2010/01/04/Overzicht-onlusten-in-Culemborgse-probleemwijk.dhtml>

92 <http://www.om.nl/actueel/nieuws-persberichten/@160133/eerste/>

93 http://www.om.nl/algemene_onderdelen/uitgebreid_zoeken/@158049/eerste/

94 http://www.om.nl/algemene_onderdelen/uitgebreid_zoeken/@154800/geactualiseerde/

95 Cijfers zijn gebaseerd op Adang et al., 2008. Zonder leeftijdscorrectie is er sprake van een relatief groter aandeel van niet-westerse allochtonen dan verwacht op basis van de bevolkingssamenstelling, zie <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37325&D1=0&D2=a&D3=0&D4=0&D5=3&D6=11&VW=T>

96 De traditie van feesten waarbij normale openbare orde en gezagsverhoudingen worden opgeschort of omgedraaid kan worden teruggevoerd tot Romeinse festivals als het Saturnalia en het middeleeuwse 'fete des fous'.

97 Er zijn verschillende theorieën en perspectieven die men kan zien als variaties op dit thema. In de psychologie staat deprivatie centraal in de frustratie-agressie benadering van massaal geweld (Hovland & Sears, 1940). In de sociologie vinden we ze onder meer in theorieën over massagedrag als gevolg van absolute deprivatie (e.g., Downes, 1968) en economische competitie tussen bevolkingsgroepen (Bonacich, 1972).

98 Psychologisch onderzoek bevestigt dit beeld. Alhoewel ooit (in beroemd geworden onderzoek) een sterk verband werd gerapporteerd tussen economische fluctuaties en raciaal geweld door blanken (Hovland & Sears, 1940), lijkt dit op basis van recent onderzoek een toevalsbevinding te zijn geweest. Het verband tussen conjuncturele fluctuaties en geweld tussen groepen is nagenoeg nihil als het onderzoek gegevens over een langere termijn gebruikt, of met andere maten van conjunctuur, of andere vormen van geweld tussen groepen (Green, Glaser, & Rich, 1998).

99 Alhoewel we dit hier niet uitwerken, vindt deze conclusie brede steun in de literatuur, zie onder meer Lieberman & Silverman, 1965; Wanderer, 1968; Spilerman, 1976; Eisinger, 1973; McPhail & Wohlstein, 1983

100 Voorbeelden zijn de Captain Swing en Luddieten rellen, de Peterloo massacre, of de Vendée opstanden tijdens de Franse revolutie en in Nederland de rellen rond het Lieverdje.

122 101 Zoals we zullen zien in het volgende hoofdstuk komt een dergelijke vorm van protest ook in de moderne tijd veevuldig voor. Zo suggereren Simon en Ruhs (2008) dat politisering van Turkse migranten in Duitsland niet alleen een gevolg is van sterke identificatie met de Turkse identiteit, maar ook gepaard gaat met sterke identificatie met de Duitse identiteit. Politisering is met andere woorden een vorm van participatie.

102 De term Glocal wordt in verscheidene settings (bv. als bussinessmodel van bedrijven) gebruikt en werd als

sociologisch begrip vooral populair door Robertson, 1995, en de relatie met Internet is verder uitgewerkt in Wellman & Hampton, 1999.

- 103 Zo reflecteerde de Landelijke Studentenvakbond in 2011 op de effectiviteit van de eigen acties met de suggestie dat klassieke vormen van protest ineffectief waren geworden.
- 104 <http://www.telegraaf.nl/binnenland/article20952318.ece>
- 105 <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=80479NED&D1=3-7,10-14&D2=0-1&D3=0&D4=12,25,38,51,64,77,90,103,116-129&HDR=T&STB=G1,G2,G3&VW=T>
- 106 http://www.ser.nl/nl/publicaties/overzicht%20ser%20bulletin/2010/september_2010/01.aspx
- 107 <http://www.scribd.com/doc/79026497/2012-Edelman-Trust-Barometer-Executive-Summary>
- 108 <http://newsroom.edelmanpr.nl/edelman-trust-barometer/trust-barometer-2013/>
- 109 <http://newsroom.edelmanpr.nl/edelman-trust-barometer/trust-barometer-2013/>
- 110 Bijvoorbeeld Adang et al. (2010) Zijn wij anders?! Voor een overzicht
- 111 <http://www.cbs.nl/nl-nl/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-008-pb.htm>
- 112 <http://www.letscontact.nl/>
- 113 <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1322180>
- 114 Naar aanleiding van kanttekeningen van Musterd & Ostendorf (2008) Voor een uitgebreidere discussie zie Dukes & Musterd (2012) en Musterd & Ostendorf (2009).
- 115 Alhoewel de commissie Cohen (2013) die de rellen in Haren onderzocht zich uitgebreid boog over de rol van de media in de aanloop naar het evenement en tijdens het evenement zelf, zegt ze niets over de nasleep. Het rapport verschaft echter een goede basis voor wat kanttekeningen die de rol van de media in de nasleep verhelderen. Twee voorbeelden: daags na het voorval berichtten media dat de schade 'zeker 1 miljoen' zou bedragen, of volgens NOS zelfs 'enkele miljoenen.' Bij nader inzien ging het hier om een schatting van 'circa 1 miljoen' door het verbond van verzekeraars, tot stand gekomen op basis van berichtgeving van 'journaal [...] en radio', zie <http://www.nrcnext.nl/blog/2012/10/01/next-checkt-%E2%80%98de-schade-van-de-rellen-in-haren-loopt-in-de-miljoenen%E2%80%99/>. Zo kregen verzekeraars de indruk dat de Harense Albert Heijn door plundering 'naar de gallemiezen' was. Uit het rapport blijkt echter dat de materiële schade 2 ton bedroeg (waaronder 57.000 aan bussen, 20.000 aan politievoertuigen en 10.500 aan gemeentelijke eigendommen, Deelrapport 1, Adang e.a., 2013). Bij Albert Heijn was sprake van 1 ingeslagen ruit en diefstal van sigaretten en alcohol; er moest flink wat opgeruimd. Ten tweede overheerst het beeld van een 'veldslag' (DvhN, Volkskrant, NRC, etc.). Nu werd inderdaad urenlang gevochten tussen ME en jongeren, maar de genoemde gevolgen in het rapport relativiseren het beeld dat het om een veldslag zou gaan. Er waren (a) geen zware verwondingen onder politie, (b) 36 (meest lichte) verwondingen in totaal waarvan 19 in het ziekenhuis werden behandeld. Dit laatste is niet veel anders dan op een normale uitgaansavond.
- 116 <http://www.ed.nl/regio/eindhoven/pedo-eventueel-bereid-te-verhuizen-1.2124562>
- 117 <http://nos.nl/artikel/442161-zaak-marianne-vaatstra-de-feiten.html>
- 118 en http://www.ad.nl/ad/nl/11826/Moordzaak-Marianne-Vaatstra/article/detail/3350201/2012/11/19/Chronologie-de-zaak-Marianne-Vaatstra.dhtml?utm_source=scherm1&utm_medium=button&utm_campaign=Cookiecheck
- 119 http://www.rtl.nl/components/actueel/rtlnieuws/2012/12_december/05/binnenland/pvv-noemt-geweld-tegen-grensrechter-racistisch.xml
- 120 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-050/EN/KS-SF-12-050-EN.PDF
- 121 Overzicht van achtergronden <http://www.socialevraagstukken.nl/site/dossiers/fact-free-politics/>

Referenties

Adang, O.M.J. (1998). *Hooligans, autonomen, agenten. Geweld en politie-optreden in relsituaties*. Samsom, Alphen aan den Rijn

Adang, O. M. J., Alberts, W., van Arkel, D., Regterschot, H., Sterk, M., Stolp, E., van Uden, A., & van der Wal, R. (2013). *Er is geen feest. De overheidsreactie op project X Haren*. Deelrapport 1 Commissie "Project X" Haren.

Adang, O. M. J., Quint, H., van der Wal, R. (2010). *Zijn Wij anders? Waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft*. Amsterdam: Reed business

Adang, O. M. J., van der Torre, E., Bourier, F., Cachet, E., Koeman, N., van Oorschot, W., Scheffer, F., & den Uijl-de Vries, C. (2007). *Hoezo rustig?!* Een onderzoek naar het verloop van jaarwisselingen in Nederland. Apeldoorn, Politieacademie

Adang, O. M. J., van der Torre, E., Bourier, F., Cachet, E., Koeman, N., van Oorschot, W., Scheffer, F., & den Uijl-de Vries, C. (2008). *Nederlands grootste evenement. Een jaar na Hoezo rustig?!*: het verloop van de jaarwisseling 2007-2008. Apeldoorn: Politieacademie

Anderson, C. A. (2001). Heat and Violence. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 33-38.

Andriessen, I., Nievers, E., & Dagevos, J. (2012). *Op achterstand: discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Angélil, M., & Siress, C. (2012). The Paris banlieue: Peripheries of inequity. *Journal Of International Affairs*, 65, 57-67.

Arpan, L. M., Baker, K., Lee, Y., Jung, T., Lorusso, L., & Smith, J. (2006). News Coverage of Social Protests and the Effects of Photographs and Prior Attitudes. *Mass Communication & Society*, 9, 1-20.

Balibar, E. (2007). Uprisings in the *banlieues*. *Constellations*, 14, 47-71.

Ball, R., & Drury, J. (2012). Representing the Riots: The (mis)use of statistics to sustain ideological explanation. *Radical Statistics*, 106, 4-21.

Bassell, L. (2012). Media and the riots: A call for action. Conference report 2012. Citizen Journalism Educational Trust and The-Latest.com.

Bennett, T., Holloway, K., & Farrington, D. (2008). The statistical association between drug misuse and crime: A meta-analysis. *Aggression And Violent Behavior*, 13, 107-118.

Bennett, W., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the

personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15, 739-768.

Bertho, A. (2007). *Événements de novembre 2005 dans les « banlieues » françaises*.

Geraadpleegd via <http://berthoalain.files.wordpress.com/2007/12/emeutes-de-2005-dans-les-banlieues-francaises.pdf>

Bicknese, L., & Jakobs, E. (2011). *Drinken op Koninginnedag 2011* (Projectnummer 11156, Gemeente Amsterdam). Amsterdam: Dienst Onderzoek en Statistiek

Boles, S. M., & Miotto, K. (2003). Substance and violence: A review of the literature. *Aggression And Violent Behavior*, 8, 155-174.

Bonacich, E. (1972). A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. *American Sociological Review*, 37, 547-559.

Boutellier, H., van Wonderen, R., Bakker, I., & van der Gaag, R. (2012). *Contouren van sociale stabiliteit*. Utrecht: Verwey Jonker.

Bushman, B. J., & Cooper, H. M. (1990). Effects of alcohol on human aggression: An integrative research review. *Psychological Bulletin*, 107, 341-354.

Cachet, L., & Marks, P. (2009). Police reform in the Netherlands: A dance between national steering and local performing. *German Policy Studies*, 5, 91-115.

Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet age*. Cambridge: Polity Press

Cazelles, C., Morel, B., & Roché, S. (2007). *Le traitement judiciaire des “violence urbaines” de l'autonome 2005: Le cas de la Seine-Saint-Denis*. Paris: Centre D'Analyse Stratégique

Cesari, J. (2005). *Ethnicity, Islam, and les banlieues: Confusing the issues*. Geraadpleegd via: <http://riotsfrance.ssrc.org/Cesari/>

Cohen, M. J., van den Brink, G. J. M., Adang, O. M. J., van Dijk, J. A. G. M., & Boeschoten, T. (2013). *Twee werelden: You only live once*. Commissie “Project X” Haren

Cohen, S. (1980). *Folk devils and moral panics: The creation of the mods and rockers*. Oxford, UK: Blackwell

Corrigan-Brown, C., & Wilkes, R. (2012). Picturing protest: The visual framing of collective action by First Nations in Canada. *American Behavioral Scientist*, 56, 223-243.

Costera Meijer, I. (2013). When News Hurts. *Journalism Studies*, 14, 13-28.

Dagevos, J., Gijsberts, M., & van Praag, C. (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Dalrymple, T. (2001). *Life at the Bottom: The Worldview That Makes the Underclass*. Chicago: Ivan R. Dee.

Das, D., Huberts, L., & van Steden, R. (2007). The changing “soul” of Dutch policing: Responses to new security demands and the relationship with Dutch tradition. *Policing: An International Journal of police Strategies & Management*, 30, 518 – 532

Davis, N. Z. (1975). *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays by Natalie Zemon Davis*. Stanford University Press.

Davis, N. Z. (1978). The rites of violence: Religious riot in sixteenth century france. *Past and Present*, 59, 51-91.

De Haan, W. J. M., Miedema, S., Nijboer, J. A., & Bieleman, B. (1998). *Verhaal halen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen & Intraval

De Integrale Veiligheidsmonitor 2011 (2012). Landelijke rapportage. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Dekker, R. (1982). *Holland in beroering*. Baarn, Nederland: Ambo

Dekker, P., van Houwelingen, P., & Pommer, E. (2012). *Burgerperspectieven: 2012/3*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille Plateaux*. Parijs: Les Editions de Minuit

Den Ridder, J., Dekker, P., & van Ditmars, M. (2012). *Burgerperspectieven: 2012/4*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Dixon, J. & Durrheim, K. (2003). Contact and the ecology of racial division: Some varieties of informal segregation. *British Journal of Social Psychology*, 42, 1-23.

Downes, B.T. (1968). Social and political characteristics of riot cities: A comparative study. *Social Science Quarterly*, 49, 504-520.

Drury, J., & Reicher, S. (2000). Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39, 579-604.

127

Dukes, T., & Musterd, S. (2012). Towards Social Cohesion: Bridging National Integration Rhetoric and Local Practice: The Case of the Netherlands. *Urban Studies*, 49, 1981-1997.

Earl, J. (2011). Political repression: Iron fists, velvet gloves, and diffuse control. *Annual Review Of Sociology*, 37 261-284.

Eijkman, Q. (2010). Has the Genie Been Let Out of the Bottle? Ethnic Profiling in the Netherlands. *Public Space: The Journal Of Law & Social Justice*, 5, 1-21.

Eisinger, P. K. (1973). The Conditions of Protest Behavior in America Cities. *The American Political Science Review*, 67, 11-28.

Eisner, M. (2003). Long-Term Historical Trends in Violent Crime. *Crime and Justice; A Review of Research*, 30, 83-142.

Elster, J. (1990). Norms of revenge. *Ethics*, 100, 862-85.

Entman, R. M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43, 51-58.

Entzinger, H. (2009). Different Systems, Similar Problems: The French Urban Riots from a Dutch Perspective. *Journal Of Ethnic & Migration Studies*, 35, 815-834.

Erikson, K. T. (1966). *Wayward puritans: A study in the sociology of deviance*. New York: Wiley.

Everwijn, H., Jongebreur, W., & Lolkema, P. (2009). *Het Functioneren van de WUID in de Praktijk: Evaluatie van de Wet op de uitgebreide identificatieplicht*. (Research and Documentation Centre WODC rapport nr. 1646). Barneveld, Nederland: Significant

Exum, M. L. (2006). Alcohol and aggression: An integration of findings from experimental studies. *Journal of Criminal Justice*, 34, 131-145.

Fainstein, S. S. (2005). Cities and Diversity: Should We Want It? Can We Plan For It? *Urban Affairs Review*, 41, 3-19.

Francisco, R. A. (1995). The relationship between coercion and protest. *Journal of Conflict Resolution*, 39, 263-82.

Francisco, R. A. (1996). Coercion and protest: an empirical test in two democratic states. *American Journal of Political Science*, 40, 1179-1204.

128 Giancola, P. R., & Corman, M. D. (2007). Alcohol and aggression: A test of the attention-allocation model. *Psychological Science*, 18, 649-655.

Gijsberts, M., Huijnk, W., & Dagevos, J. (2012). *Jaarrapport Integratie 2011*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Gilderbloom, J. I., Hanka, M. J., & Lasley, C. B. (2009). Amsterdam: planning and policy for the ideal city? *Local Environment*, 14, 473-493.

Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: The mass media in the making and unmaking of the Left*. Berkeley, CA: University of California Press

Gladwell, M. (2010). Small Change. Why the Revolution Will Not Be Tweeted. *The New Yorker*, October 2010, 42-49.

Goldstein, R. J. (2010). Labor history symposium: Political repression of the American labor movement during its formative years; a comparative perspective. *Labor History*, 51(2), 271-293.

Goldstone, J. A., & Tilly, C. (2001). Threat (and opportunity): Popular action and state response in the dynamics of contentious action. In R. Aminzade (Ed.), *Silence and voice in the study of contentious politics* (pp. 179-194) Cambridge University Press Cambridge.

Green, D.P., Glaser, J., & Rich, A. (1998). From lynching to gay-bashing: The elusive connection between economic conditions and hate crime. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 82-92.

Guimond, S., & Dubé-Simard, L. (1983). Relative deprivation theory and the Quebec nationalist movement: The cognition-emotion distinction and the personal-group deprivation issue. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 44, 526-535.

Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press

Haidt, J. (2003). The moral emotions. In R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective sciences* (pp. 852-870). Oxford: Oxford University Press.

Helbing, D., & Mukerji, P. (2012). Crowd disasters as systemic failures: Analysis of the love parade disaster. *EPJ Data Science*, 1, 7.

Horn, N. & Tilly, C. (1986). Catalogs of Contention in Britain, 1758-1834. *New School for Social Research Working Paper Series, No. 32*. New York: New School for Social Research

Hovland, C. I., & Sears, R.R. (1940). Minor studies of aggression: VI. correlation of lynchings with economic indices. *The Journal of Psychology*, 9, 301-310.

Howard, P. N., & Hussain, M. M. (2011). The Role of Digital Media. *Journal Of Democracy*, 22, 35-48.

Jobard, F. (2009). Rioting as a Political Tool: the 2005 Riots in France. *Howard Journal Of*

Criminal Justice, 48, 235-244.

Klandermans, B. (1983). *Participation in a social movement, a mobilization campaign studied*. Amsterdam: VU-boekhandel/uitgeverij

Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford, England: Blackwell.

Klandermans, B., & Oegema, D. (1987). Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps towards participation in social movements. *American sociological review*, 519-531.

Klandermans, B., van Stekelenburg, J., Damen, M-L, van Troost D., & van Leeuwen, A. (2013). Unaffiliated demonstrators: How they are mobilized, with whom they identify, how they are motivated. Ongepubliceerd manuscript: Vrije Universiteit.

LeBon, G. (1895). *Psychologie des foules*. Paris, Alcan

Leefbaarheid en Balans (2011). *Ontwikkeling van de leefbaarheid in de periode 2008-2010 op basis van de Leefbarometer*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Levine, M., Lowe, R., Best, R., & Heim, D. (2012). 'We police it ourselves': Group processes in the escalation and regulation of violence in the night-time economy. *European Journal of Social Psychology*, 42, 924-932.

Levine, M., Taylor, P. J., & Best, R. (2011). Third Parties, Violence, and Conflict Resolution The Role of Group Size and Collective Action in the Microregulation of Violence. *Psychological Science*, 22(3), 406-412.

Liebertson, S., & Silverman, A. R. (1965). The Precipitants and Underlying Conditions of Race Riots. *American Sociological Review*, 30, 887-898.

Lodhi, A. Q., & Tilly, C. (1973). Urbanization, Crime, and Collective Violence in 19th-France. *American Journal of Sociology*, 79, 296-318.

Marlière É. (2006), «Les habitants des quartiers populaires: adversaires ou solidaires des émeutes ? », in Mucchielli L. et Le Goaziou V. (dir.), *Quand les banlieues brûlent...*, Paris, La Découverte.

130 Masurel, H., Brian, A., Champion, J-B., Chevalier, C., Couvert, N., Dieusaert, P., Picavet, O., & Sillard, P. (2010). *Observatoire national des zones urbaines sensibles, rapport 2010*. Paris: Secrétariat général du Comité interministériel des villes

McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency: 1930-1970*.

Chicago: University Chicago Press

McAdam, D. & Boudet, H. (2012). *Putting Movements in Their Place: Explaining Variation in Community Response to the Siting of Proposed Energy Projects*. New York: Cambridge University Press.

McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American journal of sociology*, 1212-1241.

McLeod, D. M., & Detenber, B. H. (1999). Framing effects of television news coverage of social protest. *Journal Of Communication*, 49, 3-23.

McLeod, D. M., & Hertog, J. K. (1992). The manufacture of public opinion by reporters: Informal cues for public perceptions of protest groups. *Discourse and Society*, 3, 259-275.

McPhail, C. (1991). *The myth of the madding crowd*. Hawthorne, New York: Aldine de Gruyter

McPhail, C. (1994). The dark side of purpose: Individual and collective violence in riots. *The Sociological Quarterly*, 35, 1-32.

McPhail, C., & Wohlstein, R. T. (1983). Individual and Collective Behaviors Within Gatherings, Demonstrations, and Riots. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 579-600.

Meesters, M., van den Brink, E., van der Varst, L. P., Verberne, E., & Zannoni, M. (2012). *Grenzen Verlegd: Evaluatie Koninginnedag Amsterdam 2012*. Den Haag: COT

Metropolitan Police Service (2012). *4 Days in August: Strategic review into the disorder of August 2011*. London: MPS.

Mitchell, K. (2011). Marseille's Not for Burning: Comparative Networks of Integration and Exclusion in Two French Cities. *Annals Of The Association Of American Geographers*, 101, 404-423. doi:10.1080/00045608.2010.545290

Morozov, E. (2010). *The Net Delusion. How Not to Liberate the World*. London: Allen Lane

Mucchielli, L. (2009). Autumn 2005: A Review of the Most Important Riot in the History of French Contemporary Society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 731-751.

Muller, E. R., Zannoni, M., Ammerlaan, K., Schaap, S., Uildriks, N., van der Varst, L., Ferwerda, H., van Ham, T., van Leiden, I., & Adang, O. M. J. (2010). *Ordeverstoringen en groeps geweld bij evenementen en grootschalige gebeurtenissen: Scherpte en alertheid*. Den Haag: COT, Nederlandse Politieacademie & Bureau Beke

Musterd, S., & de Winter, M. (1998). Conditions for Spatial Segregation: Some European Perspectives. *International Journal Of Urban & Regional Research*, 22, 665-673.

Musterd, S. & Ostendorf, W. (2008). Integrated urban renewal in The Netherlands: a critical appraisal. *Urban Research & Practice*, 1, 78-92.

Musterd, S., & Ostendorf, W. (2009). Residential Segregation and Integration in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 1515-1532.

Myers, D. J. (1997). Racial Rioting in the 1960's: An Event History Analysis of Local Conditions. *American Sociological Review*, 62, 94-112.

Oberti, M. (2008). The French republican model of integration: The theory of cohesion and the practice of exclusion. *New Directions For Youth Development*, 2008(119), 55-74.

Olzak, S. (1989). Analysis of Events in the Study of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, 15, 119-141.

Olzak, S., Shanahan, S., & McEneaney, E. H. (1996). Poverty, Segregation, and Race Riots: 1960 to 1993. *American Sociological Review*, 61, 590-613.

Opp, K. (1989). The Economics of Crime and the Sociology of Deviant Behaviour. A Theoretical Confrontation of Basic Propositions. *Kyklos*, 42, 405-430.

Postmes, T., Baray, G., Haslam, S. A., Morton, T., & Swaab, R. (2006). The dynamics of personal and social identity formation. In T. Postmes & J. Jetten (Eds.), *Individuality and the group: Advances in social identity* (pp. 215-236). London: Sage.

Postmes, T., & Branscombe, N. R. (2010). *Rediscovering social identity*. New York, NY US: Psychology Press.

Postmes, T., & Smith, L. E. (2009). Why do the privileged resort to oppression? A look at some intragroup factors. *Journal Of Social Issues*, 65, 769-790.

Postmes, T., Haslam, S. A., & Swaab, R. I. (2005). Social influence in small groups: An interactive model of social identity formation. *European review of social psychology*, 16(1), 1-42.

Pratt, T. C., & Cullen, F. T. (2005). Assessing Macro-Level Predictors and Theories of Crime: A Meta-Analysis. *Crime and Justice*, 32, 373-450.

Reicher, S. D. (1996). 'The Battle of Westminster': developing the social identity model of crowd behaviour in order to explain the initiation and development of collective conflict. *European Journal of Social Psychology*, 26, 115-134.

Reicher, S., & Hopkins, N. (2000). *Self and nation*. Oxford: Sage.

Reicher, S. D., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European Review of Social Psychology*, 6, 161–198.

Reicher, S. D., & C. Stott (2011). *Mad Mobs and Englishmen? Myths and Realities of the 2011 Riots*. London: Constable and Robinson

Reicher, S. D., Stott, C., Drury, J., Adang, O. M. J., Cronin, P., & Livingstone, A. (2007). Knowledge-Based Public Order Policing: Principles and Practice. *Policing*, 1, 403-415.

Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone & S. Lash & R. Robertson (Eds.), *Global Modernities*: 25-44. London: Sage.

Roché, S., & de Maillard, J. (2009). Crisis in Policing: The French Rioting of 2005. *Policing*, 3, 34–40.

Roy, O. (2005). *The nature of the French Riots*. Geraadpleegd via: <http://riotsfrance.ssrc.org/Roy/>

Rudé, G. (1964). *The crowd in history: A study of popular disturbances in France and England, 1730-1848*. New York: Wiley.

Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice. A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. London: Routledge & Kegan Paul.

Schnabel, P. (2012). Feiten en gevoel. In: van Campen, C., Bergsma, A., Boelhouwer, J., Boerefijn., & Bolier, L. (Red.) *Sturen op geluk: Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen* (pp. 17-23). Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Schneider, C. (2008). Police Power and Race Riots in Paris. *Politics & Society*, 36, 133-159.

Scruton, P. (1999). Policing with Contempt: The Degrading of Truth and Denial of Justice in the Aftermath of the Hillsborough Disaster. *Journal Of Law & Society*, 26, 273-297.

Shoemaker, P. J. (1984). Media treatment of deviant political groups. *Journalism Quarterly*, 61, 66–75.

Shorter, E. & Tilly, C. (1974). *Strikes in France, 1830-1968*. New York: Cambridge University Press.

Simon, B., Reichert, F., & Grabow, O. (2013). When dual identity becomes a liability: Identity and political radicalism among migrants. *Psychological Science*, 24, 251-257.

Simon, B., & Ruhs, D. (2008). Identity and Politicization Among Turkish Migrants in Germany: The Role of Dual Identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1354–1366.

Slater, T. & Anderson, N. (2012). The reputational ghetto: territorial stigmatisation in St Paul's, Bristol. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37, 530–546.

Smith, H. J., & Ortiz, D. J. (2002). Is it just me? The different consequences of personal and group relative deprivation. In I. Walker & H. J. Smith (Eds.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (pp. 91–115). Cambridge, England: Cambridge University Press

Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., & Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality And Social Psychology Review*, 16, 203-232.

Snow, D. A., Rochford Jr, E. B., Worden, S. K., & Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American sociological review*, 51, 464-481.

Spilerman, S. (1970). The causes of racial disturbances: A comparison of alternative explanations. *American Sociological Review*, 35, 627-649.

Spilerman, S. (1976). Structural Characteristics of Cities and the Severity Of Racial Disorders. *American Sociological Review*, 41, 771-793.

Stott, C., & Reicher, S. (1998). How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd 'violence'. *Sociology*, 32, 353-377.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks Cole

Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345-72.

Tarrow, S. G. (1994). *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press

Tausch, N., Becker, J. C., Spears, R., Christ, O., Saab, R., Singh, P., & Siddiqui, R. N. (2011). Explaining radical group behavior: Developing emotion and efficacy routes to normative and nonnormative collective action. *Journal of personality and social psychology*, 101, 129-148.

Thompson, E. P. (1971). *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*.

Past & Present, 50, 76-136.

Tilly, C. (1986). European Violence and Collective Action since 1700. *Social Research*, 53, 159-184.

Tilly, C., Tilly, L., & Tilly, R. (1975). *The Rebellious Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

Tomlinson, T. M. (1968). The Development of a Riot Ideology among Urban Negroes. *American Behavioral Scientist*, 11, 27.

Tufekci, Z., & Wilson, C. (2012). Social media and the decision to participate in political protest: Observations from Tahrir Square. *Journal Of Communication*, 62, 363-379.

Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Buckingham, England: Open University Press

Ufkes, E. G. (2011). Neighbor-to-neighbor conflicts in multicultural neighborhoods. (proefschrift). Geraadpleegd via: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/330148168>

Van de Klomp, M., Adang, O. M. J., & van den Brink, G. (2011). Riot management and community relations: policing public disturbances in a Dutch neighbourhood. *Policing & Society*, 21, 304-326.

Van den Brink, G. (2010). Empathie & Handhaving. Apeldoorn: Politieacademie. Geraadpleegd via: <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/Lectoraten/gemeenschappelijkeveiligheidskunde/Documents/Handboek%20Intraversie%2010%2098%20Empathie%20en%20handhaving.pdf>

Van der Velden, S. (2009) *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995*. Amsterdam: Stichting beheer IISG

Van der Zee, K., Noback, I., Wöhrle, J., Tselios, V., van Dijk, J., & McCann, P. (2012). Superdiversiteit en sociaal vertrouwen: Eindrapport project: 'Recht doen aan superdiversiteit'. Groningen: Instituut voor integratie en sociale weerbaarheid

Van Laer, J., & Van Aelst, P. (2010). Internet and social movement action repertoires: Opportunities and limitations. *Information, Communication & Society*, 13, 1146-1171.

Van Limbergen, K., Colaers, C., & Walgrave, L. (1989). The societal and psycho-sociological background of football hooliganism. *Current Psychology: A Journal For Diverse Perspectives On Diverse Psychological Issues*, 8, 4-14.

135

Van Stekelenburg, J., & Klandermans, B. (2013). Uploading unrest comparing mobilization and

participation in traditional and rhizomataical mobilized protest. Ongepubliceerd manuscript: Vrije Universiteit.

Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, *134*, 504-535.

van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2012). On conviction's collective consequences: Integrating moral conviction with the social identity model of collective action. *British Journal of Social Psychology*, *51*, 52-71.

Vrij, A., Van der Steen, J., & Koppelaar, L. (1994). Aggression of Police Officers as a Function of Temperature: An Experiment with the Fire Arms Training System. *Journal Of Community & Applied Social Psychology*, *4*, 365-370.

Wanderer, J. J. (1968). 1967 riots: A test of the congruity of events. *Social Problems*, *16*, 193-198.

Wellman, B., & Hampton, K. (1999). Living Networked On and Offline. *Contemporary Sociology*, *28*, 648-654.

Wobma, E., & van der Vliet, R. (2011). *Aantal Midden- en Oost-Europeanen in vijf jaar tijd verdubbeld*. In: CBS Webmagazine, 25 juli 2011, geraadpleegd via: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/eu/publicaties/archief/2011/2011-3442-wm.htm>

Zannoni, M., Barlagan, S., & Ammerlaan, K. (2011). *Evaluatie Veiligheidsaspecten Koninginnedag Amsterdam 2011: Over wensen & grenzen*. Den Haag: COT

Bijlage

**Interviews over de
crisisrellen in Europa**

Ierland

Anca Minescu (University of Limerick)

http://www2.ul.ie/web/WWW/Faculties/Education_%26_Health_Sciences/Departments/Psychology/Faculty_%26_Staff/Anca_Minescu

Portugal

Catia Teixeira (KU Leuven)

<http://www.uclouvain.be/en-41485.html>

Ana Figueiredo (Universidade de Coimbra)

<http://www1.ci.uc.pt/ipc/2007-2010/index.php?l=pt&paginao=investigadores&investigador=262>

Griekenland

Xenia Chrysochoou (Panteion University, Greece)

<http://chrysochoou.socialpsychology.org/>

Italië

Lorenzo Bosi (European University Institute, Firenze)

<http://www.eui.eu/Personal/Researchers/bosi/>

Spanje

Camilo Cristancho Mantilla (Universitat Autònoma de Barcelona)

<http://democracia.uab.cat/index.php/en/component/contact/12-contacts/8-camilo-cristancho>

Questions for interviews

- 1) In what way is the population of [country] affected by economic developments
  - a) Are people satisfied or not
  - b) Are people calm or is there unrest
- 2) In what way does this unrest manifest itself
- 3) Has there been any collective action
- 4) If YES:
  - a) Describe extent of collective action and its characteristics
  - b) Who are participants, what was the composition of the crowd
  - c) Can you identify a particular event that triggered this
  - d) Is there a particular movement that organises the actions
  - e) Is there a particular outgroup that is targeted
  - f) Has there been violence (give an idea of time line, duration, etc.)

- 5) If NO:
  - a) Does this mean that people have remained completely inactive?
  - b) Has there been any behavioral change at group or individual level

- 6) Why do you think there has been (or not been) unrest/protest/action respectively
  - a) Are there historical precedents for this type of CA / inaction in [country]
  - b) How do people in [country] relate to the response in other countries such as [countries]
  - c) Consider the role of the political context
  - d) Consider the role of the economic situation/outlook
  - e) Consider the role of social movements and other activist “infrastructure”
  - f) Consider role of social media

NOTE: Be sure to ask about: efficacy (cognitive alternatives to austerity), shared identity (we're all in this together), emotional response (injustice)

Colofon

Opdrachtgever

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, DG Wonen en Bouwen

Auteurs

Prof. Dr. T. Postmes

M. J. van Bezouw, MSc

Dr. S. Täuber

Dr. J. P. van de Sande

Uitgave

Tom Postmes, Rijksuniversiteit Groningen, <http://www.rug.nl/staff/t.postmes/>

Omslagfoto

Shutterstock

'A breakaway group of protesters march through the streets of the British capital during a large anti-cuts rally on March 26, 2011 in London, UK.'

Ontwerp

Designdays, Nynke Visser

De publicatie kan gedownload worden via onze website.

ISBN 978-90-367-6282-3

© Tom Postmes, Groningen, 2013.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Tom Postmes. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Tom Postmes. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Protesten, demonstraties, rellen en onlusten zijn allen uitingen van sociale onrust. Hoe ontstaat deze onrust? Is onrust in de 21ste eeuw wezenlijk aan het veranderen? En wat is de kans dat rellen zoals in Parijs (2005), Londen (2011) of Griekenland en Spanje (2010-2012) ook in Nederland plaatsvinden? Op basis van 4 casestudies en een literatuuroverzicht bespreekt dit rapport de achtergronden en voorspellers van rellen en onrust in Nederland. Het schetst uitdagingen voor politiek, media en overheid bij het omgaan met onlusten en presenteert een beleidsmatrix als hulpmiddel bij de preventie ervan.

Over de auteurs

Postmes (1969) studeerde economie en psychologie aan de Universiteit van Amsterdam. In 1997 promoveerde hij op onderzoek naar sociaal gedrag in online groepen. In 2004 werd hij hoogleraar, eerst aan de Universiteit van Exeter en later (in 2008) aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Van Bezouw (1987) studeerde filosofie en psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Als student legde hij zich toe op grootschalig literatuuronderzoek en sociale wetenschappelijke theorievorming. In 2012 rondde hij zijn Masteropleiding af.

Täuber (1980) studeerde psychologie aan de Universiteit van Jena en aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij promoveerde in 2009 op onderzoek naar conflict en samenwerking tussen groepen. Sinds 2013 werkt zij bij de Faculteit Economie en Bedrijfskunde als docent.

Van de Sande (1943) onderzocht als psycholoog aan de Rijksuniversiteit Groningen diverse groepsprocessen en massapsychologische fenomenen. Hij promoveerde in 1996 op onderzoek naar de waarneming van sociale situaties. Sinds zijn emiritaat in 2007 is hij actief betrokken gebleven bij onderzoek en onderwijs. In 2013 verscheen zijn boek “11 Manieren om naar massa’s te kijken” (TLC academy).